AKAT,A.S.

ALTERNATİF BÜYÜME STRATEJİSİ

1983

AKAT A.Ş.

ULUSLARARASI BÜYÜME STRATEJİSİ

1983

ALTERNATİF BÜYÜME STRATEJİSİ

asaf savaş akat

iletişim yayınları / 17

kapak grafiği / deniz akşekerci
kapak baskısı / reyo
iç baskı / kent basımevi - 1983

ALTERNATİF BÜYÜME STRATEJİSİ

iktisat politikası yazıları

asaf savaş akat

iletişim yayınları

Klodfarer Cad. Binbirdirek Meydanı İletişim Han. Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 520 14 53 / 54 - 55

iletişim yayınları Perka A.Ş. kuruluşudur.

İÇİNDEKİLER

- Giriş: İktisat İdeolojisi Üstüne Deneme 7
- Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Gözlemler 41
- Türkiye'nin 'Dışa Açılması': Bir Not 73
- 1981 Sonbaharında Türkiye Ekonomisinin Dış İlişkilerine Bir Bakış 80
- İktisat Politikası Üstüne Düşünceler 93
- Alternatif Büyüme Stratejisi 97

Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer'e

GİRİŞ:
İktisat İdeolojisi Üstüne Deneme

24 Ocak 1980'de devreye giren ve o günden bu yana ufak tefek farklılıklarla da olsa uygulanan istikrar paketinin Türkiye ekonomisine genellikle olumsuz bir etki yaptığı kanısındayım. Gene de, hiç olmazsa bir konuda, 1970'ler ortasında başlayan ve 24 Ocak istikrar tedbirleri ile noktalanan bunalımın bir yararı oldu: İktisat politikası ile ilgili tartışmalarda ve kamuoyunun bu tartışmalara olan duyarlılığında ciddi bir nitel sıçrama belirdi. Profesyonel iktisatçıların, örneğin, T. Berksoy'un, K. Boratav ve arkadaşlarının, O. Ulagay'ın, Y. Kepenek'in son dönemde yayınladıkları kitaplar, hemen akla gelen son derece önemli yapıtlar; İktisat Dergisi'nin, Bilim ve Sanat'ın ve Toplum ve Bilim'in sayfalarında M. Durdağ'ın, T. Çavdar'ın, S. Gürsel'in, T. Tayanç'ın, T. Berksoy'un, İ. Önder'in ilginç makaleleri çıktı. Büyük gazetelerde, sokaktaki adamın güncel yaşamı ile bağlantı kurmayı başarılı bir şekilde becerebilen iktisat sayfaları oluştu. Yeni iktisat dergileri yayınlanmaya başladı; günlük iktisat gazeteleri yerleşti ve güçlendi. İktisat politikası sorumlularının fahiş hataları gözler önünde yapabilmesini ve bunlara rağmen kamuoyu tarafından kolayca aklanmasını engellemekte yeterince güçlü olmasa da, Türkiye'nin sorunlarını iktisat bilgisi ve sağduyu düzeyinde ele alan yeni bir düşünce odağının oluşmakta olduğuna dair işaretler var. 1980 sonrasında yazdığım ve ancak sınırlı bir okuyucu kütlesine hitap edebilen dergilerde yayınlanan iktisat politikası ile ilgili makalelerimi bu kitapta toparlama kararı, söz konusu yeni iktisadi düşünce (ve eylem=politika) odağının tartışmalarını daha geniş bir çevreye yayma umudunu taşıyor.

Aslında, Türkiye ekonomisinin idam fermanı 12 Mart hükümetlerinin üst üste yaptıkları inanılmaz hatalarla imzalanmıştı. 1976 ortalarına kadar, işçi dövizleri ve DÇM'ler biçimini alan çok özel bir dış konjonktür, birkaç eksantrik iktisatçı dışında herkese, ekonomideki refah ve hızlı büyüme görüntüsünün altında yatan acı gerçeği gözardı etme olanağını verdi: en fakirinden en zenginine, tüm Türk halkı bayram harçlığını bolca koparmış çocuklar gibi har vurup harman savurmaya kendilerini kaptırmışlardı. Derken bayram bitiverdi. Üstelik, gene herkesi hazırlıksız yakalayarak. Sokaktaki adamın bayramın süregelmesi yönündeki arzusunu anlamak, hatta onun bu arzusuna yakınlık duymak doğal bir his. Ancak, ekonominin kaderini elinde tutan politik sorumluların olayın ciddiyetini nasıl olup da kavrayamadıklarını anlamak mümkün değil. 1976 yazından

1980 yılbaşına geçen 3,5 yıl boyunca iktisat politikası sorumlularının birkaç marjinal düzenleme ile tekrar 1970'lerin ilk yarısındaki mutlu ve müreffeh günlere geri dönülebileceği inancını taşımalarının ardındaki saik ve nedenleri bulmak kafamdaki en büyük bilmecelerden biri idi. Şüphesiz, dönemin kendi özgül toplumsal-politik konjonktürünün bu oluşuma büyük bir katkısı vardı. Gene de, sezgisel olarak bilmecenın çözümünü farklı bir düzeyde yani yapısal nedenlerde aramak gerektiğini hissediyordum.

Sonucu baştan söyleyelim: 1980 yılına gelindiğinde iflas eden (ve çöken) sadece Türk ekonomisi değildir; Türkiye'yi 1980 yılına getiren iktisat anlayışı (iktisadi olaylara bakış açısı) ve onun ardında yatan dünya görüşüdür. Dikkat edilirse, iktisat anlayışı ve dünya görüşü gibi ifadeler, *iktisat ideolojisi* kavramının yumuşatılmış biçimleridir. Yani, Türkiye'de 1970'li yılların ikinci yarısında yaşanan büyük bunalım ve bu bunalımı tescil eden (güya) istikrar paketinin köklü bir *ideolojik bunalımı* yansıttığını söylüyoruz: Ekonomi ile beraber iflas eden, onu belirleyen/onca belirlenen hakim iktisat ideolojisidir.

Soruna tarihi perspektifi içinde bakmak gerekiyor. En basit bir tarih (ve toplum) teorisi bile, iktisadi, politik ve ideolojik şeklinde soyutlamaya çalıştığımız süreçlerin aslında aynı toplumsal bütünün farklı cepheleri olduğunu vurgular; aralarındaki bağımlılığın (hiyerarşinin?) niteliklerini saptamaya çalışır; herhangi birini tek başına ele almanın imkansızlığını belirtir; uzun dönem (yapısal) ve kısa dönem (konjonktür ya da türüm) farkını kavramsallaştırdığını önerir. Ne var ki, teorik düzeydeki bu tür kaygılar somut toplumların somut analizleri yapılırken sık sık unutulur: Kısmi bütünü, güncel yapıyı kovar. Halbuki, çoğumuzun elindeki analitik araçlar, yukarıda sözü edilen iflası *kaçınılmaz* hale getiren sürecin tohumlarını bizzat Cumhuriyet'in kuruluş aşamasındaki dengelerde bulmaya yeterlidir. Özgül bir tarihi konjonktürün, daha 1950'lerde doğal ölümü olağan karşılanabilecek bir ideolojik yapıyı 1980 yılına kadar yapay teneffüsle yaşatabilmesi şaşırtıcıdır ama olmuştur. Önce, 1923'ten bu yana Türkiye Cumhuriyeti'ni yöneten üç temel iktidar odağından ikisi her geçen gün derinleşen bunalımı göğüsleyemediklerini kanıtladılar ve bu şekilde üçüncüsüne kapıyı açtılar. Dönemin tarihini iyi bilen her gözlemci, üçüncüsünün başarı ihtimalinin daha da düşük olduğunu kolayca öngördü. Bence, bu kaçınılmaz iflas, toplumsal gelişmemizde önemli bir devrenin kapandığına delildir; içinde yaşarken çekilen sıkıntılar ne kadar büyük olursa olsun, uzun dönemde *olumlu* hatta *kurtarıcıdır*.

Ancak, kaçınılmaz sözcüğünde «demir kanunlarla» dolu bir determinizm ya da yarı-mistik bir kadercilik aranmamalıdır. Olsa olsa, insanların değişen koşulları salt teorik düşünce aracılığı ile temellük edebilme yetenekleri hakkında bir karamsarlık söz konusu. İdeolojilerin (kendilerini teori zannetseler bile) gerçek tarafından yanlışlanmaları uzun ve zor bir süreç. İnsanlar, geleceğin kendi bekleyişlerinden çok farklı olacağını öngörenlere çoğu kez 'erken öten horoz' muamelesini layık görüyorlar. Ne zaman ki yaşam bütün acımasızlığı ile ve şüpheye yer bırakmaksızın düşüncelerimizin (ve bekleyişlerimizin) yanlışlığını kesinkes yüzümüze vuruyor, belki o zaman horozu kestiğimize hayıflanıyoruz. Olaya böyle bakmanın çok önemsediğim bir çıkarsaması var: Yakın gelecek hakkında çok iyimser değilim. Eskinin iflası, yeninin ortaya çıkmasının *önkoşulu*; ama *garantisi değil*. Kendini yeniden-üretmekten aciz (müflis) bile olsa,

bir ideoloji kolay ölmüyor. Neyin yanlış olduğunu yaparak öğrenmek belki çok yararlı; ama, kendiliğinden bizi doğruya götürmüyor. Bu özgül anlama, yukarıda değindiğim yeni iktisadi düşünce odağının fonksiyonunu hayati görüyorum. Eskinin bunalımı tepe noktasında iken, 'volontarizm' diye sık sık küçümsediğimiz insan iradesinden kaynaklanan müdahaleler olağanüstü bir güç olabiliyor. Yakın tarihte bunun örneklerini kolayca bulabiliriz. İlk bakışta imkansız gibi duran çözümler, onu savunanların mücadele azmi ve dirençleri sayesinde gerçekleşebiliyor.

Analizin bu noktasında, yukarıdaki 'hakim ideoloji' ifadesini açmalıyız. Kasdedilen, yönetici (ya da hakim) sınıfların ideolojisi değil; kentli ya da köylü, sokaktaki insanın da paylaştığı ve bu nedenle *toplumun* hakim ideolojisi diyebileceğimiz düşünce biçimi. Hatta, bir yanda büyük tiraj kavgasına girmiş bir basın sektörü, öte yandan büyük kütlelerden örgütsel kopukluğunu popülizm adı altında demagojiye dönüştürmüş siyasi partiler, yönetilenlerin ideolojik ağırlığını önegeçirmişti. Retorik düzeyindeki farklılıkları ne olursa olsun, temel iktisadi tercihlerde inanılmaz bir *benzeşme* (belki de özdeşlik) yaratan bu sürecin belirgin unsurlarına aşağıda değineceğim. Şimdilik, iki noktayı vurgulamak istiyorum. Birincisi, iktisat ideolojisinin tekliği çoğu düşünürün gözünden kaçtı. Benim bildiğim tek istisna, Çetin Altan'dır: Kutuplaşmış bir heterojenlik görüntüsünün altındaki homojenliği yani çok-ideolojili gibi duran gürültünün ardındaki *tek-ideoloji* boyutunu başarı ile tesbit etti ve defalarca işledi, işliyor. İkincisi. Türkiye'de iktisat ideolojisindeki süreklilik ve bütünlüğe diğer düzeylerde, özellikle politik ideolojide raslamayışımız. Önce 1946, derken 1960, 1971 ve 1980, politik düzeyde yaşanan *şoklar*, politik hayatta yaparak öğrenme sürecini hızlandırdı; yanlışın anlaşılmasından doğrunun öğrenilmesine giden yolda önemli adımlar atılmasına olanak verdi. Sonunda, kırılmalar, zigzaglar ve geri-dönüşlerle de olsa, politik ideolojide ulaşılan düzey, iktisat ideolojisinin çok *ilerisinde*. İktisadi-toplumsal içerikleri pek iyi anlaşılmasa da, demokrasi, sivil toplum, insan hakları, milli irade gibi temel kavramlar çerçevesinde oluşan *consensus*, ayrıntılarda önemsenmeyecek bir çeşitlilikle beraber yaygınlaşıyor. Bütün cumhuriyet dönemi boyunca, Türkiye'nin politik gelişmişlik düzeyinin iktisadi gelişmişlik düzeyinin üstünde seyrettiği yönündeki kanımı güçlendiren bir olgu bu. Söz konusu yapısal trendin kolay kolay kırılamayacağına, yani geri-dönüş özlemlerinin 'sükût-u hayal' ile sonuçlanacağına inanıyorum. Ancak, *uzun dönemde*, politik gelişme çizgisinin sürdürülebilmesi, iktisat ideolojisinde de temel politik tercihlerle tutarlı düşünce biçimlerinin oluşmasını sağlayacak *köklü dönüşümlerle* mümkündür. 1970'ler sonunda başlayıp bugün istikrar adı altında devam eden bunalımdan böyle bir şok etkisi bekliyorum; o nedenledir ki, 1980'ler iktisadi düzeyde önemli bir *ideolojik kayma* dönemi olabilir diyorum: sadece politikacıların, aydınların, işadamlarının, vs. (elitin) değil, aynı zamanda işçinin, memurun, esnafın, köylünün, vs. (sokaktaki adamın) iktisadi olaylara bakış açısında ve onlar karşısındaki tutumunda gerçekleşen değişiklikler, aynen politik düzeyde olduğu gibi, az sayıda yeni temel kavram etrafında *concensus*, ama ayrıntılarda önemli bir çeşitlenme ile noktalanıncaya kadar, söz konusu ideolojik kayma (ve arayış) sürecektir.

Başka türlü de olamazdı zaten. Tarihin (ve toplumların) genel gelişme kuralları bize yeterince ipucu veriyor. Toplumsal dinamik içinde en yavaş

değişen, kendisini en güçlü yeniden-üretebilme olanağına sahip olan, insanların inançları ve ahlaki değerleri; yani *ideolojiler*. Hele hele basit bir tarım topluluğundan karmaşık bir sanayi toplumuna giden *büyük dönüşümde*, bu gerçek iyice belirginlik kazanıyor. Bir tek neslin ömrü, şöyle böyle 20-30 yıl, toplumun nesnel görüntüsünü değiştirmeye yetiyor. Karasabanın yerini traktör, kağnının yerini otomobil, gaz lambasının yerini elektrik, Karagöz'ün yerini tv ve video, köylerin yerini dev metropoller alıyor. Türkiye'de bu devasa adım 30 yıl gibi kısa bir sürede atıldı: 1950-1980. Halbuki, bütün bunları gerçekleştiren insanların inançları, değer yargıları, belledikleri *'oyun kuralları'*, 1950-öncesi dönemde şekillenmişti. Bunlar, yeni nesnel koşullara uymamakta direndiler; hâlâ direniyorlar; yarın da direnecekler. Teknoloji ve bilim, yani doğa hakkındaki bilgi düzeyi gelişti, çeşitlendi, karmaşıklaştı. Ama insanlar ve toplum, hâlâ, bilim-öncesi hurafeler aracılığı ile algılanıyor; basit, şematik ve ilkel düşüncenin kolayca kavrayabildiği komplocu bir dünya görüşü bütün toplumsal yaşama damgasını vuruyor. Yeni gibi duran ideolojiler de, ancak bu hurafelerle özde birleştikleri takdirde yaygınlık kazanabiliyorlar. Bu ideolojik ve beraberinde gelen kurumsal çerçeve, bir büyük bilim adamının bundan 100 küsur yıl önce saptadığı gibi, bir süre sonra bizzat nesnel koşullardaki gelişmenin en büyük engeli oluyor; ekonominin ve toplumun gelişmesini durdurucu etkileri ağır basmaya başlıyor. Böyle anlarda, aydınların sorumluluğu da artıyor: Toplumun yaygın önyargılarına teslim olan ucuz eleştirilerin sağlayacağı (ucuz) popülerliğe kapılmamak; bilimi ve sağduyuyu hurafelere karşı cesaret ve inatla savunmak. Bu ise, tanımı icabı soyut olan teorik düşünceyi büyük kütlelerin güncel yaşamları ile bütünleştirecek köprünün kurulmasını gerektiriyor. Aydının *öncü* görevi ancak bu şekilde anlaşıldığı takdirde varolan köprüleri bile yıkan tepedeninmeci (jakoben) maceraların önünü kesebilir ve geçmiş maceraların yaralarını sarabilir.

Ancak, genel kurallarla da yetinmemek gerekli. Çünkü, cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin benzer yapıda kabul edebileceğimiz pek çok toplumdan ayırdedici bir *özgüllüğü* var. Az önce değindiğimiz gibi, politik ideoloji ve kurumlaşmanın iktisadi ideoloji ve kurumlara göre nisbi gelişmişliği ya da Türkiye'de iktisat ideolojisinin *nisbi azgelişmişliği* mutlaka açıklanmalı. Baştan beri vurgulamaya çalıştığımız ideolojik dönüşümün alacağı biçimde, bu konuya getirilen teşhis *belirleyici* olacaktır. Şüphesiz, sorun, bu kısa giriş yazısının boyutlarını çok aşan bir karmaşıklığa sahiptir; Osmanlı Devleti ve mirascısı Osmanlı-Türk toplumunun gerçekçi bir tarih (ve toplum) teorisi aracılığı ile ayrıntılı analizini gerektirmektedir. Gene de, toplumsal bilimlerde sık sık olduğu gibi, ana hipotezler nisbeten basittir. Üstelik, bu hipotezler, örtük biçimde de olsa, bir süredir Türkiye'de tartışılmaktadır. Mevcut kavram kargaşası içinde, bu tartışmaların çok yanlış yerlere gittiği, sık sık doğru gözlem ya da hipotezlerden yola çıkanların en sıhhatsiz sonuçlara ulaştığı, buna karşılık, yanlış gözlem ve hipotezlerden hareket edenlerin doğru politika (policy) önerileri getirip bunları amaçları ile en çelişkili sonuçlar verecek şekilde uyguladıkları izlenebilir. Söz konusu tartışmaların bir özelliği, aslında aynı kampta olması gereken pek çok aydını bilimsel düşüncenin serinkanlılık ve şüpheciliğinin yerini politik militanlığın iman ve duygusallığının aldığı hasım kamplara bölmüş olmasıdır. Mantık ve analizin yerini duygusal

tepkiler alınca, aslında Türkiye'nin geleceği açısından büyük önem taşıyan bir *diyalogun* tohumları daha filiz vermeden kuruyuverdi. İkinci özellik, ana hipotezlerin güncel iktisadi sonuçları hiç yokmuş gibi tartışılmalarıdır. Zaten, katılanların ezici çoğunluğu formel iktisat eğitimi görmemiş sanatçılar, edebiyatçılar, gazeteciler, hukukçular ve siyasetçilerdi. Tek tük iktisatçı ise, iktisat politikasından çok teorik iktisatla ilgilenen, üstelik tartışmaya profesyonel iktisatçı kimliği yerine toplumsal bilimci olarak katılan kişilerdi. Bu şekilde, kökeni şüphesiz farklı bir biçimde de olsa çok daha gerilere giden ama geçtiğimiz 15-20 yıl boyunca Türk aydınlarını en çok heyecanlandıran (ve ilgi uyandıran) bir arayış, 24 Ocak 1980'e kadar, iktisat ideolojisine (yani somut iktisat politikası önerilerine) hiç yansımadan sürdü. Okuyucuyu iflas ettiğine ikna etmeye çalıştığım hakim iktisat ideolojisinin bir çizik bile almadan 1980'li yıllara gelebilmesinde bu doğurgan arayışın (karşıtları kadar yandaşlarınca da) boğulmasının önemli bir katkı yaptığına eminim.

Önce, soruyu açık ve seçik bir biçimde yeniden soralım: Türkiye'de kapitalizm-öncesi (ya da tarım toplumu) *ideolojik kalıntıların* en güçlü iktisadi düzeyde kendilerini hisettirmelerini nasıl açıklarız? İlk ihtimal, bu olgunun genel kurallara tutarlı olduğunu, yani ayrıca bir açıklamanın gereksizliğini önermektir. Bu öneriye yukarıda peşinen karşı çıktık. Teorik düzeyde, nesnel (iktisadi) koşullardaki hızlı değişmenin öncelikle iktisat ideolojisini etkilemesi ve hatta doğrudan iktisat ideolojisindeki dönüşümden kaynaklanması ve politik süreçlere önemli bir *laq (gecikme)* ile aktarılması genel kuralın temel ilkelerinden biridir. Üstelik, ampirik olarak da, Türkiye ile kıyaslanabilecek ülkelerin deneyimleri genel kuralı doğrular niteliktedir. Latin Amerika'nın iri ülkelerinde, Hindistan'da, Mısır'da, Pakistan'da, Tayland'da, Güney Kore ve Tayyan'da görülen, iktisadi ve politik ideolojilerin (ve kurumların) ya birbirleri ile eşdüzeyliği ya da ilkinin ikincisinden daha gelişmiş olduğudur. Analizin bundan sonraki aşamaları açısından önemli ipuçları sağlayabilecek bu gözlemi açmalıyız. İlk akla gelen, hangi kriterleri kullanarak bu sonuca vardığımdır. Politik düzey için kriter tesbiti nisbeten kolay: *demokrasi.* Sanıyorum ki, bu kriterin ana gelişmişlik göstergesi olduğunda azçok herkes birleşiyor. Tartışmalı olabilecek kriterler ise iktisadi düzeyle ilgili olanlar. Ben biri nicel diğeri nitel iki kriter öneriyorum: Dış ticaret akımlarının ekonomideki önemi ya da *dışa açıklık* (nicel kriter) ve kaynak dağılım mekanizmalarında *ademi-merkeziyetçilik* derecesi (nitel kriter). İlki, tarım toplumlarında adeta doğal (organik) kabul edebileceğimiz yabancı düşmanlığının iktisat ideolojisinde *otarşi özlemleri* ile yüklü duygusal bir milliyetçiliğe dönüşmesini yansıtıyor. Sanayi toplumlarının milliyetçiliği ise çok farklı; bir hesap ve çıkar işi. Dolayısı ile, iktisat ideolojisi geliştikçe, dış dünya ile iktisadi ilişkilere konan tahditler azalma eğilimi taşıyor; yani rasyonelleşiyor. Yukarıda sayılan ülkelerin tümünde (bazılarında kişi başına gelir Türkiye'nin kat kat altında olmasına rağmen) Türkiye ile kıyaslanınca, dış alem ile ilişkilere konan tahditlerin daha az yani ekonomide dış alemin nisbi öneminin daha büyük olduğunu kolayca saptayabiliyoruz. İkincisi, tüm olgun tarım toplumlarında rasladığımız, bireyselleşmeyi engelleyen, bireyin kendi özel çıkarlarını savunmasını lanetleyerek, toplumun bütünsel çıkarını temsil ettiğini önerdiği devleti yücelten ideolojik yapının bir uzantısı. Kapitalizmin doğuşunda bu anlayışın ters yüz edilmesi, yani

bireyin yüceltilip devletin kısıtlanması yattığına göre, kriterimizin gerçekten amaçlanan gelişme derecesini ölçme görevini yerine getirebileceğini söyleyebiliriz. Somutta, birey-devlet karşıtlığı, *piyasa* dediğimiz ademimerkeziyetçi kaynak dağılımı mekanizmalarının ekonomideki yer ve önemini belirliyor. İktisat ideolojisinde kapitalizm-öncesi kalıntılar ne kadar güçlü ise, yaygın *özel mülkiyete rağmen*, ekonomi ile ilgili kararları mümkün olabildiğince merkezde, yani devlet tarafından alma eğilimleri artıyor; piyasaların işlemesine izin verilmiyor. İlginçtir ki, *bürokratik-merkezi* kaynak dağılım mekanizmalarının bütün mahsurları rasyonel düzeyde anlaşılsa bile, devleti yüceltip bireyi küçülten kapitalizm-öncesi ideolojik kalıntının *bilinç altındaki* gücü, toplumdan bu yönde bir talep gelmesini de engelleyebiliyor. Gene, yukarıda sayılan ülkelerle yapılacak bir kıyaslama, hepsinde piyasa mekanizmasının Türkiye'ye kıyasla çok daha gelişmiş olduğunu gösterecektir. Halbuki, iktisat ideoloji ve kurumları Türkiye'ye kıyasla daha gelişmiş olan bu ülkelerde, politik ideoloji ve kurumların ya ancak Türkiye kadar (Hindistan) ya da daha düşük bir düzeyde (diğerleri) yer aldıkları da kolayca saptanabilir. Sayılan ülkeler genel kuralla *tutarlı*, Türkiye ise *tutarsız* bir yapıya sahiptir.

Demek ki, Türkiye'de iktisat ideolojisinin nisbi azgelişmişliğini genel kural dışında bir *özgül belirlenmede* bulabiliriz. Ancak, bunu yapmadan önce, bir noktayı açıklığa kavuşturmak istiyorum. Yukarıdaki özgül belirlenme kavramından hareketle beni 'biz bize benzercilikle' suçlamak yanlış olacaktır. Her toplum, bir miktar genel kurala uyar; bir miktar da özgül bir konjonktür ve yapının izlerini taşır. Doğallıkla, ülke küçüldükçe, konjonktürün etkileri de artar. O nedenle, yukarıdaki kıyaslamayı iri ülkeler arasında yaptım ve sadece Türkiye'nin onlara göre özgüllüğünü belirtmeye çalıştım. Yoksa, Türkiye'nin bu özgül niteliklere sahip *tek* toplum olduğunu asla önermiyorum. Tam tersine, benzer bir gelişmeye, çok farklı tarihi ve yapısal nedenlerle de olsa, bir başka ülkede raslıyoruz. Bu kez, özel mülkiyetin tarım-dışı sektörlerde hiç olmadığı iki toplumu, Macaristan ve Polonya'yı karşılaştırabiliriz. İlkinde, dışa açık bir piyasa ekonomisi, baskıcı fakat toplumun kabullendiği bir politik rejimle beraber sürmektedir. İkincisinde ise, nitel olarak Türkiye'ye çok benzer bir ekonomik yapıya karşılık, gelişmiş bir demokrasi ve politika bilinci, bütün baskılara rağmen toplumda canlılığını korumaktadır. Kabaca, başta Sovyetler Birliği, sosyalist diye anılan ülkelerin de büyük bir bölümünün genel kurala uyduğunu, Polonya'nın ise Türkiye ile paralellik kurmaya olanak veren özgül bir durumu olduğunu söyleyebiliriz.

Sıra, Türkiye'de iktisat ideolojisinin nisbi azgelişmişliğinin ardındaki nedenlerin açıklanmasına geldi. Sanırım bunları Türkiye Cumhuriyeti'nin mirascısı olduğu *Osmanlı Devleti* ve *Osmanlı-Türk toplumunda* bulabileceğimiz önerisi okuyucuyu şaşırtmaz. Ancak, gene ikili bir ayırım yapmak istiyorum: *konjonktürel* (türüme bağlı) nedenler ve *yapısal* nedenler. İlki, daha yüksek bir soyutlama düzeyinde yapısal etkenler tarafından belirlense bile, olayların oluş sırasını, yani, somut zamanda tarihin akış biçimini özetliyor; tekil toplum açısından şans unsuru da taşıyan bir süreci (yapısal olarak mümkün ama zorunlu olmayan gelişmeleri) yansıtıyor. İkincisi ise, uzun dönemde, konjonktürden büyük ölçüde bağımsız bir şekilde kendini zorlayacak güçlü eğilimleri. Doğallıkla, ele alınan toplumun herhangi bir zaman kesitindeki nihai belirlenmesi, bu iki düzeyin karmaşık bir birli-

ginden ibaret. Benim analizimde, iktisat ideolojisinin az önce belirtilen iki gelişmişlik kriterinden ilki, yani milliyetçilik konjonktürel, ikincisi, yani merkeziyetçilik yapısal etkenler tarafından açıklanıyor.

Osmanlı Devleti, zirve noktasında Akdeniz'in Güney ve Doğu yakalarını tümüyle kontrol eden ve Orta Avrupa'da gücünü duyuran *çok-uluslu bir tarım imparatorluğu* idi. Denizde ve karada esas sınırını Batı Avrupa toplumlarınm oluşturması, bu yörede gelişen kapitalizm ve sanayi devriminin etkilerini ve bunların kendisi için içerdiği tehdidi çok önce hissetmesine olanak verdi. Ancak, daha sonra anlatmaya çalışacağımız bir dizi yapısal etken, çağına ayak uydurmasını ve değişen koşullara uymasını engelledi. Devletin *idari* ve *askeri* gücü, sadece kapitalizmi engellemekle kalmadı; uzun süre, hızla gelişen Batı ülkelerinin kendisine yönelttiği askeri saldırıları da göğüsledi. Sonuçta, İmparatorluğun çözülmesi yavaş, zor ve sancılı bir süreç içinde Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar uzadı. İmparatorluğun hakim ulusunu teşkil eden Türklerin, yönetenler ve yönetilenler ayırımından bağımsız olarak, Batı'yı algılama biçimleri söz konusu çözülme döneminin iç ve dış mücadeleleri içinde netleşti. 20. yüzyılın son çeyreğinde, sistem tercihlerini aşan (hatta onlarla çelişen) bir Batı düşmanlığının Türk toplumunda yaygınlığının ve bunun iktisat ideolojisine olan etkilerinin kavramsallaştırılması çok-uluslu imparatorluktan milli devlete giden bu acılı yolun iyi anlaşılmasını gerektiriyor.

Aslında, yabancıya, yeniye ve farklı olana şüphe ile bakmak ve düşmanlık duymak, gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak bütün dünya halklarında rasladığımız bir olgu. Türkiye'nin yakın geçmişi, bu olguyu güçlendiriyor. Cumhuriyet dönemi Anadolu köylüsü için yabancı çok somut bir kavram: Osmanlı-Türk toplumunun kendisini müslümanlık ile tanımlaması, güçlü bir «*gavur*» kategorisi yaratıyor. Yerlisi için, gavur demek, savaşlar, ölüm, sefalet ve komşu köylerle karşılıklı kıyım demek; Rumeli ve Ada göçmenlerinde bütün bunlara bir de ata topraklarını haysiyet kırıcı bir şekilde terketmenin ezikliği var. Birinci elden yaşanmış bu gerçeğin tüm Batı medeniyetine atfedilmesi özel bir çaba gerektirmiyor. İster politik, ister ideolojik, ister ekonomik düzeyde olsun, Batı'ya karşı olduğu öne sürülen her tedbirin, her politikanın, Türk halkı nezdinde *doğal bir desteği* var. Kişisel çıkarları ile büyük ölçüde çelişse bile, dış dünya ile para ve mal akımlarına getirilen ciddi tahditlere insanlarımız bu genel «gavur» kategorisi içinde bakabiliyorlar; yani onları olumlu buluyorlar. Bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de ihracatçı (döviz kazanan) kesimlerin, örneğin pamuk, tütün, fındık, vs. üreticilerinin, kendi çıkarları ile çelişen (sömürülmelerine yol açan) korumacılık tedbirlerinden şikayetçi olmaları gerekirdi; halbuki bu yönde en ufak bir talep bile duymuyoruz. Çünkü, söz konusu korumacılık gelişmiş Batı dünyasına karşı yürütüldüğü ölçüde, «gavura» karşı verilen büyük (ve tarihi) mücadelenin bir parçası olarak kabulleniliyor. Buradan, Türk köylüsünü yüksek bir toplumsal bilince sahip olduğu sonucunu çıkartamayız. Gerçek tam tersini, söz konusu duygusal milliyetçiliğin dışındaki tüm alanlarda anarşizan bir çıkarcılığı gösteriyor.

İlginç olan, *Bey takımının*, yani yönetici kadroların da aynı ideolojik çatıyı paylaşmaları. Özellikle Batı'da rasladığımız türde *kozmopolit* ve *evrenselci* ideolojik unsurlar, birkaç kişisel (ve etkisiz) istisna dışında, Türkiye elitine çok yabancı. Kökenleri 19. yüzyıl başındaki yenilik hareketlerine

giden köklü bir fikir hareketinin mirascıları, büyük bir Batılılaşma arzusu ile büyük bir Batı düşmanlığını eşanda taşımanın şizofrenik çelişkisini hâlâ çözemediler. Bence, bu garip durumu açıklayabilecek bir tek hipotez var: Osmanlı Devleti yönetici kadroları ile Türkiye Cumhuriyeti yönetici kadroları arasındaki *süreklilik*. Hipotezin bir ayağı somut bir tarihi olguya dayanıyor. Osmanlı-Türk toplumu, yönetici kadroların dağılmasına ve hatta (belki) fizik olarak yokedilmesine yolaçan bir *açık sömürge* dönemi yaşamadı. İkinci ayak daha tartışmalı ama ilkinin büyük ölçüde mantıki çıkarsaması: Osmanlı Devlet-i Ali'sinden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş, yönetici kadro ve ideolojisinde *köklü bir değişime* tekabül etmemektedir. Olsa olsa, bu kadro içinde iflas etmiş bir fraksiyon etkisiz hale getirilmiş, fakat, Cumhuriyet'in kuruluş aşamasındaki dengelerde 19. yüzyılda başlayan yenilikçi hareket ve kadrolaşmanın genel *concensus*'ü özenle korunmuştur. Cumhuriyet elitinin (resmi?) ideolojisinde, Osmanlı yönetici kadroları ile kendini özdeşleştirmek eğilimleri bir konuda çok yüksektir: Koca bir imparatorluğu «elimizden alan («biz» kimiz?) kapitalist Batı'ya karşı duyulan *şüphe*, diğer konulardaki ideolojik ayırımları ne olursa olsun, tüm yönetici-aydın elitin ortak paydasını oluşturur. İmparatorlukta işbölümünün ulusal çizgilerle gelişmesi ve hakim Osmanlı-Türk unsurunun geleceğin dinamiğini taşıyan ticaret ve sanayi kesimlerinin *dışında* kalması, milli devletin kuruluş aşamasında (hatta 1960'lara kadar) yönetici-aydın kadronun ekonomik düzeyde bir tür «Batı-gayri müslim» ittifakı görmesine yol açarak aydın milliyetçiliğinin iktisadi düzeydeki duygusallık boyutunu arttırıcı bir etki yapmıştır. Büyük kütlelerle elitin dış dünya ile ilişkilere bakış açısının bu şekilde çakışması, Batı ile her tür ekonomik ilişkiyi şaibeli, hatta «hiyanet-i vataniyye» tohumları taşıyan ve dolayısı ile otarşiyi, kendi kendine yeterliliği yücelten bir ideolojik yapının ekonominin akılcı gerçeklerine direnebilmesini mümkün kılmıştır. Tüm diğer konularda birbirinin can düşmanı kesimlerin, en küçük bir kozmopolitlik ya da akılcılık filizini derhal boğmak üzere nasıl elbirliği ile taarruza geçtiklerini okuyucu kolayca izleyebilir.

Sanıyorum ki, yukarıdaki analiz konjonktür kavramının somut içeriğinin anlaşılmasında da yardımcı olacaktır. Osmanlı toplum yapısında, imparatorluğun bu şekilde, yani süreklilik içinde çözülmesini zorlayacak hiçbir unsur bulamayız. Örneğin, Kıta Avrupası'nda emperyalist güçler arasındaki güç dengesi ve yükselen radikal (burjuva-demokratik) devrimleri engelleme çabası, imparatorluğun daha 19. yüzyılın ikinci yarısında paylaşılmasını durduran temel etkendir; ve imparatorluğun toplumsal yapısına *dışsaldır*. Halbuki, çok-uluslu imparatorluktan milli devlete giden süreç açısından, bu paylaşılma farklı bir konjonktür yaratacak ve kurulacak milli devletin ideolojik temeli çok değişik olabilecekti. Sakın, bu söylediklerimden benim tercihimin bu yönde olacağı vehmedilmesin; amacımızın tarihin *normatif* bir yorumunu yapmak olmadığını, sadece konjonktür ve yapı kavramlarına açıklık kazandırmak için alternatif konjonktür *senaryoları* yazdığımızı hatırlatalım. Cumhuriyet dönemi hakim iktisat ideolojisinde kapitalizm-öncesi milliyetçilik kalıntısının yapısal nedenlerden kaynaklanmadığının, yani salt konjonktürle açıklanabileceğinin anlaşılması bence çok önemli; çünkü, özellikle yeni yetişen aydın neslin söz konusu sürekliliği ideolojik düzeyde kıracak dönüşümü gerçekleştirdiği anda, bu kalıntının da hızla eriyebileceğine işaret ediyor. Zaten, Tür-

kiye'nin bundan sonraki sağlıklı gelişmesi Batı ile ilişkilerimizde yukarıda değinilen şizofreni unsurunun çözülmesine bağlı.

Gelelim ikinci kritere; yani, kaynak dağılımı mekanizmalarında merkeziyetçiliğe. Bence, kişi başına milli gelir sıralamasında Türkiye civarında ya da altında yeralan ama özel mülkiyetin yaygın olduğu ülkeleri bırakın (yukarıda bunlara örnek vermiştik), Yugoslavya ve Macaristan gibi sadece devlet mülkiyetine izin veren ülkelerde bile *piyasa kurumlarının* daha gelişmiş olması, ancak ve ancak Osmanlı devlet (ve toplum) yapısının Cumhuriyet'e devrettiği ve konjonktür ne olursa olsun devredeceğine inandığım mirasla açıklanabilir. Osmanlı Devleti'nin, kapitalizmi bağrında yeşerten Batı Avrupa feodalizminden önemli ayırdedici unsurları olduğu bugün azçok herkes tarafından kabul ediliyor. Ancak, benim şu ana kadar sadece dolaylı biçimde katıldığım (fakat yakın bir gelecekte doğrudan katılmayı ümit ettiğim) bir polemik, bu ayırdedici unsurların genel bir feodalizm kavramı içinde açıklanıp açıklanmayacağını, daha önce de değinilen diyalog yetersizliğinin bütün mahzurları ile beraber tartışıyor. Ben, Osmanlı Devleti (ve toplumu) için, merkezi, despotik, vs. gibi sıfatlarla kısıtlansa bile, feodal kavramının bizi çok yanlış yerlere götürdüğü kanısındayım. Osmanlı'nın feodal kabul edilmesinin, Batı Avrupa feodalizminin kendi özgül evriminden kapitalizmin doğuş sürecine bakarak 19. yüzyıl ortalarında üretilen mülkiyet, sınıf ve devlet kavramlarını Osmanlı Devleti'ne (ve toplumuna) uygulamakta büyük kolaylıklar getirdiğinin farkındayım. Ne var ki, çok farklı bir toplumsal dinamik ve yapı içerisinde üretilen bu kavramların aynen uygulanmasının analizi yapanlara sağladığı kolaylık dışında hiç bir yararı olmadığını, hatta, tam tersine, kendi toplumumuzun dününü (ve dolayısı ile bugününü) doğru kavramsallaştırabilmemizde en ciddi engellerden birini oluşturduğunu düşünüyorum. Bu şekilde, bu giriş-deneme yazısının en zor ve yanlış anlaşılmaya en açık temalarından birine geliyoruz. Doğrusu, ileride kısaca özetleyeceğim geçmiş deneyimlerim ışığında, soruna epey korkarak yaklaşıyorum. Türkiye'de iktisat ideolojisinin geçmişteki evriminin anlaşılmasındaki önemine ve gelecekteki evriminin sağlıklı bir biçim almasına katkıda bulunacağına inanmasam, hipotezimi kendime saklamayı şüphesiz tercih ederdim.

Batı Avrupa feodal düzeni ile Osmanlı düzenini çok farklı (hatta birbirine zıt) toplumsal kuruluşlar haline getiren özellik, *toplum-devlet ilişkisinin yönüdür*. Feodal Batı Avrupa'da devlet, kendinden bağımsız olarak toplumda varolan *özerk* iktidar odaklarının (feodal mülk sahiplerinin) bir *ittifakıdır*. Yani toplum, kendi içindeki heterojen iktidar ilişkileri ile beraber ve onları yansıtarak *devleti kurar* (constitutes). Dolayısı ile, toplumun her kademesi, her aşamada, kendi özerk iktidar alanını savunarak devleti toplumun kontrolu altında tutmaya çalışır. Özerk bireylerin ya da birey gruplarının devletten izinsiz yatay ilişkilere girebilmeleri (ki, *piyasa* dediğimiz kurumun en belirgin niteliği de budur), yani bir başka hiyerarşiye atıf yapmadan iktidar odağı olabilmeleri, feodal düzende daima varolmuştur. Feodalitede, Osmanlı-Türk gözü ile bakınca, devleti çok güçsüz, toplumu ise çok güçlü yapan bir özelliktir bu. Nitekim, Osmanlı-Türk yönetici kadrolarını Batı ile temasa geçtikleri ilk günden bugüne en çok hayrete düşüren olgu, Batı'da kendi anladıkları biçimde bir *devletin yok*luğudur. Çünkü, Osmanlı için, bizim bugün toplum dediğimiz şey, devlet tarafından oluşturulan bir insan topluluğudur: yani, *devlet toplumu kurar*

(constitutes). Osmanlı-Türk halkı, çok-uluslu bir imparatorluğun hakim etnik grubu olmanın getirdiği tahditleri sezgisel olarak kavramış ve kendisinin *devlet sayesinde* varolabildiği fikrini benimsemiştir. Bu koşullarda, devletin belkemiğini oluşturan *askeri* bürokrasinin de kendilerine özerk bir iktidar odağı oluşturacak şekilde devletin gücünü sınırlayacak yerde, kendi içlerinde ya da dışarıda herhangi bir özerk odağın oluşmasını engelleyecek şekilde sürekli *devleti güçlendirme* ve toplumu devlet hiyerarşisi içinde *eritme* çabasını göstermeleri kaçınılmazdır. Doğallıkla, bu özgül idolojik ve politik yapıda, ne Batı anlamı ile mülkiyetten (hele hele *özel mülkiyetten*), ne de mülk sahiplerinin kendi aralarındaki yatay ilişkilerinin bir bölümünü özümleyen gene Batı anlamı ile *sınıftan* bahsedilme olanağı çok sınırlıdır. Buradaki analiz açısından daha da önemli olan, böyle bir yapının, Batı'da kapitalizmle beraber gelişen anlamı ile *ekonomi kavramına* tümüyle yabancı olduğudur: Ekonomi, Osmanlı düzeninin özü ile çelişir.

Yukarıda kısaca vazedilen genel hipotezin kapsamlı bir teorik tartışmasına ya da ayrıntılı tarihi-ampirik kanıtların aranmasına girecek değiliz. Sadece, benim neslimdeki aydınları çok hayrete düşüren bir olgunun yukarıdaki hipotez ışığında nasıl bilmece vasfını kaybettiğini açıklamaya çalışacağım. 19. yüzyıl ortasından itibaren çok sayıda Osmanlı yönetici-aydını çeşitli nedenlerle Batı Avrupa'ya gittiler ve oralarda okuyup gördüklerinden etkilendiler. Ancak, daha ilk bakışta, iyi niyetlerinden şüphe edemeyeceğimiz bu insanların, Batı fikir akımlarından son derece asimetrik bir şekilde etkilendikleri göze çarpıyor. Batı fen ve bilimine karşı, Batı'daki politik düzene karşı büyük hayranlıklar oluşuyor; ama, ekonomi ile ilgilenen adeta yok gibi. Daha da belirgini, içlerinde en hürriyetperver ve radikal olanların dahi, o sıralarda Batı Avrupa'nın gündemindeki bir numaralı sorun olan işçi sınıfı hareketleri ile hiç ilgilenmediklerini gözlüyoruz. Aynı dönemde hızla gelişen Marksizmin Osmanlı aydınlarının yanına bile uğramayışı da cabası. Bence, bu garip olayın kökeninde, Marksizmin ve işçi sınıfı hareketinin ekonomide temellenmiş bir kavramsal çerçeveden yola çıkmaları ve bu nedenle de Osmanlı aydınları için adeta Çince gibi bir *anlaşmazlık boyutu* taşımaları yatıyor. Ekonomi, devletin hem ürünü hem de temel yeniden-üretim aracı olan bu ideolojik sorunsala o kadar yabancı ki, en gözle görülür elle tutulur olduğu mekan ve zamanlarda bile içerisinden bakılınca görülemiyor. Osmanlı aydınlarının bu eğilimi Cumhuriyet döneminde de, 1950'li yıllara kadar devam etti; ondan sonra da inanılmaz bir süratle tersyüz oldu: Batı'ya gidenler içinde ekonomi okuyanların, ekonomi okuyanların içinde de Marksist eğilimlilerin oransız bir şekilde yükseldiğini izledik. Ancak, hikayenin bu kısmına daha vakit var.

Yukarıda da söylediğim gibi, tüm toplumu denetleyen fakat kendisi toplumun denetimi dışında kalan bir devletin varlığı, yüzyıllar boyunca, hem yönetenler hem de yönetilenler tarafından kabul edilince, somut konjonktür ne olursa olsun, Osmanlı-Türk unsurunun doğuracağı milli devletin ideolojik temeli *yapısal* olarak belirlenmiştir diyebiliriz. Bir yanda, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne giden sürecin sürekliliği, diğer yanda geri bir tarım ekonomisinde hızlı sanayileşmenin gerekleri, yapısal etkeni daha da güçlendirerek, imparatorluğun merkez bürokrasisinin çözülme dönemlerinde kaybettikleri yetkilerin Cumhuriyet döneminde geri

alınması sonucunu doğurdu. 1923-30 ve 1950-53 arasındaki iki kısa ve istisna dönem hariç tutulursa, adeta Kanuni Sultan Süleyman devrini hiç aratmayacak bir *'komuta ekonomisi'* ile karşı karşıya olduğumuzu kolayca gözleyebiliriz: Tüm temel fiyatlar (döviz kuru ve faiz haddi dahil), bir sürü tali fiyat, tüm yatırım kararları (devlet kesimi için doğrudan; özel kesim için teşvikler ve ithal permileri aracılığı ile), tüm ithalat ve ihracat kararları (kotalar, izinler, asgari fiyatlar, permiler, vs.), temel bölüşüm kararları (asgari ücret, memur maaşları, destek fiyatları, KİT ücret düzeyleri) ve daha pek çok (ekonomi için önemli ya da önemsiz) kararın Ankara'da *devlet* tarafından alındığı herkesin bildiği ve *normal* karşıladığı bir gerçek. Halbuki, bu arada üretim güçleri havsalanın alabildiğinden öte gelişmiş; özel mülkiyet belirmiş ve hatta güçlenmiş; toplumun politik ideoloji ve kurumlarında köklü dönüşümler gerçekleşmiş. Ama iktisat ideolojisi, düzene en yabancı o olduğundan herhalde, bütün gücü ile direniyor. Aman dikkat: söylediklerimden Cumhuriyet dönemine sıradan bir Osmanlı restorasyonu şeklinde baktığım sonucu asla çıkartılmamalıdır. Aşağıda, Cumhuriyet yönetici kadrolarınca gerçekleştirilen önemli bir politik kopuşa işaret edeceğim. Şimdilik, sadece iktisat ideoloji ve kurumlarmda benzer bir kopuşa (ya da herhangi bir kopuşa) raslanmadığını, özgül nedenlerini de belirterek saptamaya çalışıyoruz, o kadar.

Batı'da sanayi devriminin yerleşmeye başladığı 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetici kadroların Batıcı ve yenilikçi bir reform platformunun oluşmasına yönelik ilk adımları attıklarını izliyoruz. Tanzimat Fermanı ile başlayan yukarıdan reform arayışları, bazen gürültülü ve hızlı, bazen sessiz ve yavaş, 100 yıla yakın bir süre kesintisiz devam ederek, İmparatorluğun fizik varlığının zaten bittiği bir anda Cumhuriyet rejimi ile noktalandı. Yönetici kadroların düzenin özünü oluşturan ilişkilere dokunamamaları (hatta dokunmayı akıllarına bile getirememeleri), Batıcı reformların toplumda beklenen gelişmeyi sağlamalarını engellediği gibi, bunlara karşı önemli bir tepkinin doğmasına yol açtı. Batıcı-Doğucu ya da modern-gelenekçi şeklinde adlandırılan zıtlık, iktisadi muhtevası hiç olmayan, politik muhtevası sınırlı, kültürel-ideolojik muhtevası ise çok zengin bir çatışmanın bizzat yönetici zümre *içinde* ciddi bir bölünmeye dönüştüğüne işaret ediyordu. İşte, Cumhuriyetin kuruluşu ve ilk yıllardaki icraatı, Batıcı-modern kanadın Doğucu-gelenekçi kanat üstünde kesin ve geri-dönülmez bir *zaferini* simgeledi. Cumhuriyeti kuran çoğu asker kökenli Osmanlı yönetici kadroları, yüzyıllık mücadelenin etkilerini müşterek hafızalarında taşıyorlardı: Batıcı-reformcu kanadın başarısı, ancak Doğucu-gelenekçi kanadın esas gücünü oluşturan *din-devlet* özdeşliğini kırmaları ve dini kurumları etkisiz hale getirmeleri ile mümkündü. Yanlış bir biçimde *laiklik* kavramı ile özetlenen bu gelişme (yanlış, çünkü laiklik aslında devletin din işlerine karışmaması anlamını taşır; halbuki Cumhuriyet döneminin tümünde din, devlet baskısı altında yaşamıştır), *teokratik* Osmanlı Devletini yıkarak Türk toplumunu köklü biçimde Batı'ya yöneltecek bir dinamiğin temellerini atıyordu. Dönemin diğer reformları (alfabe, eğitim, giyim, takvim, medeni kanun, vs.) ancak bu radikal eylemin çevresinde bir anlam taşırlar. Kurucu kadro, karşı kanada bütün gücü ile yüklenirken (belki de yüklenebilmek için), Batıcı-reformcu kanat içinde *consesus* sağlamaya büyük özen göstermiş ve birkaç kişisel hesaplaşma dışında, bunu başarabilmiştir. Doğallıkla, geçmişle sürekliliği

ne kadar güçlü olursa olsun, etkileri bugüne ve yarınlara uzanan bu büyük toplumsal *deprem* karşısında yazarın tarafsız kalması mümkün değildir; bir toplumu böylesine bölen ve etkileyen bir olayı, mantığımız çok güçlü de olsa, normatif bir çerçevede değerlendirmek zorunda kalırız. Okuyucuyu ne kadar ilgilendirir bilmem ama, Türk toplumunun Batı'ya yönelmesinde nihai engeli kaldıran bu reformu ben *destekliyorum*. Birazdan, gene kuru ve renksiz bir mantık zincirine dönüşüp, özellikle iktisadi düzeyde yol açtığı hasarlara değineceğim. Ancak, olayın kişisel bir boyutu da var: Kendi neslimde ve bizden sonrakilerde hızla yaygınlaşan *Batılı (batıcı* değil) aydın tipinin sıradan bir örneği olarak, beni *vareden* ortamı mümkün kılan bu reformdan yana çıkma zorunluluğunu da hissediyorum.

Cumhuriyetin kuruluş ve yerleşme aşamalarında bütün ağırlığın Osmanlı yönetici sınıfının kendi *iç* hesaplaşmalarına ve bunların içerdiği *politik* mücadeleye verilmesi, genç Türkiye'nin ekonomisinde hiçbir zaman telafi edilemeyecek boşluklar yarattı. Şüphesiz, bunda, kurucu kadronun yukarıda açıklanan ideolojik gözlükle baktıkları ekonomiyi anlamakta güçlük çekmeleri ve bu nedenle ikinci plana atarak fazla ilgilenmemeleri önemli bir etken. Dış dünyada, 1923-30 arasında Türkiye'nin iktisadi ilişkilerinde hayati bir yeri olan İngiltere ve Almanya'da kötü bir konjonktür yaşanması, 1930'dan sonra ise bütün Batı ekonomilerinin Büyük Buhran'ın içinde bocalamaları bir diğer önemli unsur. Gene de, bunların ötesinde bazı temel sorular var. Bunlardan ilki, Cumhuriyet rejiminin ekonomide köklü reformları gerçekleştirecek politik güce sahip olup olmadığı; ikincisi, dinin zayıflamasının ahlaki değerler sisteminde yarattığı boşluk ve bunun ekonomiye ve özellikle iktisat ideolojisine yansıması; üçüncüsü ise, Osmanlı yönetici sınıfının içindeki 100 yıllık Batı-Doğu bölünmesinin Cumhuriyetle birlikte yönetilenleri de kapsayan bir *ilerici-gerici* kutuplaşmasına dönüşmesinin iktisat ideolojisinin evrimine etkileri. Bu sorulardan ilk ikisi bu giriş-deneme yazısı açısından ikincil (ama Türkiye toplumu açısından hiç de ikincil olmayan) temalar oluşturdukları için, kısaca geçilecek; üçüncüsü ise, yazının geri kalan bölümünde önemli bir yere sahip, yani birincil temalarımdan biri.

Her yeni devletin kuruluş aşamasında varolan *yapıcı enerjiyi*, Cumhuriyeti kuran kadroların din-kültür-siyaset düzeyinde (laiklik) yürüttükleri mücadeleye harcamaları, 1920'lerin ortalarından itibaren hem yönetici sınıf içindeki hem de yönetici sınıfla yönetilenler arasındaki gerginliği arttırdı. Ben *aşarın kaldırılmasını* ve tarım kesimine onun yerini alacak etkin bir *doğrudan vergi* tarhedilememesini, kurucu kadronun, bilerek, Cumhuriyetin politik selameti için hızlı sanayileşmeden vazgeçmeye razı olması şeklinde yorumluyorum. Bilerek diyorum, çünkü, kurucu kadro içinde zaten hızlı sanayileşmeye (hatta her tür sanayileşmeye) karşı, sanayide Osmanlı toplum düzeninin nihai iflasını gören etkin bir azınlık olması bir yana, hızlı sanayileşmeden yana olanların da bunun için gerekli *köklü* iktisadi reformların (toprak reformu; tarımın vergilendirilmesi ve köylünün işçiliğe zorlanması) bardağı taşıracak son damla olmasından çekindiklerine kaniyim. Kurucu kadronun yeteneklerinin en ilginç kanıtlarından birisi de budur: Güçlü tek-parti devleti *görüntüsüne* kanmamışlar, güçlerinin *sınırlarını* çok iyi teşhis etmişlerdir. Ahmet Hamdi Başar ve Şevket Süreyya'nın (Kadro hareketinin) dramı, güçlü devlet görüntüsüne aldanıp bir ekonomik seferberliğin gerçekleşebileceğini zannetmeleridir (farklı bir açıdan da olsa,

bu gerçeğin farkına varan tek iktisatçı Y. Küçük'tür). Çok sonraları başkaları da aynı hataları tekrarlayacaklar, yani Türkiye'nin kendi özgül belirlenmesi içinde, politik olarak en *güçlü* devletin ekonomik açıdan en *güçsüz*, yani en zor ciddi ekonomik reform yapabilecek devlet olduğunu anlayamayacaklar. Doğallıkla, bu açıklama geçerli ise, tekrar karşımıza bir yorum ve alternatif senaryoların değerlendirilmesi sorunu çıkıyor. Örneğin, Birinci Meclis'te Batı ve Doğu kanatları arasında kurulan ittifakın sürdürülmesi halinde, yeni devletin (o takdirde Cumhuriyet olur muydu, bilmem?) yönetici sınıf içi kavgaları askıya alıp bütün gücüyle ekonomiye, sermaye birikimine yüklenebilmesi Türkiye'ye Japon deneyimini tekrarlama fırsatını verebilirdi belki. Evet, *belki*. Ama beraberinde Amerikan işgali öncesi Japonya'nın askeri diktatörlüğünü de getirerek, *belki*. Diyeceğim, bu tür senaryolara kendimizi pek kaptırmamamız. Şu nokta önemli: yorumlarımızda, Türkiye'de olduğu kadar tüm toplumlarda, sermaye birikiminin ilk aşamalarında hızlı büyüme ile demokrasinin gelişmesi arasında bir ters ilişki olduğunu hesaba katmalıyız. Uzun dönemde ise, demokrasiyi geliştiren dinamiklerin güçlenmesi iktisadi gelişmenin en büyük kaynağını oluşturabilir.

Dinin baskı altma alınmasının toplumda yarattığı ahlaki boşluk genellikle sosyologlar tarafından incelenir ve onlar da, iktisat bilmediklerinden olacak, olayın ekonomiye etkisi üstünde hiç durmazlar. İktisatçılar, hele bizim gibi azgelişmiş ülke iktisatçıları ise, emperyalizm, IMF, sermayenın bunalımı, planlama, vs. gibi önemli konularla uğraştıklarından, böyle din gibi afaki sorunlara bulaşmazlar. Halbuki, din ve ahlak, sevsek de sevmesek de, toplumsal bütünün ve dolayısı ile ekonomik ilişkilerin önemli belirleyicilerinden biridir. Bunlar, bireyin diğer bireylerle ilişkilerinde davranış kalıplarını yönlendiren ilkeleri tesbit ederler. Karmaşık bir sanayi toplumu, çok sayıda birey ve kurum arasında sürekli anlaşma ve kontrat türünden yazılı ya da sözlü bağlantı gerektirdiğinden, tarafların birbirlerine *itimat* edebilmeleri, sistemin düzgün işleyişinin önkoşullarından biridir. Elbette, büyük çoğunluk itimat koşulunu kötüye kullanmadığı sürece, küçük bir azınlığın farklı davranışlarını sistem kontrol edebilir ya da onlara katlanmaya rıza gösterir. Ne var ki, büyük çoğunluğun bu ahlaki ilkelerden yoksun olması halinde sistem *kilitlenir;* büyük verim düşüklükleri pahasına kaynaklarının önemli bölümünü kontrol sistemlerine ayırmak zorunda kalır. Türkiye'de bu tür bir sorunun, laikliğin bir yan-ürünü olarak oluşan *ahlaki çözülme* içinde yaygınlaşma ihtimali bence mevcut. Ancak, amaçların her türlü aracı meşru kıldığı yönündeki genel anlayışı, laiklikten çok, toplumun denetimi dışında kalan devletin zorunlu iç çürümesine atfetme, yani Osmanlı yönetici sınıfının bir mirası olarak görme eğilimim yüksek. Bir başka, daha özel sorun, dini baskının kalkması ile Türkiye'de yönetici kadrolardan aşağıya doğru bir *tüketim hırsının* hızla yayılması. Sanayileşmenin ilk aşamalarındaki kaynak ihtiyacı düşünülürse, *iradi tasarrufları* azaltan bir gösteriş tüketimi eğiliminin mahzurları daha da iyi anlaşılabilir. Giderek bir ideal ve amaç yoksunluğu ile bütünleşen bu eğilimin Türk toplumunun her tarafını bir kanser gibi sardığını ve hakim iktisat ideolojisinin ana ögelerinden birini oluşturduğunu görüyorum. Sorunun pragmatik bir faydacılığı (tasarruf ve kaynak sorunu) çok aşan, adeta bir sistem ve medeniyet boyutu olduğunun da farkındayım; bütün çözümsüzlüğüne rağmen önümüzdeki dönemde oluşacak düşünce odakları tarafından ciddiyetle üstüne eğilinmesi gerektiğine inanıyorum.

Bu şekilde, iflasını ilan ettiğimiz hakim iktisat ideolojisinin kavgacı kutuplaşma gürültüsünün ardında tek-ideoloji sessizliğinin yatmasını temin eden temel etkene, yani *ilerici-gerici* ayırımına geliyoruz. Amacımız, bu önemli kutuplaşmanın ayrıntılı tarihini, ya da sosyolojik, tarihi ve sınıfsal kökenlerini açıklamak değil; bu hedef, bu giriş-deneme yazısının boyutlarını çok aşan (ve bir gün gerçekleştirmeyi ümit ettiğim) bir çalışmayı gerektirir. Burada, söz konusu bölünmeyi sadece iktisat ideolojisine olan etkileri açısından, özellikle bu sonuncusunun Türkiye'de nisbi azgelişmişliğini ve giderek iflasını da aydınlatacak şekilde incelemek istiyoruz. Söz konusu bölünmenin geçmişe ait (tarihi) bir olgu olduğu kadar bugün de tüm canlılığını sürdürmesi, analizi güçleştiriyor. Her ne kadar, ben, bu iki kanattan birine mensup olmayı tümüyle *reddetsem* ve tam tersine bu bölünmenin mutlaka *aşılması* gerektiğini önersem de, okuyucularımızın çok büyük bir bölümü Türkiye'nin ekonomik, politik ve toplumsal dinamiklerine bu kutuplaşmanın oluşturduğu ideolojik gözlüklerle bakacaklar ve söylediklerimi kendi sorunsalları içinde bir yere oturtarak beni hiç istemediğim gibi *bir* kutuba yerleştirme eğilimini taşıyacaklardır. Sorunun hâlâ çok güçlü bir *duygusal* boyutlu olması ve bu konuda *kayıtsız* kalabilen analizlere Türk okuyucusunun pek raslamaması, analizi büyük bir özenle ve yanlış yorumlanacak ifadelerden kaçınarak sürdürmeyi zorunlu hale getiriyor.

İlk aşamada, üç alt-temamız var. Birincisi, muhteva açısından da önemli bir dönemleme sorununa işaret ediyor. 1923-60 arasında, Cumhuriyeti kuran kadronun *fiilen* yönetimde olması nedeniyle, kutuplaşma da doğrudan bu kadronun denetimi altındadır. 1960'dan bugüne, Cumhuriyetin yetiştirdiği ilk kuşaklar, 1923-60 arasını da yeniden yorumlayarak ilerici-gerici çatışmasına yeni bir şekil ve içerik vermişlerdir. İki dönem arasında hem süreklilik hem de kopuş vardır. İkincisi, kutuplaşmanın *hiç* iktisadi içeriği olmadığıdır. İlk dönemde bu çok belirgindir; ikinci dönemdeki iktisadi içerik kazandırma arayışı ise hem yapay hem de marjinal kalmıştır. Halbuki, tam tersine bir kanı, özellikle ikinci dönemde aydın kamuoyunda çok yaygındır. Buradan üçüncüsü: kutuplaşma ve çevresindeki mücadele, özellikle ikinci dönemde, Cumhuriyet iktisat tarihinin anlaşılmasını engellemiş ve hakim iktisat ideolojisine bu yoldan yeniden can vermiştir. İdeolojik retorikle somut ekonomik gerçekler arasındaki büyük uçurum, derinleşerek, ekonominin (ve iktisat ideolojisinin) bugünkü bunalımında noktalanmıştır.

Cumhuriyet tarihinde yukarıdaki üç temanın iç içe işleneceği örnek bulmak son derece kolaydır. Bir temalar kümesi ile tutarlı örnekler bulmak, aslında o kümenin doğruluğuna *mantıki kanıt* teşkil etmez; ama, okuyucuyu onlarda bir ciddiyet olduğuna ikna edebilir. Kısmen o nedenle, kısmen de soyut ve kuru bir analizi renklendirmek için, polemik boyutu ve ikonoklastik (putkırıcı) değeri yüksek bir örnek seçmeye çalıştım: 1960 sonrası *ilerici* akımın, o günkü politik mücadelesini geçmişe yansıtarak 1930'lar ve 1950'ler iktisat politikaları için ürettiği analizin (?) 1930'lar ve 1950'ler gerçekleriyle karşılaştırılması. Dönemin hakim iktisat ideolojisinin, bugün de süren, iktisadi olayları anlamak ve yorumlamakta çektiği sıkıntının ardındaki *kavram kargaşasını* daha belirgin hale getirecek bir başka örnek düşünmekte zorluk çekiyorum.

27 Mayıs'ın yarattığı toplumsal süreç, ilerici akımın içinde önemlice

bir kopuşa yol açtı; yeni kadrolardan bir bölümü güçlü *jakobenlik* eğilimlerini *anti-kapitalist* (ama sosyalist olmayan? *Devletçilik* kavramı ile özetlenen bu sorunsala ileride geri döneceğiz) bir programla birleştirdiler. Özellikle aydın kesiminde uzağa giden etkiler yapan bu radikalleşme ya da «sola açılma», kökenlerini (ve düşmanlarını) 1930'larda başladığını önerdiği bir *ekonomik çatışmaya* dayandırarak, ilerici kamuoyu (ya da resmi ideoloji) içindeki yerini sağlamlaştırmaya çalıştı. 1950'lerde, olumlu bir dış politik ve ekonomik konjonktürün çok-partili parlemanter rejimin dinamiği ile birleşmesi, ekonomik büyümeyi, yani kapitalistleşme/sanayileşme sürecini hızlandırmıştı. Bu dönemde *devletten sivil topluma* giden bir oluşumun bozucu/yozlaştırıcı etkilerinin filizlendiğini gören düzenin nihai (*bürokratik*) iktidar odaklarında, güçlü bir devleti koruma kaygısı, (kapitalizm-öncesi) anti-kapitalist tepkilerle birlikte 1960 sonrasında zaten yaygınlık kazanıyordu. Cumhuriyetin kuruluşundaki hassas dengeleri birinci elden bilen eskilerle (başta ikinci Adam; üçüncü Adam'ı 27 Mayıs devreden çıkartmıştı), bunlardan tümüyle bihaber yeniyetmeler arasında başlayan kırankırana mücadele, aslında ilerici akımın radikal kanadının doğal lideri sayılabilecek (ve bugün artık yaşlanmaya başlayan dünün yeniyetmelerinin bir bölümü tarafından da öyle kabul edilen) İkinci Adam'ın karalanmasına kadar gitti. *Devletin*, hazırlıksızca çok-partili sisteme geçmesi ile başlayan ve bir askeri darbe ile sonuçlanan 1950'ler, Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında temel *istikrar* unsurunu ve bu anlama en büyük gücünü oluşturan, Batıcı-reformcu yönetici kadro içindeki *consensus*'ün bir daha geri gelmemek üzere parçalandığına işaret ediyorlardı. İlerici akımın yanma devletin temel güçlerini de katarak kendi içinde giriştiği bu kavganın yarattığı gürültü, aynı dönemde filizlenen *demokratik* (antijakoben) ve kapitalizm-sonrası anlamıyla *anti-kapitalist* (sosyalist?) ve Türkiye'de yönetici kadronun (Bey Takımı'nın) kendi içindeki çatışmaları yöneten-yönetilen çelişkisinden ayırdedebilen bir hareketin, kurtarıcı potansiyeline rağmen, boğulmasına yol açtı. Benim de dahil olduğum, bugün 45 yaşının altındaki birkaç neslin düşünsel oluşum yılları olan 1960'lar, düzendeki bozulmayı/yabancılaşmayı durdurup devleti yeniden tesis ederek artık efsaneleşen 1930'lara *geri dönüşü* sağlayacak arayışlar tarafından belirlenen bir ideolojik ortamda geçti. Çoğumuz (ama hepimiz değil), kısmen de 1971'in şokuyla, bu ortamın politik çıkarsamalarını görüp terkettik. Ama, Türk aydınının geleneksel zayıf halkası iktisat ideolojisinde durum çok farklı oldu; 1960'lar ortamında hafızamıza kaydolan inançlar, adeta hepimizde, en ufak bir şüphe gölgesi bile taşımadan 1970'lere, hatta 1980'lere kadar direndi. Sorunun insani-biyografik boyutunu daha iyi gösterebilmek için, birazdan, yukarıda sözünü ettiğim örneği açıkladıktan sonra, bu dirençle ilgili birkaç hatıramı da anlatacağım.

Bu bilgileri arka planda tutarak, 1960'larda yerleşen ve hâlâ da geçerliliğini koruyan *ilerici yorumun* 1930'lar ve 1950'lere bakışı ile o dönemlerin ekonomik gerçeğini (iktisat politikalarını) karşılaştırmaya başlayabiliriz. Karşılaştırmanın daha çarpıcı olmasını sağlamak ümidi ile, bu girişdeneme yazısının genel uslubundan biraz sapmak pahasına da olsa, ilerici yorumu azçok en saf hali ile yansıtan bir dizi öneriyi tek tek sunacağım ve tarihi verilerle ne ölçüde tutarlı olduklarını saptamaya çalışacağım.

Öneri Bir: 1950 yılı, Cumhuriyet yönetici kadrosunda *köklü bir değişime* tekabül eder. Açık ya da örtük biçimde, bu öneri, 1950-60 arasında anti-

Kemalist (anti-Atatürkçü) bir kadronun yönetime gelmesini içerir. Ancak, tarihi gerçekler, böyle bir vargıyı doğrulamamaktadır. Celal Bayar'ın bütün 1920'ler ve 1930'lar boyunca, rejimin (başbakanlık dahil) en önemli görevlerinde bulunması ve özellikle kritik dönemlerde *ekonominin* sorumluluğunu taşıması, Adnan Menderes'in ise tek-parti rejiminin en hassas noktalarından biri olan parti müfettişliğine yükselmesi, önemli bir mantıki tutarsızlığa işaret etmektedir: Acaba Atatürk'ün kendisi Kemalist (Atatürkçü) değil midir? Üstelik, İsmet İnönü'nün «Milli Şeflik» döneminde pullardan, paralardan ve devlet dairelerinde kaldırılan Atatürk resimlerini tekrar koydurmak ve yıllardır sürünen Anıtkabir inşaatını büyük bir enerji ile derhal tamamlamak yeni iktidarın ilk icraatlarından olmuştur. Bütün ampirik göstergeler, 1950-60 yönetiminin 1923'de kurulan Batıcı-reformcu *consensus*'ün kelimenin tam anlamıyla içinde yer aldığına işaret etmektedir.

Öneri İki. 1930'larda uygulanan iktisat politikası «solcudur». Bu önerinin ilk tutarsızlığı, uygulayıcısının Celal Bayar olmasıdır. Dönemin daha iyi değerlendirilmesi için, bugünkü ilerici düşüncenin çok ihmal ettiği bir kişiye, dönemin tek-parti genel sekreteri ve önemli ideologu Recep Peker'e göz atmak yeter. Dış politikada İngiliz-yanlısı olmasına karşılık, Peker'in iktisadi-politik ve toplumsal görüşleri, Mussolini'ye çok yakındır; Batı Avrupa'da güçlenen totaliter rejimlerde liberalizmin iflasını teşhis etmiş ve ender raslanan bir tutarlılıkla devletçiliğin ekonomik ve politik bir *bütün* halinde ele alınmasını istemiştir. Aynı kişinin, 1946 sonrasında da (başbakan olarak) çok-partili parlamanter rejime geçilmesine karşı çıkması çok ilginçtir.

Öneri Üç: DP liberaldir. 1950 seçimlerinde, Osmanlı-Türk aydınının geleneksel hastalığı içinde Batı'dan esen modalara (anlamadan) uyan Bayar-Menderes ikilisinin liberal bir iktisat politikası vadettikleri ve birkaç yıl bu sözlerini tutmaya çalıştıkları şüphesiz doğrudur. Ancak, 1950'ler ortalarında, savaş yılları için düşünülmüş *Milli Koruma Kanunu*'nu uygulamaya tekrar sokan, yatırım programlarında bütün ağırlığı Devlet şirketlerine veren, bunalımın tepe noktasında tüm kaynak dağılımını *karne* ve *narh* sistemine bağlayan gene aynı kadrodur. Zaten, bir yukarıdan reform programı içinde, liberalizm, ancak ve ancak *politik ve iktisadi* bir bütün şeklinde getirildiği takdirde kalıcı ve anlamlı olabilir (ve tarihimizdeki tek örneği Prens Sabahattin'dir). Halbuki, Demokrat Parti hareketinin tek demokrat boyutu, ismidir.

Öneri Dört: 1930'lar Türkiye ekonomisini dışa *kapatmış*, 1950'ler ise dışa *açmıştır*. Sayılar, bu önerinin tam tersini göstermektedir. 1930'larda, Büyük Buhran nedeniyle daralan dünya ticaretine paralel olarak Türkiye'nin dış ticareti mutlak rakamlarla düşmüş, nisbi anlamda (dünya ticaretinde Türkiye'nin payı) sabit kalmıştır. Buna karşılık, 1950'lerde, hızla genişleyen bir dünya ticareti ortamında Türkiye'nin dış ticareti mutlak rakamlarla sabit kalmış, yani nisbi olarak önemli miktarda düşmüştür. Cumhuriyet iktisat tarihinin gördüğü tek ciddi dışa kapanma dönemi 1950'lerdir. Türkiye, hâlâ, bu sürecin etkisinden kendisini kurtaramamış, 6 yıl gibi kısa bir sürede gerçekleşen dışa kapanma olgusunu tersyüz edecek mekanizmaları devreye sokamamıştır. Ayrıca, 1960-1983 arası Türkiye'nin koruma politikasının temelini oluşturan 'ithalat yasakları' da, bütün ekonomiyi kapsayacak şekilde 1950'lerde devreye sokulmuştur.

Öneri Beş: 1930'larda uygulanan iktisat politikaları *devrimci,* 1950'lerde uygulananlar ise *tutucudur.* Soruna, 1980 sonrasında çok tartışılan para ve bütçe politikaları açısından bakalım. Bütün 1930'lar boyunca, iktisat politikasının hiç taviz verilmeyen tek ilkesi, mutlak bir bütçe ve ödemeler bilançosu *denkliğidir.* Büyük Buhran'a rağmen, Türkiye, bütçesi denk, hatta fazla veren belki de tek ekonomidir. Bunun sonucu, 1930'larda, ekonomideki reel büyümeye rağmen para arzının *mutlak olarak düşmesi* ya da *sabit kalmasıdır.* Yani, 1930'lar, Friedman'ın bile karşı çıkacağı sertlikte bir *sıkı para politikasına* tekabül etmektedir. 1950'lerde durumun tam tersine olduğu, sürekli açık veren ve açıkları Merkez Bankası'nın banknot matbaasından karşılanan bütçelerin önce ekonomide çok büyük bir reel genişlemeye (canlanmaya), ardından o devir için korkutucu sayılan bir enflasyona, derken IMF'nin köklü bir müdahalesine (ve parayı aldıktan sonra IMF heyetinin —herhalde tarihinde ilk ve son defa— Menderes tarafından kovulmasına) ve nihayet dönemin Maliye Bakanı'nın (Hasan Polatkan) cezalandırılmasına yol açtığı sanırım herkes tarafından bilinmektedir. Özellikle Polatkan olayı etrafındaki sessizliğin yırtılması, yakın tarihimizde iktisadi düşüncenin evriminin sağlıklı bir şekilde kavramsallaştırılmasında önemli bir engeli kaldıracaktır (hemen, «bütçe açığının fazileti terbiyetkârisi vardır» diyen bir başka ünlü maliyeci ile kurulacak benzerliklerin yanlış olacağını düşündüğümü belirteyim).

Okuyucunun yavaş yavaş sabrının taştığını ve sinirlenmeye başladığını hissediyorum: «yahu bu adam neler diyor?» Analizin *doğru* anlaşılması açısından (sadece anlaşılması, yoksa kendisinin doğru olup olmadığı değil) önemli gördüğüm bu hipotezleri kısaca tekrar etmekte yarar var. Önerilen, 1960 öncesinde, iktisat ideolojisi (ve politikaları) düzeyinde, ciddi bir kopukluğa raslanmadığı, tam tersine bir sürekliliğin söz konusu olduğudur. Kökenlerinin 19. yüzyıl başlarına gittiğini daha önce belirttiğimiz Batıcı-reformcu yönetici kadro, Cumhuriyet'in kuruluşunda pekişen *concensus*'e dayanarak, 1930'lara olduğu kadar 1950'lere de damgasını vurmuştur. Bu damgadaki marjinal ve geçici farklar, ilk bakışta şaşırtan zigzaglar, söz konusu *concensus*'ün iktisadi içeriğinin zayıflığına işarettir. Nitekim, özellikle 1950'lerin ikinci yarısında *concensus*'da beliren çatlamanın iktisadi sorunlardan çok politik (hürriyet) ve kültürel (irtica) konularda odaklanması, 1960'ın en önemli ekonomik yeniliği olarak kabul edilen 'planlama' ilkesinin ise Türkiye'ye borç vermek zorunda kalan NATO ülkeleri tarafından verdikleri paraların daha etkin kullanılmasını denetleme amacıyla *zorlanması* (ve iktisat politikasının bu şekilde *Batı denetimine* alınmasına bence duygusal bir milliyetçilikle tepki gösteren Menderes'in devre dışı bırakılması ile 'planlamada' merkezi bürokrasinin *ekonomi üstündeki* hakimiyetini güçlendirici bir boyut sezen 1960 yönetimi tarafından kolayca kabul edilmesi) yukarıdaki gözlemi güçlendirmektedir. 1960 ve öncesine, 1960 sonrasında gelişen «altın çağ» özlem ve hurafeleri ile dolu bir ideolojik çerçeve içinde bakma alışkanlığını kazanmış okuyucuya esas şaşırtıcı gelen, kendi öğretisinin temel unsurlarından biri olan 'taraf tutma' geleneğine yukarıdaki analizde raslamayışıdır. Gerçekten, ne ölçüde başarabildiğimi bilmiyorum ama, esas amaçlarımdan biri, Cumhuriyet dönemi iktisat ideolojisinin evrimine, o dönemin içinden bir taraf gibi yaklaşan 'aşırı-normatif' sorunsala bir alternatif üretmek. Çünkü *yarınları* belirleyecek olan *bugünkü* oluşumlarda *dünün* kavgalarını sür-

dürmek, toplumsal gelişmeyi engelleyen, geçmişteki hastalıkları yapay bir biçimde geleceğe taşıyan bir süreç. Üstelik, Türkiye'nin özgül koşullarında, meşruiyet sorununu *ilkelerde ve bugünde* arayacak yerde *tarihi olaylarda* aramak, beklenmedik (ve arzulanmayan) maliyetleri gündeme getirebiliyor. Bu bakıma, yeni iktisadi düşünce odağının başarıya ulaşabilmesinde, geçmişte taraf olmamayı becerebilmesi hayati bir öneme sahip.

Gene de, Batıcı-reformcu *concensus* içinde 1950 ortalarından itibaren belirginleşen ciddi çatlak ve kutuplaşmanın, çok zayıf da olsa, bir iktisadi içeriği var. Giriş-deneme yazısının başında belirttiğimiz bir hipoteze de bu şekilde ışık tutabiliriz: Daha 1950'lerde doğal ölümü olağan karşılanabilecek bir ideolojik yapının 1980'e kadar yapay teneffüsle yaşatılması. Bekleneceği gibi, çatlakta iki önemli tarihi şahsiyetin, İsmet İnönü ve Celal Bayar, kişisel mücadelelerini gören yaklaşıma iltifat etmemiz mümkün değil. Tam tersine, bu iki kişi arasında gibi duran çatışmanın aslında önemli politik proje farklılıklarına tekabül ettiğini kanıtlayan çok sayıda işaret var. Cumhuriyet rejimi ve laiklik, Batıcı-reformcu yönetici kadronun Doğucu-gelenekçi akım üstünde kesin hakimiyetini sağlayınca, bir sonraki aşamada ne yapılabileceği sorusu kaçınılmaz olarak gündeme geliyordu. Daha Atatürk'ün yaşamında, Batıcı-reformcu yönetici kadro içinde bu konuda bir fikir ayrılığı ortaya çıkmış, fakat Atatürk tarafından dengelenmişti. Atatürk-sonrası dönemde bunun tekrar canlanması ve *concensus*'ü bozarak Türk toplumsal ve politik hayatında çeşitlenmeye (ve dolayısı ile demokrasiye) giden yolu açması kaçınılmazdı. Bence, yönetici kadronun kendi iç tarihi, ayrılma noktasının gene *Batıcılık* kavramında düğümlenmesini zorunlu hale getiriyordu. Batıcı-reformcu yönetici kadro içinde Celal Bayar'ın simgelediği bir kanat, teokratik devletin laiklik ilkesi ile yıkılmasının 100 yıllık kavgayı bitirdiği ve yeni rejimi kesinlikle konsolide ettiği kanısındadır. Bu durumda, yönetenlerle yönetilenler arasındaki uçurumun daha da fazla açılmasını engellemek, yani *ara tabakalar* diye adlandırılan toplum kademelerini Batıcı-reformcu yönetici kadronun *denetiminde* kalmak koşulu ile politik hegemonya alanına yeniden almak gerekir. Bu ise, Batıcılığı, Türk toplumunu İslam'daki kültürel kökenlerinden kopartmak anlamına yorumlamaya karşı çıkmak, onda saf bir *politik reform* (teokratik devletin yıkılışı) görmek demektir. Bu akımın, jakoben devlet sayesinde politik denetimin tümüyle kendinde (Batıcılarda) kalmasına karşılık, toplumda mevcut (Osmanlı-Türk geleneği içinde doğallıkla çok cılız) iktidar odakları ile *kültürel uzlaşma ve ittifak* aramaması, özel mülkiyete karşı *tarafsız* kalmasına, yani özel bir düşmanlık duymamasına yol açtı. İsmet İnönü'nün simgelediği diğer akım ise, Batıcı projenin gerçek konsolidasyonunun ancak ve ancak Türk toplumunun İslam'la tüm kültür kökenlerinin *kopartılması* halinde gerçekleşeceği kanısındadır. Yani, Cumhuriyet rejimi ve laiklik ilkesi, 100 yıllık bir mücadelenin sonu olarak alınamaz; olsa olsa mücadelenin yeni bir dinamik kazanmasına imkan veren bir (başarılı) uğraktır: Laiklik, Türkiye'yi kültürel olarak da Batılı bir toplum haline dönüştürecek *toplumsal reform* sürecinde anlam kazanır. Ara tabakalarla tüm uzlaşma ihtimalinin bu şekilde (Batılılaşma projesine ters düştükleri için) reddedilmesi, akımın jakobenlik eğilimlerini arttırdığı gibi, devletin denetimi dışında bir iktidar odağı olarak gördüğü özel mülkiyete *şüphe* ile bakmasına, giderek düşmanlık duymasına yol açar. Batılılaşmanın içeriği konusundaki yorum farklarının iktisat

ideolojisine bir mülkiyet tartışması (özel mülkiyet ve devlet mülkiyeti) biçiminde yansımasını temin eden faktörler bunlardır.

Gerçekten, 1930'dan bugüne, ekonomi ile ilgili temel çatışma konusu mülkiyet sorunudur. Türkiye'de sosyalizme bir sistem olarak çok karşı insanların devlet mülkiyetini savunup özel mülkiyeti eleştirmeleri, öte yandan, liberalizme bir sistem olarak çok karşı insanların ise özel mülkiyeti savunup devlet mülkiyetini eleştirmeleri bu özgül bağlamda mümkün olabilmektedir. Nitekim, 'devletçilikten' yana olanların çokluğuna karşılık, Türkiye'de güçlü bir işçi sınıfı hareketi tarafından örgütlenmiş Sosyalist ve Komünist Partiler hiç olmamıştır; aynı şekilde, «özel mülkiyetten» yana olanların çokluğuna karşılık, güçlü bir burjuva sınıfı temelinde örgütlenmiş Liberal Partiler de yoktur. Cumhuriyet dönemi iktisat ideolojisinin tek tartışmalı konusu olan *mülkiyet sorunun*, ne kapitalizm-sosyalizm gibi iktisadi sistem tercihlerinden, ne demokrasi-diktatörlük gibi politik rejim arayışlarından kaynaklandığını, bunları çok aşan bir kültürel çelişkiyi, 600 yıldır Avrupa'da oturan ama İslam kalan Osmanlı-Türk toplumunun hiçbir zaman çözemeyeceği *Batı-Doğu zıtlığını* yansıttığını anlamak, mevcut kavram kargaşasından çıkış için bence çok önemli bir adım. Toplumlarda sık sık böyle olaylara rastlıyoruz. Uzun dönemde (bin yıllık süreçlerde), iktisadi etkenler kesin hakimiyetlerini mutlaka koysalar, yani toplumların bağımsız belirleyicisi olsalar da, kısa-orta dönemlerde, başta kültürel etkenler, ideolojik düzeyin çok önemli bir özerk içsel dinamiği var (buna *göreli özerklik* diyorlar) ve kolayca kültür ekonomiyi belirleyebiliyor. Analizin bir çıkarsaması da, Batıcı-reformcu yönetici kadro içindeki bu kültürel kutuplaşmanın ekonomide sadece mülkiyet sorununa yansıması. Her iki kanadın jakoben devlete kayıtsız şartsız sahip çıkmaları, bürokratik-merkeziyetçi kaynak dağılım mekanizmalarının gücünü tartışma-dışı tutmaya yetiyor.

Yukarıdaki analizin başka çarpıcı sonuçları da var; okuyucu, bildiği tarihi olgulara bu yeni optiği uygulayarak bunları kolayca türetebilir. Ancak, bu giriş-deneme yazısı açısından nisbeten önemli birkaç tanesinin üstünde ben durmak istiyorum. Bunlardan ilki, hem bizi daha önce sorduğumuz soruya getirecek, hem de tarihin olağan akışına yapay (jakoben) müdahalelerin nasıl amaçlananlarla zıt sonuçlar yarattığının iyi bir örneği; kıssadan hisse çıkartmak isteyenler olabilir. 1960 darbesi, 1950'lerde saptığı düşünülen Batıcı projeyi tekrar rayına oturtma amacını taşıyordu. Halbuki, bu şekilde, Demokrat Parti hareketinin esas gücünü oluşturan ara tabakaların üstünde oturan ve onları denetleyen Batıcı-reformcu kadroyu tasviye etti ve Cumhuriyet'in kuruluş *concensus*'ünde yer almayan (dolayısı ile çok daha yüksek kültürel gelenekçi unsurlar taşıyan) ara tabakaların önündeki engeli kaldırdı. 1960 sonrasında, Batıcı-reformcu yönetici kadronun kendi *içinde* oluşan *ilerici-gerici* ayırımının ilerici kanadını oluşturan kesim, hayretle darbenin «gerici» diye nitelendirdikleri akımın politik gücünü artırmasını izlediler. Bir yandan, hayretin hızla kızgınlığa dönüşmesi zaten mevcut jakoben ideolojiyi uç noktasına götürüp macera heveslerini besledi (ve ilerici aydınları, intihar edercesine, parlemanter demokrasiye karşı çıkma zorunda bıraktı); diğer yandan, 1961 Anayasal rejimine daha gelenekçi olduğu düşünülen tarım kesiminin politik sürece ağırlığını koymasını engellemek üzere getirilen tahditlerin de katkısı ile (ocak ve bucak teşkilatlarının yasaklanması), seçim sonuçları

ile politik etkinlik arasındaki bağ kopar gibi oldu. Ancak, bu gelişmenin esas mahzurları, kendisini iktisat ideolojisinde gösterdi. «İlerici-gerici» çatışmasının tekrar Batı-Doğu zıtlığını toplumsal gündemin bir numaralı sorunu haline getirmesi, iktisat ideolojisinin tüm *özerk evrim* potansiyelini yoketti. Ülkenin iktisadi (sınai, ticari, mali, vs.) gelişme düzeyinin gerektirdiği tartışmalar süratle kamuoyundan kovuldular; yerlerine hurafeler, efsaneler ve inanılmaz bir kavram kargaşası geldi. Bizim (ilerici) cenahta, işler o hale geldi ki, Turhan Feyzioğlu'nun, Nihat Erim'in ve hatta İsmet İnönü'nün kendilerine «solcu» demeleri tasvip gördü. Bu koşullarda, 19. yüzyıl sonlarında Çarlık Rusyası'nın ilkel köy düzeninde sosyalizm tohumlarını bulanları andıran bir üslup içinde, Türkiye sosyalistlerinin çok büyük bölümü Osmanlı mirası devlet anlayışının ekonomideki izdüşümü olan 'devletçilik' olgusunda bir tür sosyalizm teşhis ettiler. Bir kapitalizm-öncesi kalıntının bu şekilde aniden bir kapitalizm-sonrası kuruma dönüşmesi (ne sihirdir ne keramet, el çabukluğu marifet?), «ekonomi» kavramı çerçevesinde oluşan mistik sisi iyice koyulaştırdı. Batıcı-reformcu yönetici kadronun kültürel düzeydeki *radikal* kanadının kapitalistleşme/sanayileşme süreci açısından *tutuculuğu*, sosyalistlerin verdikleri bu beklenmeyen destek sayesinde, yeni yetişen nesillerin kafasına *devrimcilik* biçiminde nakşedildi. Devletçilikten sosyalizme (ya da tersine) giden yolun bu şekilde kısaltılması, Türkiye'nin iktisadi gelişme düzeyi itibariyle 1960'lı yılların başında iflas edebilecek bir iktisat ideolojisini 1980'lere kadar yaşatan faktörler içinde bence önemli bir yer tutuyor; bunu da, büyük ölçüde 1960 darbesinin (öngörülmeyen ve anlaşılamayan) etkilerine bağlıyorum.

Bu noktada, geliştirilen tezlerin yanlış yorumlanması ihtimaline karşı bir tedbir olarak, birkaç temel konuda kendi *normatif* değerlendirmemi açıklamak istiyorum. Metinden, Batıcı-reformcu yönetici kadronun İnönü kanadına çok sempati duymadığım hissedilmiştir herhalde. Bunun nedeni, Batılılaşmaya karşı çıkmam ya da İslamcı olmam değil. Tam tersine, kendimi bir Batılı saydığım ölçüde bu projeyi desteklediğimi daha önce belirtmiştim. Olaya salt iktisatçı gözü ile bakmam ve o kanadın iktisadi programına karşı çıkmam da değil; iktisat ideolojisinin türev olma niteliğini de belirttim. Benim itirazım başka noktalarda. Bunlardan ilki, hiç bir gücün, Osmanlı-Türk toplumunda İslam'ın etkisini tümüyle yokedemeyeceğine inanmadan kaynaklanıyor. Bunun da iki nedeni var. Birincisi genellikle dinle ilgili gözlem ve hipotezlerim: kapitalist Batı'da da, sosyalist ülkelerde de, tek başına sanayileşmenin dini duyguları zayıflatamadığını izliyorum; bunda, dinin, dar anlamı ile pozitif bilgiyi çok aşan *kozmik* bir tefsir boyutu olması (Şerif Mardin) bence esas etken. İkincisi buradan türüyor: Batılılaşma projesinin mantıki sonucu (İslam'ın yokolması), ancak yerine başka bir din konulması ile mümkün (Hıristiyanlık?). Bu da bana biraz kurgu-bilim gibi geliyor. Yani, ilk itirazım, Batılılaşma projesinin, teokratik devletin yıkılmasından öte bir anlam atfedildiği anda, *imkansızlaşması*. Buradan ikinci itiraza geçmek çok kolay. Büyük halk kütlelerinin projeye olağan tepkisi, bu kanadı demokrasiye karşı çıkmaya zorluyor ve jakoben (halk için, halka rağmen) yönetimlere sahip olamayacakları vasıflar atfetmesi ile sonuçlanıyor. Bütün Cumhuriyet dönemi boyunca, kültürel düzeyde *en Batıcı* olan kesimin, politik ve ekonomik düzeylerde (sivil toplum, demokrasi, piyasa, vs.) ve en büyük *Batı düşmanı* kesilmesini ancak bu şekilde açıklayabiliriz. Demek ki, ikinci

itirazım, projenin *demokrasiyi engelleyici* bir süreci desteklemesine. Bu itirazda gerçekten çok önemli bir *normatif* boyut var: temel toplumsal gelişme kriterimiz ne olmalıdır? Kendi cenahımda, değer verdiğim çok sayıda aydının, üretim güçlerinin gelişmesini birincil, demokrasiyi ikincil kriter aldıklarına rastlıyorum. Bence sıralama *tersine* olmalı; demokrasi birincil, üretim güçleri ikincil alınmalı. Gerek Türkiye'nin önümüzdeki dönem toplumsal gelişmesi, gerek baştan beri sözünü ettiğim yeni iktisadi düşünce odağının etkinliği, değer yargılarımızda yukarıdaki sıralamayı doğru yapıp yapamayacağımız ile yakından bağlantılı.

Gelelim Bayar-Menderes ikilisi ile özdeşleştirdiğimiz ikinci kanada. Yukarıdaki itirazlardan onların Batılılaşma projelerinin daha tutarlı olduğu sonucunun çıkması bizi yanıltmamalı. Türkiye'nin toplumsal ve iktisadi gelişmesine 1950'ler ortasından bu yana inen bütün darbelerden tümüyle onları *sorumlu* tuttuğumu baştan belirtmeliyim. Amacımız Cumhuriyet dönemi politik tarihi olmadığına göre, 1946 yılında çok-partili parlemanter sisteme geçişi temin eden iç ve dış etkenler bizi ilgilendirmiyor. Ancak, sebebi ne olursa olsun, bu geçiş, Türkiye için inanılmaz bir imkan yarattı. Bu imkan, sanki Osmanlı-Türk unsuruna, çok-uluslu bir (çağ-dışı- tarım imparatorluğundan çağdaş bir sanayi toplumuna giden sancılı süreci kısaltmak üzere verilmiş bir hediye, bir mucize idi. Ne var ki, Batıcı-reformcu *concensus*'ün köklü alışkanlıkları içinde yetişmiş bir kadronun elinde bu imkanın israf edilmesi de belki kaçınılmazdı. Metinden, bu kanadın Doğucu-gelenekçi akım içine yerleştirilmesine ya da irtica ile suçlanmasına kesinlikle karşı çıktığım anlaşılmaktadır. Başta Bayar, Menderes, Koraltan gibi ağır toplar, tüm Demokrat Parti üst kadrosu, gerek özel hayatları, gerek dünya görüşleri itibariyle, Cumhuriyet dönemi Batıcı-reformcu yönetici zümrenin sıradan (ve tipik) örnekleridir. Nitekim, 1946-50 arasında, bu kadro, karşı kanat tarafından sürekli «komünistlik» ithamı almıştır; tarihimizde hep gördüğümüz kavram kargaşası içinde, sonradan gerici diyecekleri Demokrat Parti'ye 1950 öncesinde komünistliği yakıştıran ve derhal kapatılmasını talep eden kişilerin 1960 sonrasında «solcu» hareketin başını çekmeleri (daha sonra ne oldular?) ya sessizce geçiştirilir ya da kişisel ihanet düzeyinde komplolarla açıklanır ve olayın yaygınlığının ardında yatan ideolojik ve toplumsal nedenlere hiç inilmez. İşte, benim itirazım da bu noktada düğümleniyor. Batılılaşma projelerinin kendilerine sağladığı *popülizm* (elitimizin karşıtı olarak kullanıyorum) sayesinde politik iktidarı elde eden bu kadro, demokrasiyi hiçbir zaman içine sindiremedi. 1950'lerin başındaki olumlu dış ekonomik konjonktürle popülist iktisat politikalarının kesişmesi sonucu elde edilen iktisadi büyümenin getirdiği kütlesel coşkunun sarhoşluğu, ekonomiden hiç anlamamanın aczi ile birleşince, en küçük sıkışmada arzuladıkları rejimin gerçek yüzü ortaya çıktı: Kendi koydukları kanunlara bile riayet edemeyen, temel haklardan bihaber, parlamentoyu çoğunluğun azınlık üstünde bir mutlak baskı aracı gibi gören bir *plebisiter diktatörlük*. Şüphesiz, Demokrat Parti'nin teslim aldığı yapıda çoğulcu parlemanter rejime çok ciddi engeller mevcuttu: 600 yıllık devlet geleneği içinde sivil toplum kurumlarının gelişememiş olması ya da 1924 Anayasası'nın Kuvvetler Birliği ilkesini benimsemesi hemen akla gelenler. Gene de, benim gözümde, nihai sorumluluk tartışmasız Demokrat Parti üst yönetiminindir. 1950'li yılların demokratik hak ve özgürlüklerin zenginleştirilmesi yolunda kullanılması, kendileri

açısından da, Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik gelişmesi açısından da, çok daha hayırlı olurdu. Bu yönde bir alternatif senaryonun yazılmasını okuyucunun hayal gücüne emanet ediyorum; olayı düşündükçe bana hak vereceğine kaniyim.

Yukarıdaki popülist kavramı, 1950 sonrasının Türk iktisadi düşüncesine tek önemli katkısını simgeliyor. Büyük kütlelere yol, baraj, okul, hastane, fabrika, vs. vadetmek, sonradan bu vaadlerin küçük bir bölümü gerçekleşse bile, politik süreçte ekonomik sorunlara yeni bir duyarlılık getirdi. Daha o yıllarda elitin bir kısmı tarafından alay konusu yapılan «kalkınma edebiyatı», «onu da yapacağız, bunu da yapacağız» şeklinde mizahlaştırılan vaadler (ve gülünç gösterilen politikacı tipi) ya da suçlanan temel atma törenleri, Türk toplumunun bekleyişlerinde ekonomik boyutun öncelik kazandığına işaret ediyordu. 1950 öncesinin durağan ekonomisinden 1950 sonrasının dinamik sanayileşme sürecine geçişte (dış konjonktür kadar) söz konusu popülist mantığın toplumda yarattığı hareketlilik ve beklentilerin büyük katkısı oldu. Ancak, bu sürecin Türk insanının coğrafi ve toplumsal seyyaliyetini arttıran boyutu madalyonun sadece bir yüzü. Öbür yüzde, toplumun özellikle iktisadi sorunların *kendi sorumluluk alanı* içinde kaldığını algılamasının, merkezi devletin hızla (ve sanki bedavadan) bu sorunları çözmesi ile engellenmesi yatıyor. Tüm yerel inisyatiflerin anlamsızlaştığı bu ortamda, «her şeyi devletten bekleme» eğilimleri de doğallıkla güçlendi. Elitin yukarıdan (merkezi) denetim özlemleri ile kesişen bu eğilim, devletin toplum *dışında* bir varlık gibi görülmesini iyice kolaylaştırdı. Tipik vatandaş, devletin hem kendisinden vergi almasına, hem de okul, hastane, fabrika, vs. yapmamasına kızar oldu. Hiç kimse, kamu harcamalarının zorunlu olarak toplum tarafından finanse edildiğini, yani hastane ya da okul isteyenin bunun için gerekli kaynakların vergilerle kendisinden toplanmasına da rıza göstermesi gerektiğini kabullenmiyordu. Bu şekilde, inanılmaz derecede karmaşık bir *komuta ekonomisini* (karneler, narhlar, permiler, lisanslar, ön-izinler, bürokrasi, yasaklar, vs.) uygulayan *güçlü* devlet, iş *doğrudan vergi* tarhedip toplamaya gelince toplumdan önemli bir dirençle karşılaşıyor ve derhal geri adım atıyordu. 1960 sonrasında, politik sürece yaygın katılımın azaltılması ile toplumla bağları büsbütün kopan siyasal partiler. bu özgül popülizm anlayışını iyice derinleştirdiler. Kamu harcamalarını sürekli arttıran, kamu gelirlerini ise bir türlü yükseltemeyen bu tür bir popülizme alternatif olarak sadece elitist bir tutuculuğu görürsek, büyük kütlelerin refahına olumlu bir katkı yaptığını kabul etmek zorundayız. Ne var ki, işin mantığındaki terslik, ancak kısa süreli kazanımlar biçimini almasını da kaçınılmaz hale getiriyordu; özellikle büyük bunalım anlarında (bugün olduğu gibi), söz konusu kazanımlar hızla eridi. Hiç kimseden almadan herkese vermenin ancak *Tanrı*'ya ait bir özgürlük olduğu, iktisat politikası sorumlularının ancak *birinden* alıp *diğerine* verebilecekleri anlaşılmadıkça, ekonominin gelişmesini engellemeyen, hatta giderek hızlandıran, sağlıklı bir vergi-kamu harcaması yapısının kurulabilmesi çok zordur.

Bütün söylediklerimiz, iflasını ilan ettiğimiz iktisat ideolojisinin (ve kurumlarının) temel niteliğini belirginleştiriyor: *Yeniden-bölüşümcü devlet*. Literatürde, bu kavramın *geleneksel* ve *akılcı* şeklinde ikiye ayrıldığını izliyoruz. Benim kanım, Türkiye'nin daha çok geleneksel tipe benzediği. Oluşumunda kapitalizm-öncesi yapısal kalıntılara tanıdığım özel ağırlık,

bu vargıyı kolaylaştırıyor. Şimdi bu kavramı somutta tanımlamaya çalışalım. Önerilen, devletin, ekonomiye yaptığı bir dizi merkezi-bürokratik müdahale ile toplumsal *artığın* adeta tümünü yarattığıdır (ürettiği değil; artığı doğallıkla toplum üretiyor: Devlet, üretilen ürünün artık *biçimini* almasını sağlayan çerçeveyi yaratıyor). Döviz kurunun aşırı-değerli tutulması ithalatçılara, faiz haddinin negatif tutulması borçlulara, ithalat yasakları yasaklanan malları üreten sanayicilere, lisanslar o lisanları alanlara, teşvikler onlardan yararlananlara, vs. vs. *via* devlet bir *rant* sağlıyorlar. İkinci adımda, bu şekilde yaratılan artığın bölüşümü var. Gene, karmaşık bir müdaheleler kümesi, bu rantların arzulanan biçimde dağıtılmasını temin etmeye çalışıyor. Fiyat kontrolleri, ithalat yasaklarının sağladığı sınırsız koruma ve tekel gücünü kısmen tüketiciye, ithalat lisansları aşırı-değerli döviz kurunun sağladığı rantları önce sanayiciye, oradan fiyat kontrolleri aracılığı ile tüketiciye, vs. vs. aktarmak için zorunlu. Ancak, ilk kısım, yani rantları yaratmak çok kolay; ikinci kısım, yani onların arzulanan yönde bölüşülmesini temin etmek ise imkansız denecek kadar zor. Bu şekilde, özellikle rantların bölüşümünde amaçlanan ile gerçek arasında büyük bir kopukluk ortaya çıkabiliyor. 'Komuta ekonomisi' eğilimlerinin arttığı (yani üretimdeki düşüş nedeniyle rant dağıtımında daha sert davranıldığı) bunalım dönemlerinde, karaborsa, suistimal, kaçakçılık gibi faaliyetlerin iyice yaygınlaşması sonucu gelir bölüşümünün nasıl hızla bozulduğu (üstelik, bu olgunun iktidardaki kadronun iyi niyetleri ya da amaçları ile çok ters düşebileceği) geçmiş deneyimlerimizde çok net görüldü.

Yeniden-bölüşümcü ideolojinin (ve kurumsal yapının) *de facto* amaçları ile çelişen *bölüşümsel* sonuçlar vermesi bence önemli ama ikincil bir sorun. Çünkü, ekonomiye verdiği esas uzun dönemli hasar, *üretime* olan etkilerinde bütün olumsuzluğu ile berraklaşıyor. Üretimin etkinliği açısından hayati görev taşıyan *fiyat göstergeleri* ve *üretim kararları*, üstlerine konan bölüşümcü tahdit nedeniyle işlemez hale geliyorlar. Popülist vaadlerin körüklediği sürekli *talep-fazlası* ortamında, çağdaş bir sanayi toplumunun gerektirdiği sorumluluk ve disiplin anlayışı yok oluyor; onun yerini ancak *örgütlenmiş sorumsuzluk* (Alec Nove) diye nitelendirebileceğimiz bir enformasyon-karar çerçevesi alıyor. Tekil üretim birimi açısından rasyonel olan kararlar, toplum ve ekonomi açısından şaşırtıcı bir israfa dönüşüyor. Örneğin, faiz haddinin devlet narhı ile enflasyonun çok altında tutulduğu ve endeksleme gibi enflasyon etkisini dengeleyici tedbirlerin engellendiği bir ortamda, tasarruf ve döviz sıkıntısı çeken Türkiye'de, birey, kendisi açısından rasyonel olan yani tasarruflarını koruyan altın ya da dövize kayıyor. Bu şekilde, hem tasarruflarını ekonominin kullanamayacağı bir biçime yatırıyor hem de döviz kullanıyor. Aynı şekilde, döviz kurunun ödemeler bilançosu denkliğine hiç bakılmadan aşırı-değerli tutulması halinde, üretici için ihraç edilebilir malların üretimine geçmek hatalı, gizli ithalat boyutu yüksek malların üretimine geçmek ise akılcı oluyor; halbuki ekonominin ihtiyacı, tam tersine, ithalatı azaltıp ihracatı arttırmak. Bu tür örnekleri çoğaltmak çok kolay; okuyucunun bunları zaten bildiğini varsayarak fazla uzatmıyorum. Bence, sorunun kökeninde iki önemli olgu yatıyor. Bunlardan ilki, gelir bölüşümüne *fiyat* göstergeleri aracılığı ile müdahale etme çabalarının, üretimde etkinliği düşürerek *daima* sonunda gelir bölüşümünü bozucu etki yaratmaları.

Bunun da ardında, çağdaş sanayi ekonomilerinin en belirgin özelliği var: Ekonomi, hiçbir merkezi karar organının doğrudan denetleyemeyeceği kadar *karmaşık*. Yani, mutlaka etkin işleyen *ademi-merkeziyetçi* karar mekanizmalarının ve bunları destekleyen kurumsal yapının kurulması gerekiyor. İster Doğu Avrupa'da (sosyalizm), ister Batı Avrupa'da (sosyaldemokrasi), ister Türkiye'de (devletçilik), geleneksel ya da akılcı bütün *yeniden-bölüşümcü ideolojiler* sanayi toplumunun bu altedilmez gerçeğine çarparak duraklıyorlar.

Türkiye'de, söz konusu yeniden-bölüşümcü ideolojiyi destekleyen bir kurumsallaşma da var. Ben buna *Mülkiye-Maliye* geleneği diyorum. Ekonomi ile ilgili kanunları, kararnameleri, yönetmelikleri, vs. hazırlayan bürokrasi, Enderun ile büyük devamlılık gösteren Mülkiye ekolünde yetişiyor, stajlarını da Maliye'de yapıyorlar. İktisat politikası sorumlularının neredeyse tümü bu ekolden gelme. Dolayısı ile, ekonomi ile devlet maliyesi arasındaki fark çoğu kez gözden kolayca kaçıyor. Batı'da daha sanayi devrimi öncesinde belirginleşen *ekonomi/politika ayrışmasına* Türkiye'nin bugün bile ne kadar yabancı olduğunu kendi hocalık deneyimimde görmüştüm. Birinci sınıfta İktisada Giriş dersleri verirken, ekonomiye ait bir kavram olan *Milli Gelir* ile devlet maliyesine ait bir kavram olan *Bütçenin* birbirinden tamamen ayrı iki olaya tekabül ettiğini öğrencilere anlatmak özel bir çaba gerektirir. Aynı şekilde, ödemeler bilançosu da, ekonominin değil, devletin bir faaliyet alanı olarak algılanır. İktisat politikası sorumluları da, aynı mantıkla, ekonominin sorunları yerine Maliye'nin sorunları ile uğraşırlar; Maliye için yararlı olan her şeyin ekonomi için de yararlı olacağı tereddütsüz kabul edilen (ve aslında yanlış) bir varsayımdır. İktisat politikası sorumluluğuna yükselmiş tek tük kaliteli iktisatçılar bile (Kemal Kurdaş örneğinde olduğu gibi), bu güçlü ideolojik-kurumsal geleneğin dışına çıkamamışlardır.

Sanıyorum ki 1960'lı yıllarda yeniden-bölüşümcü ideolojinin yepyeni bir dinamik kazanmasını bir parça açıkladık. Batıcı-reformcu yönetici kadronun popülist kanadının elitist kanat üstünde bir plebisiter diktatörlük kurma çabası, elitist kanadı formel demokrasiyi savunmaya itince, gereğinde yüzyıllar sürebilecek bir kavram kargaşasının temelleri atıldı demektir. Eminim ki, insanlık tarihinin o zengin ve renkli deneyimi içinde, benzer garipliklere başka yerlerde ve zamanlarda da raslanmıştır: İktidardaki jakobenlerin temel demokratik hakları ve kuvvetler ayrılığını savunup aynı anda büyük kütleleri politik sürecin dışına itecek yöntemler aradıkları, muhalefetteki popülistlerin ise ilk ikisine karşı çıkıp üçüncüsünü el altından destekledikleri bir ortamda, zavallı iktisat ideolojisinin iyice ipin ucunu kaçırmasına kimse kızamaz. Gerçekten, 600 yıllık mirasın etkisiyle ekonomi kavramına neredeyse «genetik» bir yabancılık (hatta düşmanlık) hissi duyan elitin kendi *içindeki* politik çatışmayı bir kan davasına dönüştürmesi, en büyük hasarını iktisat ideolojisine yapan bir *radikalleşmeye* yeşil ışık yaktı. Sivil toplumu hiç yaşamamış bir geleneğin aydınları için, çok kısa sürede, ekonomi başat oldu. Herhalde bunu ilk yaşayan benim gibi 1960'da liseyi bitirmek üzere olan nesil; aniden, kendi arzumla iktisat okumaya karar verdiğimde, çevremin ne kadar hayret ettiğini unutamıyorum. Tüm toplumsal ilişkilerin özü ve belirleyicisi, ülkenin «kurtarılmasının» ise temel aracı şeklinde gördüğümüz güncel politikanın *komplocu* mantığını büyük bir kolaylıkla uzatıverdik. Önce Türkiye

ekonomisi, derken tüm dünya ekonomisi, içerideki politik komplolara benzeyen (ekonomik) komplolar tarafından açıklandı. 19. yüzyıl ataları-mızın Batı'da ulaşamadıkları düşünce ve hareketler bize açıldı. Paris, Londra, Berkeley ve New York üstünden, Batının ve Doğunun eski ya da yeni bütün radikal düşüncesi Türkiye'ye geliverdi. Batıcı-reformcu hareketin iktisadi-toplumsal içeriğinin zayıflığı, en abartmalı ve kaba şemaların hemen müşteri toplayabildiği ve filizlendiği bir zemini sanki sırf bu günler için özel olarak hazırlamıştı.

Uzun süre kısmen kendi ideolojisinin getirdiği tahditler kısmen de fiili politik sansür sayesinde Batı medeniyetinin zengin ekonomik ve toplumsal düşünce hareketliliğinin dışında yaşamış bir elitin bu şekilde aniden 'dışa açılması', olumlu ve olumsuz yanları ile, bir *şok* etkisi yarattı. Olumlu; çünkü, uzun dönemde çağdaş bir sanayi toplumu yapısına ulaşmak için zorunlu ideolojik *fakirleşme* sürecini başlatarak toplumsal gelişmemizi engelledi. Bizim cenahta, Türkiye'nin kurtuluşunu (?) belki birkaç yüzyıl gerisindeki (ve çoğu kişi başına çok daha düşük gelir düzeyindeki) ülkelerden alınan ilhamlarda bulma modası, tartışılan konuların Türkiye gerçeklerinden iyice kopmasına yol açtı. En çok Batılılaşmış kesimlerin en büyük batı düşmanı olmaları, koca Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz ya da Fransızların (bir kısmı daha önce Osmanlı yönetimindeki) Afrika kolonileri ile özdeşleştirilmesine kadar giden garip bir emperyalizm (ve anti-emperyalist mücadele) kavramı üretti. Bu şekilde, Türkiye'nin bütün özgüllüğü Batı'dan alelacel aktarılmış şemalar içinde kayboldu; bunun karşısında gelişen tepki ise, bizim cenahta «kerim» Osmanlı Devleti hayranlığına, öbür cenahta mehter takımı ile cihat çağrılarına dönüştü. Aslında, tek başına bu gelişmeler ideolojik fakirleşme için yeterli değil; her toplumda, hakim ideolojinin *marjında* benzer hurafeler çeşitliliğini görmek mümkün. Türkiye'nin sorunu, bütün bunların marjda değil, bizzat *elitin* içinde yeni merkezde yaygınlık kazanmaları idi. Aynı dönemde, örneğin Hindistan'da yürütülen tartışmalara bir göz atmak, fakirleşme kavramını kullanmakta haklı olduğumuzu gösterecektir. Doğallıkla, ben bu olayda kişilerin (sübjektif olarak) suçlanmasına çok karşıyım. Başta tek-parti döneminin yarattığı entelektüel çöl ve Batıcı-reformcu ideolojinin hiç ekonomik-toplumsal içeriğinin olmaması, pek çok etken 'dışa açılmanın' şok etkisini kaçınılmaz hale getiriyordu; buna yukarıda açıklamaya çalıştığımız 1955 sonrası iç politik konjonktür de eklenince, kişisel tercihleri aşan bir nesnel koşullar kümesi oluştu. Hoş, tarih sık sık böyle sürprizler yapar: Kısa dönemde çok yararlı gibi duran gelişmeler uzun dönemde çok zararlı, kısa dönemde çok zararlı etki yapan gelişmeler uzun dönemde çok yararlı sonuçlar verir. Üstelik, tarihin hep ilerlemek diye bir zorunluluğu da yoktur.

Otarşi-komuta ekonomisi ikilisinin 1970'ler boyunca (belki bugün de) gücünü koruması, bu kitabın kendi tarihçesi açısından da önemli. Dikkatli okuyucu, 1970'ler boyunca benim iktisat politikası konularına hiç bulaşmadığımı, yazılarımda ağırlığı tarihi maddecilik, tarım toplumları, küçük üreticilik, sosyalizm ve iktisat teorisi gibi *teorik* sorunlara verdiğimi hatırlayacaktır. Bu teorik yönelme, büyük ölçüde hakim iktisat ideolojisinin önyargılarına ters düşmekten çekinmemi yansıtıyordu; bu özgül anlama bir kaçış idi. İktisat politikası üstüne ilk yazım (Dış Ticaret Üstüne Gözlemler) 1980 ilkbaharında, yani ideolojinin iflasını teşhis etmem üstüne

yayınlandı. Kendi cenahımdan gelecek sansürden bu kadar korkmakta bence haklı idim. 1960 sonları ve 1970 başlarında, yakınlarımın sırf feodalite konusundaki farklı düşünceleri nedeniyle «emperyalizmin ajanı» ilan edilmelerini izlemiştim. 1973-75 arasında, çok değerli bir iktisatçı, Kemal Derviş, gençliğin ve uzun süre dışarıda oturmanın verdiği heyecanla otarşiye ve komuta ekonomisine karşı çıkma gafletini göstermiş, emperyalizmin (IMF'nin, Dünya Bankasının, vs.) ajanı olduğu bu şekilde tesbit (ve gazete sütunlarında teşhir) edilince, derhal kendini yurt dışında bulmuştu. 1970'ler sonunda Kutlay Erbiri daha saldırgan bir üslup denedi ama onun da sonu farklı olmadı. Ben, belki de onlardan da şaibeli olmanın getirdiği korku ile susarak direndim. 1960'larda moda juntacılığa karşı çıkmam, 1969-70 finansman kararları ve devalüasyonun başarılı bir operasyon olduğunu düşünmem, 1971 olayına ilk günden ters düşmem, 1972'den itibaren AET yanlısı olmam (bütün bunlar özel sohbet toplantılarında söyleniyordu, tabiki) ve üstüne Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer'le aynı kürsüde yer almam, «acenta» sıfatını haketmem için yeterli kanıtlardı. Nitekim, 1977 seçimlerinden önce, Bilsay Kuruç, Gündüz Ökçün ve birkaç arkadaşın bulunduğu bir küçük seminerde bu kitaptaki 'Alternatif Büyüme Stratejisi' makalemin ilk sunuşunu yaptığımda, Uğur Korum tarafından Krueger ve Friedman yanlısı olmakla suçlandım; önerilerim Kuruç'ta da aynı kanıyı uyandırmaş olsa ki DPT Müsteşarlığı sırasında pek görüşemedik. 1978 yılında Tarabya'da toplanan Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen Semineri'nde Mısır'ın (*Enver Sedat* Mısırı'nın) Planlama Bakanına slogan tekerlemelerinin ekonomik bağımsızlık için yeterli olmadığını söylediğimde, her zaman gerçeğin ışığını tek başına gören dostum Halil Berktay tarafından emperyalizmin ajanlığı ile suçlanarak sansür edildim. 24 Ocak'ın hemen öncesinde ve sonrasında büyük kamu kesimi finansman açıklarına ve bu açıkları sürekli büyüten narh (ve beraberinde gelen karne ve tayın) sistemine karşı çıkanlara «IMF sosyalistleri» denilmesini, «devlet elden gidiyor» çığlıklarına, «kimin devleti, kimin elinden?» cevabını verenlerin afaroz edilmesini ve nihayet, 24 Ocak'a sistem içinde alternatif olduğunu düşünenlere «burjuvazinin sözcülüğünün» yakıştırılmasını bazen kızarak, çoğu tebessümle izledim. Sanayi toplumu öncesi kalıntısı bir yeniden-bölüşümcü devlete, iyi niyetlerinden, ahlaklarından ve Türkiye'nin çağdaş bir topluma dönüşmesi yönündeki özlemlerinden hiçbir zaman şüphe etmediğim (çoğu kişisel dostum) insanların bu şekilde sıkı sıkıya sarılmalarının ardındaki nesnel koşulları anlamaya çalıştım; müdahale etmeden önce somut gerçeğin yargısını bekledim. 1978-80 deneyimi, bu yargıyı sağladı; ardından gelen istikrar paketi ise, tüm açıklığı ile, hakim iktisat ideolojisi içinde Türkiye'nin hızlı büyüme rayına oturmasını sağlayacak yapısal reformların kesinlikle mümkün olmadığını ortaya koydu. Yeni bir iktisadi düşünce odağının oluşturulması çabasına katkıda bulunabilmek ümidi ile 1980 sonrasında çalışmalarımı iktisat politikası sorunlarında yoğunlaştırmam ve mevcut önyargılara karşı çıkabilme gücünü kendimde bulmam bu gözlemden kaynaklanıyor.

Analizimizin ana gövdesi bu şekilde tamamlandı. Doğallıkla, ele alınan konunun cesameti benim sadece iktisatçı (sosyolog, siyasetçi, tarihçi değil) olmamla birleşince, eminim ki eksiklikler, hatalar ve atlamalar oluştu. Bunlardan bazıları, bu giriş-deneme yazısına yönelecek eleştirilerin ana

unsurları olabilecek kadar önemli. Bu nedenle, yazının sonuç kısımlarına geçmeden önce, mümkün eleştirilerden bazılarına peşinen cevap vermek istiyorum.

1971 sonrasında, Batıcı-reformcu yönetici kadronun elitist kanadında 1971 olayının hızlandırdığı büyük bir *politik dönüşüm* oldu ve zengin ekonomik ve toplumsal içeriğe gebe, demokrasiyi ciddiye alan, toplumsal karar alma süreçlerinde büyük kütlelerin etkinliğini artırmayı amaçlayan, velhasıl sanayi toplumlarında raslanılan türde bir demokrasi ve sosyalizm projesini savunan bir kadro belirdi. Yeni kadronun eski organizma içinde yönetime geçmesinin yarattığı devasa sorunlara rağmen, Ecevit'in kişiliğinde simgeleşen bu hümanist ve katılımcı hareket, politik yaşama büyük bir dinamizm ve umut getirdi. Hızlı sanayileşmenin etkisi ile sosyolojik yapısı alt-üst olan Türk toplumunda özellikle kentsel yörelerde filizlenen yeni özlemlerle çakışan bu anti-jakoben (ve anti-bürokratik ya da anti-elitist) politik ideolojinin tohumlarını ben 1960'larda boğulan sosyalist parti deneyiminde buluyorum. Ancak, politik ideolojide gerçekleştirdiği bu hayati *kopuşa* (ya da kaymaya) karşılık, yeni hareketin iktisat ideoloji tümüyle 1960'ların hakim ideolojisinin damgasını taşıyordu. Politik ideolojideki kaymaya kütleden gelen olumlu tepki, 1973-74 döneminin olağanüstü (ve Cumhuriyet iktisat tarihinde eşsiz; herhalde gelecekte de bir daha göremeyeceğimiz) olumlu konjonktürü ile birleşince, ilk iktidar denemesi önerilen yanlış iktisat politikalarının doğru olduğu yönündeki kanıyı büsbütün güçlendirdi. Kısmen dış konjonktürün tersine dönmesi, kısmen de 1971'den beri üstüste uygulanan yanlış politikaların ekonomiyi bitirmesi sonucu oluşan bunalıma karşı 1978-80 arasında aynı iktisat anlayışı ile çıkılması, ekonominin tümüyle iflası ile noktalandı. Demek ki, yukarıdaki analiz, söz konusu hareketin içerdiği politik yeniliği asla inkar etmiyor; fakat, iktisadi düzeyde hakim ideolojiyi *kıramadığını*, hatta ona *teslim* olduğunu vurguluyor. Bu gerçeğin doğru teşhis edilmesinin önümüzdeki dönemde pek çok gereksiz kavram kargaşasını engelleyeceği kanısındayım.

Cumhuriyet dönemi iktisat ideolojisinin evrimini incelerken *korporatizm* sözcüğünü hiç kullanmamam bu dönemi iyi bilen toplumsal bilimcilerin bir bölümünü şaşırtmış olabilir. Bunun nedenlerini de açıklamalıyım. Korporatizm, benim gözümde, ekonomi/politika ayrışması (sivil toplum) ve formel demokrasi *sonrasında*, bu ikiliye (kapitalizm-öncesi kalıntıların yoğun etkisini taşıyan) bir *tepkiyi* yansıtıyor. Türkiye'de bu ikilinin *yokluğu*, ele aldığımız ideoloji ve kurumların kökenini başka yerlerde aramaya itiyor. Bu nedenle, Batıcı-reformcu yönetici kadronun *mesleki temsil* ve *korporatizmle* arada sırada flört etmelerini mevcut (ve yapısal belirlenmesini daha önce açıklamaya çalıştığım) devlete Batı'da lojisi tümüyle 1960'ların hakim ideolojisinin damgasını taşıyordu. Politik vargımı geleceğe genelleştiremeyiz. Tam tersine, Türkiye'nin bugün ulaştığı aşamada, Batı ile paralellik kurulabilecek, plebisiter ya da elitist korporatizm eğilimlerinin hızla güçlenmesini beklemeliyiz. Bunlar, geçmişin arayışlarında yarının meşruiyetini bulmayı da deneyeceklerdir. Üstelik, hakim iktisat ideolojisinin içerdiği kavram kargaşasının bizleri farkına bile varmadan bu eğilimleri destekler duruma düşürmemesi için özellikle dikkat etmeliyiz.

Bir diğer itiraz, analizde esas ağırlığın elitin kendi içindeki çatışma-

lara verilmesi, büyük kütlelerin özlem ve mücadelelerine ise hiç değinilmemesidir. Buradan, benim onları hor gördüğüm sonucuna bile varanlar çıkabilir. Burada da anahtar kavram *sivil toplumdur*. Yönetilenlerin ideoloji ve politika sahnesinde *aktif* olarak varlıkları, kendi ideolojilerini ve bunları taşıyacak/üretecek organizmaları (örgütleri) kurabilmeleri halinde mümkündür; aksi halde, arada sırada büyük patlamalara bile yol açsalar, gene de *pasif* bir güç niteliğini taşırlar. Serbest Fırka'ya coşkuyla koşanların lağvedilmesi üstüne seslerini çıkartmamaları, Demokrat Parti'ye büyük çoğunluklar sağlayanların yöneticilerin cezalandırılmasını kayıtsızca seyretmeleri hepimizin bildiği örnekler. 1960'lı yılların sonunda başlayan ve 1970'ler boyunca süren hareketliliğin ise kısmen de elit-içi çatışmaları yansıtması nedeniyle çok yanlış mecralara döküldüğü ve yaratıcı enerjisini kalıcı kazanımlarda konsolide edemediği kanısındayım. İktisadi düzeyde, sorun daha da ilginç bir boyut kazanıyor. *Resmi* toplumdaki komuta ekonomisi görüntüsü, sokaktaki adamın *anarşizan bireyciliği* ile çelişiyor. Tipik bir kentlinin adeta tüm iktisadi yaşamı *kanun-dışı* faaliyetlerden oluşur. Oturduğu ev, toprak mülkiyeti de dahil, İmar Yasaları ile çelişiyor: *gecekondu*. Elektriği büyük bir ihtimalle *kaçaktır;* işçi ise sigortasız ve vergi ödemeden, seyyar satıcı ise karnesiz ve Belediye Zabıtası'ndan kaçarak, esnaf ise mesleğini denetleyen nizamname ve yönetmeliklere aldırmadan çalışır. Hatta, Medeni Kanun dışında evlenir; sorunlarını da mahkemeye gitmeden (kavga, cinayet, vs.) çözer. Doğallıkla, en gelişmiş Batı toplumlarında bile bu tür olaylar vardır ama, hiç birinde bu derece *yaygın* değildir. Vatandaşını günlük *olağan* yaşamında hayret verici bir bürokratik ön-izin sistemi ile sıkan bir devlet; ve bütün kanun ve kuralları çiğnemeyi *fazilet* sayan bir toplum: Toplumdan kendi kendini denetleyen (oto-kontrol) mekanizmaların (*kamu bilinci*) kaynaklanmaması ve tüm denetimin yukarıdan (merkezden) yapılabileceği inancı sivil toplumun ideolojik önkoşullarının bile varolmadığının bence en iyi kanıtı. Hakim iktisat ideolojisinin yönetilenlerde anarşizan bireycilik eğilimlerini sürekli güçlendirdiğini ve çağdaş bir sanayi toplumunun zorunlu koşulu olan kamu bilincinin gelişmesini engellediğini tesbit etmek, dikey (merkezi-bürokratik) denetimden yatay (ademi-merkeziyetçi-piyasa) denetime geçişin dar anlamı ile iktisadi düzeyin sınırlarını aşan çıkarsamalarının anlaşılmasına olanak verecektir. Sorunun bu açıdan ele alınması, toplum projelerinde büyük kütlelerin katılımına önemli bir yer veren aydınları sonunda *kütle dalkavukluğuna* teslim olmaları tehlikesinden de korur.

Yönetilenler konusundaki itirazın paraleli, analizde sanayici, bankacı, tüccar, toprak sahibi *sermayedarların* (burjuvazinin) rolünün geri planda kalmasıdır. Batı'dan aktarılan şemalarla farklılık gösteren bu yaklaşımın eleştiri çekmesi kaçınılmaz. Ben, savunmamı gene sivil toplum kavramında temellendiriyorum. Mülk sahiplerinin kendi kişisel çıkar kavgalarının ötesinde müşterek bir platforma sahip olmaları, yani bir burjuva *sınıfından* söz edebilmemiz, aynen yönetenler için geçerli olduğu gibi, ideolojik ve örgütsel düzeyde devletten özerk bir faaliyet alanını yaratabilmeleri ile mümkündür. 1971 sonrasında bu sürecin başladığına dair işaretler bulunsa da, ele alınan dönemde, özellikle hakim iktisat ideolojisinden *sapma* anlamında bir burjuvaziyi ben göremiyorum. Türk kapitalisti, bütün varlığını otarşi-komuta ekonomisi ikilisi temelinde kurulmuş yeniden-bölüşümcü devlete borçlu olduğunun bilincindedir; esas çabası artık üretmek değil,

yeniden-bölüşümcü devletin yarattığı artığa el koymaktır. En tatlı kârların karne ve tayın sistemlerinin geliştiği dönemlerde sağlandığını bilir. Sıradan bir işadamının piyasa anlayışı şu şekilde özetlenebilir: *Devlet,* onun ürettiği malın ithalatını yasaklamalıdır; *devlet,* ona reel maliyetinin altında (negatif faiz ve kur garantisi ile) kredi bulmalıdır; *devlet,* ona reel maliyetinin altında ucuz döviz bulmalıdır; *devlet* onun ithal ettiği girdi ve teçhizatın ithalatını serbest bırakmalıdır; *devlet,* KİT'lerden satın aldığı girdileri reel maliyetinin altında satmalıdır; *devlet,* kendi alanına başkalarının yatırım yapmasına izin vermemelidir; *devlet,* sendikaları kapatmalıdır, ama kendi ürettiği malın *fiyatına* karışmamalıdır. Bütün bunlara rağmen yanlış bir yatırım yapmış ve zarar etmişse, o takdirde *devlet* onu kurtarmalıdır. Liberalizm ve piyasa mekanizması (ister Adam Smith ister Friedman), Türk kapitalizmi için *kökü-dışarıda* bir yabancı ideolojidir. Ne var ki, hakim iktisat ideolojisinin buğulu gözlükleri, özel mülkiyetten yana oldukları için liberal diye nitelendirilen iktidarların otarşi-komuta ekonomisi ikilisinin esas kurucu ve uygulayıcıları oldukları gerçeğinin bilgili ve sağduyulu iktisatçılar tarafından bile görülmesini engellemeyi başarmıştır.

Bu noktada, Türkiye'nin toplumsal belirlenmesine gerçekçi bir tarih (ve toplum) teorisinin uygulanması yerine Batı şemalarının kopye edilmesinin yaratacağı tutarsızlıklara bir küçük örnek vermek istiyorum. İkinci Meşrutiyet çerçevesindeki oluşumlarda yaygın olan yorum, İttihat ve Terakki'nin *milli burjuvaziyi* özümlediğidir. Bu durumda, karşısındakiler, yani 31 Mart hareketini yapanlar, herhalde *komprador* oluyorlar. Osmanlı-Türk yönetici kadrosunun *Batıcı* kanadının milli, kültürel düzeyde bile Batı taklidine karşı çıkan *Doğucu-gelenekçi* kanadın gayri-milli ilan edilmesi, bence vahim sayılabilecek bir kavram kargaşasını yansıtıyor. İttihat ve Terakki'nin iktidarı ele aldıktan *sonra* kendisine bir milli burjuvazi yaratmaya çalıştığı şüphesiz doğru; her iki kanadın da dış (emperyalist) güçler tarafından *desteklendiği* (İttihatçıları Almanya'nın, 31 Mart'cıları İngiltere'nin) önerisi de bence gerçekçi. Ama, buradan, milli ve gayrimilli sıfatları yüklenmiş bir burjuvazi kavramına geçmek olanaksız. Sorun, Batı'dan çok farklı bir tarihi evrim izlemiş Osmanlı-Türk unsurunun çokuluslu bir *tarım* imparatorluğundan *sanayi* temelinde örgütlenmiş bir milli devlete büyük sancılar içinde geçişini, sanayi toplumları için üretilmiş milli, burjuvazi, sınıf gibi kavramlar aracılığı ile açıklama çabasından kaynaklanıyor. Bu giriş-deneme yazısının ana temalarından biri, yani Batıcı-reformcu ideoloji ve hareketin ekonomik ve toplumsal içeriğinin çok *cılız* olduğu bu şekilde gözden kaçınca, başta da belirttiğimiz gibi, ekonomiyi, ekonomik sistemleri, hatta politik rejimleri aşan bir Doğu-Batı (bir medeniyet ve dünya görüşü) çatışması iktisadi çıkarların daraltıcı optiğine indirgeniveriyor. Sonuçta, Türkiye'nin dünkü ve bugünkü *zengin* politik mücadelesi tek-boyutlu bir *fakirliğin* içinde hapsoluyor. Analizimde, söz konusu çok-boyutluluğu yapabildiğim ölçüde yansıtmaya çalıştım.

Yukarıdaki *geçiş dönemi* olgusunu kavramsallaştırmakta zorluk çeken bir başka kesimden, bu kez dış ekonomik konjonktürün etkilerini ihmal ettiğim yönünde bir itiraz gelebilir. Bu bakış açısında da, ekonomi, politik ve ideolojik süreçleri doğrudan belirliyor; üstelik, iç politika, tümüyle *dünya kapitalizmi* diye nitelenen dış ekonomik güçlerin dikte ettiği bir ortamın *pasif* unsuru haline dönüşüyor. Toplumların evriminde dış

alemin çok önemli bir etkisi olduğunu daima savundum; ancak, dış komplolarla belirlenen toplum anlayışına da, başka yörelerin evriminden ampirist genellemelerle üretilen «teorilere» de çok karşıyım. Daha önce aydın milliyetçiliğinin belirlenmesinde özgül bir dış konjonktürün İmparatorluktan Cumhuriyete geçişin somut biçimini nasıl etkilediğini göstermeye çalışmıştım. Türkiye'nin *coğrafi yeri* (geopolitik) Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının neticeleri, her ikisinin içerdiği ittifaklar ve bu ittifakların evrimi, nihayet 1917 Rus Devrimi'nin yarattığı özgül dinamik, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve sonrasında olayların oluş sırası (ve biçimlenmesi) açısından temel belirleyicilerdir. Ne var ki, 20. yüzyılın bu dev tarihi olaylarını sıradan mal, hizmet ve para akımlarına (ekonomiye) indirgemek, yani politik, askeri ve hatta kültürel boyutlarını görmemezlikten gelmek, bizi, bu kez fakirleşmiş bir dünya tarihine götürür. Bu bir. İkincisi, bütün dışsal etkenler, toplumun kendi *iç* yapı ve konjonktürünün (toplumsal güçler dengesinin ve kendi özgül tarihi gelişmesinin) filtresinden geçtikten sonra etkilerini hissettirirler. 1930'larda dünya kapitalizminin bunalımı tek başına neden Fransa'da «Ortak Cephenin» Almanya'da ise Hitler'in iktidara geldiğini açıklayamaz; İkinci Dünya Savaşı'nı «Demokrasi Cephesinin» kazanması tarafsız hatta müttefiklere meyleden Türkiye'de tek-parti rejiminin çözülmesine karşılık pro-faşist İspanya'da Franko'nun kendini koruyabilmesi ile sonuçlanabilir. Toplumsal belirlenmede içsel ve dışsal dinamiğin ağırlıkları tarihin o müthiş zenginliği içinde, ama uzun süreli yapısal trendleri de görerek kavranmadıkça, boy boy (ve renk renk) *komplo teorilerinin* tuzağına düşmek kaçınılmaz hale gelir. Okuyucu, bu giriş-deneme yazısında, dış dinamiği yukarıda açıklamaya çalıştığım çerçeve içinde sürekli göz önünde tuttuğuma ama yapabildiğim ölçüde komplolara iltifat etmediğime şahittir.

Elinizdeki kitapta yer alan iktisat politikası yazılarının ardındaki bakış açısını, belki de okuyucudan özür dilememi gerektirecek kadar lafı uzatarak da olsa, açıklamaya çalıştım. Yazıların tümü, bizim (ilerici) cenahtaki dostlar için yazıldı; karşı tarafın önerdiklerini (sahiden, onlar birşeyler öneriyor mu?) çürütmeye bile pek zahmet etmedim: Muhatabım onlar değildi, halen de değil. Bu bakıma, kısaca makalelerin tarihçelerini özetlemekte de yarar görüyorum. İlk yazı, 1979 güzünde (24 Ocak 1980'den önce) yazıldı. Amaç, Türkiye'de dış ticaret çerçevesinde oluşan yapısal ve konjonktürel hipotezlerin tümünü ampirik düzeyde irdelemekti. Kaynak aktarması bölümü, 1973'de hazırlanmıştı; Türkiye'nin dışarıya artık transferi yapması bazında geliştirilen emperyalizm teorilerinin geopolitik boyutu ihmal ettiklerini kanıtlamaya çalışıyordu. Dışa kapalılık ölçüsünü, 1977'de, Türkiye'nin dışa kapanması yönünde taleplerin tepe noktasında olduğu bir dönemde, zaten dünyanın en kapalı ülkelerinden biri olduğumuzu göstermek ümidi ile hesapladım. Ardından, ithal yasaklarına dayanan korumacılıkla ithal ikamesinin aynı şey olmadığını, Türkiye'nin ilkini yapıp ikincisini yapmadığını (ya da sadece Menderes döneminde yaptığını) saptadım. Eşitsiz mübadele kuramı, 1970'ler ortalarında bazı çevrelerde çok popülerdi; Türkiye'ye uygulanmasının olanaksız olduğunu *görmemek* için bence özel bir çaba gerekiyordu. Son olarak, 1970'ler sonunda kendini iyice hissettiren bunalımın petrol fiyatlarındaki artış ve bunun dünya konjonktürüne olan etkisi ile açıklanamayacağını (bu açıklama da 1978 ve 1979'da çok moda idi), sorunun doğrudan Türkiye ekonomisinin *yapı-*

sından kaynaklandığını sayıların dili ile ifade etmeyi denedim. Bu uzun ve nisbeten teknik gibi duran yazının daha çok profesyonel iktisatçıların ilgisini çekmesini olağan karşılıyorum; ümidim, amatörlere de dış dünya ile ilişkilerin akılcı (ve çıkarcı) bir anlayış çerçevesinde nasıl ele alınabileceği yönünde ipuçları vermesi. Ardından gelen üç kısa makale, 24 Ocak istikrar paketinin değerlendirilmesi üstüne. Özellikle Turgut Özal döneminde, beni hayrete düşüren bir manzara oluştu. Özal, getirilen tedbirlerin ekonominin *yapısını değiştireceğini* her fırsatta tekrarlıyordu ve 24 Ocak tedbirlerinin karşısında olan bizim cenah onun bu söylediklerini kabul ederek yeni kurulacak yapıyı eleştiriyordu. Halbuki, Özal'ın yapısal değişim *retoriği* aslında yapısal olarak hiçbir öneri getirmeyen sıradan (ve IMF'nin artık standartlaştırdığı) bir istikrar *programını* gizliyordu. Türkiye aynı nitelikte bir istikrar programını 1958'de uygulamış, biraz daha yumuşağını 1970'de devreye sokmuştu. İktisatçı için, değişen dış koşullar ve arada çok gelişen Türkiye ekonomisi dışında, 1980 operasyonu ile 1958 operasyonu arasındaki farkı anlamak çok zordu. İşte, ben olaya bu optikten bakarak, Özal ve dolayısı ile 24 Ocak istikrar paketini ekonominin ihtiyacı olan yapısal dönüşümleri *yapmamak*, yani bir 'idare-i maslahat' dönemini «çok laf-az iş» ilkesi ile pazarlamakla suçladım. Aradan geçen zaman içinde Türkiye ekonomisinin ilk günlerdeki ferahlama *görüntüsü* hızla bozuldu ve gerçek belirginleşti. Son makale, yukarıda da belirttiğim gibi 1977 yılı baharında sözlü olarak sunduğum bir *yeni ekonomik yapı* ve bunu mümkün kılacak *iktisat politikaları demetini*, kısmen Cumhuriyet dönemi iktisat tarihimizle ilgili ana tezleri de beraberinde getirerek özetlemeye çalışıyor. Amaç derhal uygulamaya konulacak bir *program* yazmak olmadığından (yazıldığı 1982 güzünde bu ihtimal çok düşüktü; halen de öyle), profesyonel iktisatçıları belki başında tedirgin edecek bir soyutlama düzeyinde, özellikle kantitatif ayrıntılara fazla girmeyen ve önerilerin bir bölümünün ayrıntılı olabilirliğini irdelemeyen bir üslupla yazıldı: Hedef, mevcut iktisat politikaları değil, bu giriş-deneme yazısının konusu olan *iktisat ideolojisi* idi. Amatörlere ulaşma çabam, bilinçli olarak teknik tartışmaları ya ikinci plana atmayı ya da hiç girmemeyi zorunlu kıldı. Okuyucunun biraz zorlanmasına yol açabilecek bir diğer önemli husus, Türkiye'de mevcut durumu eleştirenlerin, başta iktisadi konular, yerine tutarlı bir bütünlüğü olan somut bir *alternatif* getirmesi geleneğinin olmayışıdır. Yazımda, toplumda yenilik önerilerinin sürekli tartışılmasını engelleyen bu geleneği de kırmaya çalıştım.

Bu giriş-deneme yazısının ve *Alternatif*'in ana teması aynı temel hipoteze oturuyor: Türkiye, çok-uluslu bir tarım imparatorluğundan çağdaş bir sanayi toplumuna giden sancılı geçiş döneminin *sonuna gelmiştir*. Artık, bu geçiş dönemine özgü ideolojik platformların (ve onlar içinde ve aralarında oluşmuş kavgaların) terkedilip, çağdaş sanayi toplumlarında raslanılan ideolojik ve kurumsal yapılara hızla gidilmesi gerekiyor. 19. yüzyıl başına giden Batılılaşma projesinin, bu özgül anlama, nihai ve ekonomik-toplumsal içerik açısından en zengin aşamasını yaşıyoruz. Batıcı-doğucu ya da ilerici-gerici ayırımları işlevlerini yitirdiler; yerlerini sanayi toplumunun muhafazakar, liberal, sosyal-demokrat ve sosyalist fikir akımları (ve toplum projeleri) almalı. Bütün bunlar, *sivil toplumun* hızla kurulmasını, yani devletin özgürlüğünü sınırlayıp bireyin özgürlüğünü teminat altına alan kurumların birbiri ardından devreye girmesini zorunlu kılıyor. İşte, ekonomide yeniden-bölüşümcü devletin iflası, sivil toplum

projemizin hayati bir unsuru olarak *piyasa mekanizmasını* gündeme getirdi. Biliyorum, bizim cenahın bu kavrama ısınabilmesi kolay değil. Onda, özel mülkiyetten bile büyük bir tehlike, bir tehdit seziyoruz. Çünkü, uzun yıllar Batı-Doğu kavgası içinde toplumla uzak düştük; sivil topluma hep *şüphe* ile, bizi toplumdan koruyan devlete hep *sempati* ile baktık. Giderek artan bir muhasara edilmişlik hissi ile yeniden-bölüşümcü devlette son savunma çizgimizi bulduk ve ona sıkı sıkıya sarıldık. Yanıldık. Bugün, toplumun derinliklerinden gelen üretken ittifaklarda yerimizi tarif etmeye çalışırken, ademi-merkeziyetçi kaynak dağılımı mekanizmalarından (piyasadan) korkmamız için nedenler de pek kalmadı. Tersine, *demokrasi* ve *piyasa*, geçiş döneminin bitimini müjdeleyecek bir *tarihi concensus*'ün (Mehmet Ali Aybar'ın deyimi ile *tarihi uzlaşmanın*) olmazsa olmaz iki esas unsuru.

Ekonomiyi, merkezi-bürokratik karar odaklarının keyfi müdahalelerinden koruma talebine, etkinlik ve kapitalistleşme/sanayileşme açısından bakan iktisatçıların da katıldığı bir eleştiri var. Genellikle, soruna şu şekilde yaklaşılıyor: Bugünkü yeniden-bölüşümcü devletin tek alternatifi 19. yüzyılın safkan liberal piyasa devletidir; bu anlayış Batı dünyasında da iflas etmiştir; demek ki böyle bir alternatif yoktur. Aynı mantık, Türkiye'nin gerek 1930'larda, gerek 1950-80 arasında gerçekleştirdiği sanayileşmenin de devlet müdahaleleri sayesinde sürdüğünü her fırsatta hatırlatıyor. Bence, bu eleştiri hem çok doğru, hem de çok yanlış. Çok doğru: 1930'lardan bugüne devletin aktif bir rol almaması halinde Türkiye'nin bugünkü gelişme düzeyine ulaşması nasıl düşünülemezse, bundan sonraki dönemde de Batı Avrupa ülkeleri ile arasındaki *nitel* ve *nicel* farkları, kendiliğinden ya da salt piyasa güçlerine teslim olarak ortadan kaldırması da o kadar düşünülemez. Çok yanlış; piyasayı tümüyle reddeden bugünkü yeniden-bölüşümcü devletin alternatifi 19. yüzyıl değil, güçlü bir piyasa sistemini daha etkin ve politik-toplumsal hedeflerle tutarlı biçimde işletmek üzere yoğun müdahalede bulunan *bugünün* Batı Avrupa'sıdır. Kendi deneyimimizde, rasyonel karar alma olanaklarının tümüyle yitirildiği bir ekonomide, etkin bir planlamanın da mümkün olamadığını gördük; giderek derinleşen ve ucu görünmeyen bunalım, her şeye müdahale edeyim derken sonunda hiçbir şeye müdahale edemez hale düşen yeniden-bölüşümcü devletin çağdaş sanayi toplumu karşısındaki aczini de kanıtladı. Ekonomik karar alma süreçlerinin ademi-merkeziyetçi mekanizmalar aracılığı ile rasyonelleşmesi, devletin hızlı sermaye birikiminin *sürekli* tutturulmasını temin edecek rasyonel müdahaleleri yapabilmesinin de önkoşulu. Bugünün Türkiye'sine alternatifleri 19. yüzyıl ortalarında arayacak yerde bugünün Avusturya'sına, Finlandiya'sına, İtalya'sına hatta Yunanistan'ına baksak, gelişmişliğin (ve onu sağlayacak hızlı büyümenin) vazgeçilmez unsurunun etkin işleyen ademi-merkeziyetçi kaynak dağılımı mekanizmaları olduğunu kolayca görebilirdik. Önerilen dönüşümün devlet müdahalesinin kalkmasını değil, biçiminin değiştirilerek etkinliğinin arttırılmasını hedeflediğini tekrar tekrar vurgulamakta büyük yarar görüyorum.

Filizlenen yeni iktisadi düşünce odağının *anti-merkeziyetçi* ve *anti-bürokratik* bir platformu sahiplenmesi, yazının başında sözünü ettiğimiz *ideolojik kopuşun* (ya da *kaymanın*) en zor döneminin bittiğine işaret edecektir. Bu bakıma, iktisadi olaylara yeni bakış açısını, bir örnek üzerinde somutlaştırmak istiyorum. Türk parasının değerini yitirmesi ya da

devalüasyon, iktisadi tartışmalarda tansiyonu tepe noktasına çıkartan konulardan biridir. İthal edilen mal ve hizmetlerin pahalılanması, bunları kullananların (tüketenlerin) *reel gelirlerinde* bir düşüşe yol açar; ithal malı makina ve teçhizatın fiyatları arttığından *yatırımlar* azalır; genelde reel talep kısıldığı için ekonomideki *canlılık* söner. Bütün bu nedenlerle, başta bizim cenah, devalüasyona karşı çok güçlü bir kamuoyu vardır ve politik iktidar yapabildiği ölçüde devalüasyon kararını ya hiç almaz ya da düşük oranlı bir devalüasyonla durumu idare eder. Yani, bir döviz kurunda döviz arz ve talebi arasında ciddi bir dengesizlik oluşsa bile, *devletin* döviz fiyatını *sabit* tutması (*narh* koyması) istenir. Halbuki, dövizin yapay olarak ucuz tutulması, üretimini (ihracatı) azaltıp tüketimini (ithalatı) arttırır ve ödemeler bilançosu büsbütün bozulur; önce tayınlama, ardından karaborsa, kaçakçılık, vs. belirir ve narh yürümez; devalüasyon yapılır. Yavaş yavaş her iki sürecin anlaşılması ile hakim ideoloji içinde tartışmalar bir kısır döngüye dönüşür. Devalüasyon yapılmasına bizim cenah gelir bölüşümünü bozması ve pahalılık, karşı cenah ise yatırımları zorlaması nedeniyle karşı çıkar. Ancak her iki taraf da ödemeler bilançosu dengesinin bozulmasını şiddetle eleştirir, düzeltilmesini isterler. Kısır döngüden çıkış, döviz kurundan *bölüşümsel boyutu* kaldıracak tedbirlerin talep edilmesini gerektirir. Bu şekilde, ücret, maaş ve tasarrufların *endekslenmesi* ile toplumsal ve fonksiyonel gelir bölüşümüne etkileri sıfırlanan, *zorunlu* tasarruflardaki bir artış ile yatırımları düşürmesi engellenen devalüasyon, toplam efektif talebin kısılması yerine yapısının değişmesi sonucunu doğurur; yani döviz arz ve talebinin dengeleyen döviz kuruna, gelir bölüşümünden ve büyümeden fedakarlık yapmaksızın, sağlıklı bir süreç içinde geçilir. *Alternatif*'in mantığı da budur. Ödemeler dengesinde bir darboğazın belirmesi halinde, *narh-tayınlama* ikilisine de, *salt piyasa* güçlerinin serbest bırakılmasına da karşı çıkmakta, bir *üçüncü* (*alternatif*) kamu müdahele biçimi önermektedir. Benzer mekanizmaları faiz haddi, korumacılık, KİT'ler, vs. için de kolayca geliştirebiliriz.

Demek ki, yeniden-bölüşümcü devletin merkezi-bürokratik kaynak dağılımı ve karar sürecinden çağdaş toplumun ademi-merkeziyetçi kaynak dağılımı ve karar süreçlerine geçiş de kendiliğinden olamaz; tam tersine, yoğun *kamu müdahalesini* gerektirir. Çünkü, piyasa dediğimiz iktisadi ilişkiler kümesi neticede çok sayıda *kurumdan* ibarettir ve bu kurumlar halen Türkiye ekonomisinde mevcut değildir. Örneğin, bugünkü durumu ile, Maliye Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı başta olmak üzere, bütün iktisadi devlet bürokrasisinin köklü bir reforma tabi tutulması zorunludur. Aynı şekilde, yeniden-bölüşümcü devletin sanayi ve finans kesiminde oluşturduğu *tekellerle* piyasa mekanizmasının etkin işlemesi olanaksızdır; bu tekellerin kendiliğinden yok olmayacağı ise çok açıktır. Bir yandan başta bankacılık kesimi, tekelleşmeyi önleyecek şekilde özel mülkiyete müdahale edilmeli, diğer yandan *anti-trust*, tüketicinin korunması, vs. gibi hukuki çerçeve bu yeni bakış açısı ile tutarlı hale getirilmelidir. Mevcut kurumsal yapının Türkiye'nin iktisadi gelişmesi önünde dikilmiş en ciddi engel olduğu anlaşılıp onların yerini alacak yeni bir hukuki-kurumsal çerçeve *projesi* çizilmediği sürece, alternatif ve reform arayışları slogan düzeyindeki genel ifadelerden öteye geçemezler. İktisadi düzeyde büyük kütlelerin katılımını yaygınlaştırmayı düşünen ve sendikal hareketi ciddiye alan bizim cenahın olayın *kurumsal boyutuna* özel bir

özen göstermesi, savunduğu (çoğunlukla merkezi-bürokratik) kurumların katılımcı toplum projeleri ile ne ölçüde tutarlı olduğunu sürekli irdelemesi bu bakıma da hayatidir. Okuyucunun *Alternatif*'te yeni bir kurumlaşmanın temel yönünü bulabileceğini ümit ediyorum.

Formel demokrasiyi (burjuva demokrasisini?) ve piyasa mekanizmasını ciddi bir şekilde destekliyorum ve merkezi planlamaya ve jakoben diktatörlüklere açıkça karşı çıkıyorum. Bu son ikisini savunmayı halkın (tarihin, işçi sınıfının, vs.) temsilcisi (öncüsü, vs.) ve sosyalist olmak için yeterli sananlar benim kendime *sosyalist* dememi yadırgayacaklardır. Hatta, bazıları, *Alternatif*'te bir sosyalizm projesi vehmedip benim sosyalistliğimin de bu kadar olduğunu yayabilirler. Bunlar boş laflardır. Yazı, bir sosyalizm projesi olmadığı gibi bir sosyalizme geçiş önerisi de değildir. Sadece, kapitalizme sancılı geçiş dönemini bitirip olgun bir sanayi toplumuna ulaşmak için *kapitalizm-öncesi kalıntıların* temizlenmesinin yolunu göstermektedir (burjuva demokratik devrimi?); o kadar. Bu durumda, «burjuvaziye yol gösterme» ya da «kapitalizmi yönetme» gibi ifadeler de anlamsızdır. İki nedenle. Birincisi, yazının amacı fiili iktisat politikaları uygulaması değildir (bu sıralarda o iş bize düşmez); hakim iktisat ideolojisinin bizim cenaha tekabül eden bölümüdür. Yani, iktisat politikalarına değil, iktisat ideolojisine müdahale etmeye çalışmaktadır: yol gösterme işlevi sosyal-demokrat ve sosyalistlere yöneliktir. İkincisi, sosyalistler de kapitalizmi yönetmeyi bilmek zorundadır. Bir dokunuşta bakırı altın yapan mucizeler ancak bilim-öncesi düşüncenin hurafeler ve efsaneler dünyasında mümkündür. 2000 yılına yaklaşırken, eski «mucizelerin» ne hal aldıklarını kimseden saklayamaz olduk. Hurafe ve efsanenin yerine *bilimin* ve *sağduyunun* konulması zamanı çoktan geldi geçti. Türk toplumunun Osmanlı'dan bu yana bir türlü liberalizm üretememesi, toplumun dinamik unsurunu oluşturan bizlerin gelişme uğruna bu işlevi de yüklenmek zorunda kalmamız ile sonuçlanabilir; bu nedenle yönetime de hazırlıklı olmalıyız. *Alternatif*, böyle bir hazırlığın ilk adımı olarak da değerlendirilebilir. Gelelim esas projeye: *yapılabilir bir sosyalizmin* (Alec Nove) proje ve inşasına katkıda bulunmak coşkumu daha hiç kaybetmedim.

Giriş-deneme yazısının sonuna geldik. Bazen yazılar yazarlarını aşar, adeta bağımsız bir varlığa dönüşürler. Bu yazının kendi tarihçesi de öyle. Kısa bir önsöz niyeti ile başladım; önsöz girişe, giriş ise uzun bir denemeye dönüştü. Keçiboynuzu misali, bir damla bal için bir araba tahta: Neticede, birkaç (belki de çok önemsiz) iktisat politikası yazını okumak için satın aldığı kitapta okuyucu böylesine uzun bir girişe katlanmak zorunda kaldı. Üstelik, iktisat ideolojisinin evrimini açıklamak, tanım icabı, yazması da okuması da meşakkatli bir analiz gerektiriyor. Gene de, ekonomiyi anlamak için o ekonomiyi yaratan iktisat politikalarına, iktisat politikalarını anlamak için onları yapan ve uygulayanların amaç ve niyetlerine, o amaç ve niyetleri anlamak için içinde oluştukları ideolojik (ve dolayısı ile politik, toplumsal) ortama eğilmekten başka çare yok. Yazının ele aldığı dönemin tarihimizdeki önemi ve yazıldığı günlerin hassas dengeleri düşünülürse, bazen çok soyut, bazen de aşırı simgesel kalması makul karşılanır sanıyorum. Analizimin ne derece doğru ya da tutarlı olduğunu kestirebilmem zor. Bana çok doğru gibi geliyor ama, eminim başkalarına da çok yanlış gibi gelecek. Temennim, çevresinde oluşacak serinkanlı tartışmalardan benim de katılacağım doğrulara beraberce ulaşmamız.

TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE GÖZLEMLER

Türk ekonomisinin dış dünya ile ilişkilerinde düğümlenen ciddi bir ekonomik bunalım geçirdiği bugünlerde, döviz sorununun kökeninde yatan ihracat ve ithalat yapısına teşhis koymak kanımca çok önemli. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde, özellikle 1950 yılından itibaren, Türk ekonomisinin hızlı bir büyüme sürecine girdiği ve konjonktürel dalgalanmalara rağmen GSMH'daki artışların nüfus artış hızının üstünde seyrettiği biliniyor. 30 yıllık bir dönem boyunca, ekonomi sadece iki kere önemli sayılabilecek bunalımlarla karşı karşıya kaldı: 1956-58 arası ve 1977 sonrası. Her iki bunalım da, doğrudan dış ticaretle ilgili sorunlardan kaynaklanmış ve ödemeler dengesindeki bozulma sonucu ekonominin tümünün işlemez hale gelmesi ile noktalanmıştır. Nitekim, dönem süresince Türk iktisatçılarının kendi aralarında ve diğer iktisatçılarla tartışmalarını izleyen bir gözlemcide, geçen 30 yılda büyüme hızına esas tahdidin ödemeler bilançosu olduğu izlenimi uyanacaktır.

Şüphesiz, ekonomide dış ticaretin 30 yıllık bir süre içinde darboğaz niteliğini koruyagelmesi ve giderek dönem sonunda daha öncekileri önemsizleştiren boyut ve uzunlukta bir bunalıma yol açması, nedenleri dikkatle araştırılması gereken bir konu. Ancak, iktisatçı, söz konusu tahdidin **kendiliğinden** belirmediğini, 30 yıllık dönem boyunca uygulanan **iktisat politikaları** ile döviz darboğazları arasında önemli bir nedensellik ilişkisi olduğunu düşünmek zorundadır. Doğallıkla, 1977-sonrası bunalımının açıklanmasına ve mümkün çözümlerin değerlendirilmesine yönelik bir çalışmanın da odak noktası, bu politikaların hangi koşullar altında yürürlüğe kondukları ve sonuçlarının nasıl evrildiği olmalı idi. Ne var ki, Türkiye ekonomisi açısından büyük önem taşıyan bu tür bir **'iktisat politikaları tarihinin'** yazılabilmesi için, iktisat politikası analizlerine temel olacak sistematik **data**'nın üretilmesi gerekiyor: Analitik araçlardaki ya da teorik çerçevedeki yanlışlardan ziyade ekonominin fiili durumu hakkındaki bilgi yetersizliğinden doğabilecek hatalı tefsirlerin engellenmesinin tek yolu bu.

Nitekim, çalışmanın daha mütevazi 'gözlemler' başlığını taşıması, peşinen bu sınırlamayı kabul ettiğimizin bir işaretidir. Ekonomide bir durum tesbiti çabasının bile, rasgele sayıların toparlanmasından ibaret olmadığı, gözlemcinin neyi ve nerede araştıracağına karar verirken daha kanıtlanmamış olsalar bile mevcutlar içinde en iyileri olduklarını düşündüğü

hipotezlerden yola çıkmasının kaçınılmazlığı sanıyorum çok açık. Üstelik, gözlemlenen alanın dış ticaret olması, döviz kuru, gümrük ve koruma gibi doğrudan dış ticareti ilgilendiren politikalara ek olarak, iktisatçıların çoğunu iç-politika araçları gibi kabul etme eğilimini taşıdıkları para, faiz, vergi, istihdam, gelir bölüşümü, vs. politikalarını da devreye sokuyor; ekonominin —özellikle Türkiye gibi küçük bir ekonominin[1]— etkileyemediği bir dünya konjonktürü ile karşılıklı-bağımlılığının yarattığı sorunlar ise ayrı bir kategori. Bu durumda, dış ticaretle ilgili kararların alındığı günlerin iç ve dış gelişmelerin ışığında değerlendirilmesi bu çalışmanın kapsamına girmiyor; olsa olsa, uygulanan iktisat politikalarına çoğu örtük atıflar yapılacak; bazı hipotezlerin de mevcut veriler çerçevesinde savunulamayacağı önerilecek.

Nihayet, coğrafi konumu nedeni ile, sanayi devrimi ve kapitalizmin kendisi için yarattığı tehdidi bugünün azgelişmiş ülkeleri içinde ilk farkeden ve 19'uncu yüzyıl başlarından beri bu tehdidi bertaraf edecek sanayileşme/kapitalistleşme yöntemlerini araştıran Türk toplumunun 1950 öncesi tarih ve yapısına hiç girilmeyecek[2]. Herhalde, 1950 sonrasının suni bir şekilde daha önceki ekonomik, politik ve kültürel gelişmelerden koparılması çok gerçekçi değil. Özellikle, dönemin iktisat politikası sorumlularının ekonomiye bakış açılarının ve olaylar karşısında gösterdikleri tepkilerin anlaşılması ancak daha önce olup bitenlerin bilinmesi ile mümkün olacaktır. 1950-80 döneminde, Türkiye sadece otomobil, lastik, makina, vs. gibi sanayi mallarını üretmeyi öğrenmedi; aynı zamanda karmaşık bir sanayi toplumunun yönetilmesi için gerekli iktisadi ve toplumsal politikaların oluşturulması (üretilmesi) ve uygulanması yönünde de önemli adımlar atıldı. Bir deney ve hata sürecinde iktisadı 'yaparak öğrenen' toplumların ne ilkiyiz, ne de sonuncusu[3]; bu gerçeğin göz önünde tutulması, dönemin sevap ve günahlarını **öznel tercihlere** atfedecek komplo teorilerinden kurtulup bunları belirleyen **nesnel-tarihi süreçlerin** araştırılmasının önkoşuludur.

Son yıllarda istatistik-ekonometrik tekniklerle bilgisayar kapasitesindeki hızlı gelişme, ampirik araştırmalarda ağırlığın iktisadi içerikten teknik mükemmelliğe kaymasına neden oldu. Atlantik Okyanusunun Batı kıyısından yola çıkan ampirist metodolojiye tepkimden olacak, çalışmada bu tür karmaşık teknikleri elimden geldiğince kullanmamaya çaba gösterdim: Onları aritmetik ve sağduyu ile ikame ederken ümidim, teknisyen olmayan okuyucu ile daha iyi bir diyaloğun kurulabilmesidir.

(1) 'Küçük' sözcüğünü dış ticaret teorisindeki özgül anlamı ile kullanıyoruz: Dış dünyaya mal arz ya da talebini değiştirerek uluslararası fiyatları etkileyemeyen ülke. Türkiye ekonomisinin bu anlama küçük olduğu sanıyoruz ki çok açıktır.

(2) Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri üstüne hâlâ çok az şey bildiğimiz söylenebilir; iktisat ve özellikle iktisat politikaları tarihi açısından bu alanda doldurulacak önemli boşluklar var. Buna karşılık, 1920-50 arası için çok yararlı çalışmalar bulmak mümkün: Bunlardan Boratav (1974) ve (1977), Tezel (1977), Singer (1977) önerilebilir.

(3) Arrow'un ünlü makalesine atıf yapmak istiyorum (1962); acaba Türkiye 'yaparak öğrenme' eğrisinde azalan verime geldi mi?

Korumacılık ve ithal ikamesi sorunu

1950-sonrası dönemde uygulanan sanayileşme ve dış ticaret politikalarının kesişme noktası, **korumacılık** ideolojisidir. Dönem başındaki 'liberal' yıllar, kelimenin tam anlamı ile istisna teşkil ederler[4]. 1954 yılından itibaren, enflasyonist bir para ve maliye politikasının serbest ticaret ve sabit kambiyo kurları ile yürütülmesinin imkansızlığı ödemeler bilançosundaki büyük açıklarla belirginleşmiş, döviz gelirlerindeki düşüşe paralel olarak döviz giderlerini (yani ithalatı) azaltacağı düşünülen düzenlemelere geçilmiştir. Başlangıçta geçici gibi duran bu düzenlemeler 1960'lardan sonra sistematikleşmiş ve 'ithal ikamesi politikası' adı altında meşruiyet kazanmıştır. 1950'ler ortalarından bu yana, örtük ya da açık, Türkiye'nin sanayileşme politikasının temel araçlarından biri, uygulanan koruma politikasıdır.

Kapitalistleşme/sanayileşme sürecinin başlangıç dönemlerindeki ülkelerin adeta tümünün, yüksek gümrük duvarları ile başarılı bir büyüme politikası arasındaki yakın ilişkiyi görmüş oldukları kolayca saptanabilir[5]. Türkiye'de iktisadi planlamanın başladığı 1960'lı yıllardan itibaren sistematikleşen 'ithal ikamesi' stratejisinin en belirgin özelliği ise, korumanın büyük ölçüde ithalata konan miktar kısıtlamaları ve genellikle doğrudan ithal yasakları aracılığı ile gerçekleşmesidir. Türk ekonomisinde az çok herkesin birleştiği tek ilkenin, ülkede üretimi yapılan malların ithalatının **yasaklanması** olduğu söylenebilir. Mikro düzeyde firmaların (özel ya da devlet) yatırım ve üretim kararlarını daha çok etkileyen ve Türk ekonomisinin bugünkü yapısının ortaya çıkmasında daha büyük payı olan bir başka etken bulmak imkansızdır. Ancak, soruna orta-uzun dönemde ve makro düzeyde bakılınca, tüm ithalat kısıtlamalarına ve ülke sanayisinin dış rekabetten **mutlak olarak** korunmasına rağmen, uygulanan ithal ikamesi stratejisinin başarısı üstüne şüpheler uyanmaktadır.

Bunlardan biri, miktar kısıtlamalarına ve ithalat yasaklarına dayanan koruma politikasının sağladığı yüksek içpazar kârlarının etkisi ile kurulan sanayinin tümüyle içpazara yönelmesi: Bu şekilde, uygulanan ithal ikamesi politikaları fiilen bir tür **ihracatı engelleme politikasına** dönüştü. Sanayi üretimindeki hızlı artışa rağmen, sanayi ürünleri ihracatı birkaç hammaddesi yerli yarı-mamul dışında gelişemedi; çoğu sanayi dallarında oluşan tekeller ve oligopoller, özellikle temel girdilerin ve aramalların fiyatlarını dünya piyasasının çok üstünde tutarak, uzun dönemde ekonominin fiyat-kapasite yapısını iyice dünya koşullarından uzaklaştırdı.

(4) Bu dönemin anlaşılması ve eleştirisi için en iyi eser bence Başar (1960)dır; genellikle A.H. Başar'ın yazıları Cumhuriyet iktisat tarihinin aydınlatılmasında (ve anlaşılmasında) çok yararlı olmaktadır. Kurdaş (1979) Giriş bölümünde de ilginç tezler bulunabilir.

(5) Bu görüşün sistematikleştirilmesi için bak. Boratav (1977) ve orada zikredilen eserler.

İkincisi, uygulanan koruma politikasının, kısa-orta dönemde ödemeler bilançosu sorunları yaratmadan sürekli genişleyici para ve maliye politikaları izlenmesine olanak vermesinin yarattığı özgül dinamiktir. Bu şekilde, dış ticarette önemli bir darboğazın oluşmasının şu ya da bu yoldan engellendiği 1977-öncesi dönemde, ekonomi yüksek bir yatırım ve büyüme düzeyini tutturabildi. Türk ekonomisini gelişmiş (ya da gelişen) kapitalist ülkelerden ayırdeden en belirgin özellik, yatırımların tek tahdidinin finansman olanakları olması, yani talep yetersizliğinden kaynaklanan yatırım (ve büyüme hızı) düşüşlerine hiç raslanmamasıdır. Bu özgül durum, koruma oranlarının yüksekliğine rağmen ithalatın hızla artmasına yol açabilecektir; doğallıkla, dış ticaret politikalarının değerlendirilmesinde, bunların birikim haddine olan etkilerinin de gözönünde tutulması gereklidir.

Söylenenlerin ışığında, Türk ekonomisinin ne zaman ve ne oranda ithal ikamesini gerçekleştirdiğinin ölçülmesi önem kazanmaktadır. İktisat yazınında, geliştirilen ölçme yöntemlerinden biri 'büyümenin kaynakları' başlığını taşımaktadır; Türk ekonomisi için de bu yöntemle ölçmeler yapılmış ve ilginç sonuçlar elde edilmiştir[6]. Ancak, kullanılan tekniğin karmaşıklığı, varsayımlarla sonuçlar arasındaki ilişkinin açıkça görülmesini engellediği gibi, korumanın yarattığı tekelci yapının fiyat etkilerinin soyutlanamaması da Türkiye için sonuçların geçerliliğine gölge düşürmektedir. Bu nedenle, uygulanan koruma politikalarının ithalat ve ihracata olan etkilerini saptamak amacıyla daha basit bir yöntem önereceğiz: GSMH, ihracat ve ithalatın **reel artış hızlarının** karşılaştırılması. Örneğin, ihracat artış hızının GSMH artış hızının altında, ithalat artış hızının ise üstünde olması halinde, korumacılığın bir **ihracatı engelleme politikasına** dönüştüğünü söyleyebiliriz; tersi halde ise ihracat arttırıcı (ya da başarılı) ithal ikamesinden bahsetmek mümkündür. Aynı mantıkla, ihracat ve ithalat artış hızlarının ikisinin de GSMH artış hızından büyük ya da küçük olması, sanayileşme politikasının ekonomiyi **dışa açıcı** ya da **kapayıcı** etki yaptığını saptamamıza olanak verir.

1950-sonrası dönemin tümü ve çeşitli altbölümleri için iki ayrı ilişki kullanarak elde ettiğimiz sonuçlar Tablo 1'de özetlenmektedir[7]. Tabloda, ilk üç sütun ihracat, ithalat ve GSMH'nın trend büyüme hızlarını veriyor; son iki sütun ise GSMH'daki % 1 artışın ithalat ve ihracatta % kaç değişmeye yol açtığını (gelir esnekliği) gösteriyor.

(6) Korum (1977) sektör düzeyinden başlayarak yaptığı ayrıntılı hesaplarla, ithal ikamesinin ya çok küçük yada negatif olduğu sonucuna varmaktadır. Bu ilginç (ve önemli) çalışmada, bu dönemde koruma politikası devam ettiğini göre, korumaya rağmen ithal ikamesinin neden gerçekleşmediğine bir cevap getirilmemektedir.

(7) Büyüme hızları log yt = a + bt şeklinde bir basit regresyon denkleminden bulunan b koefisyanunun anti-logudur. İhracat ve ithalatın sabit fiyatla ifade edildiği seriler için bak. Tablo 6; GSMH serisi DİE'nün 1968 yılı fiyatları ile hazırladığı seridir.

TABLO 1

Dönemler	İhracat artış hızı (%)	İthalat artış hızı (%)	GSMH artış hızı (%)	İhracatın GSMH esnekliği	İthalatın GSMH esnekliği
1950-79	4.54	5.67	5.95	0.77	0.98
1950-60	1.36	—0.2	5.79	0.28	0.27
1960-70	5.03	4.56	6.1	0.8	0.75
1970-77	5.17	12.6	7.12	0.74	1.72
1953-63	1.81	1.71	4.59	0.41	0.39
1964-73	7.46	11.29	6.78	1.1	1.62
1974-79	1.53	0.01	5.42	0.83	—0.12

Tablonun ilk satırından, dönemin tümü gözönüne alınınca, GSMH artış hızının kesinlikle hem ihracat hem de ithalat artış hızından büyük olduğu görülmektedir: Bu anlama, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası sanayileşmesinin ekonomiyi **dış ticarete kapatıcı** bir etki yaptığı belirmektedir. Bu sonucu, ihracat ve ithalat esnekliklerinin ikisinin de birden küçük olması doğrulamaktadır.

Gerek hızlı büyümenin yol açtığı yapısal değişme, gerek zaman içinde iktisat politikalarında önemli farklılıkların belirmesi, 30 yıllık bu dönemin altbölümlere ayrılmasını zorlaştırmaktadır. Genellikle uygulanan yöntem, Demokrat Parti iktidarı ile planlı kalkınma dönemini ayırdedecek şekilde 10'ar yıllık zaman aralıkları almaktır. Tablonun ortasındaki üç sıra, bu dönemlemenin sonuçlarını özetliyor. 1950'lerde Türkiye'nin reel ihracat ve ithalatının az çok sabit kalması söz konusu: İhracattaki % 1 civarında yıllık artışa karşılık, ithalat % 0.2 hızı ile azalıyor; GSMH ise yılda % 5.8 ile büyüyor. Dikkat edilirse, bu bulgu, Demokrat Parti iktidarının 'liberal' iktisat politikası izlediği yönündeki genel kanı ile çelişmektedir: Türkiye'nin uluslararası işbölümünden kopartılarak kapalı ekonomiye doğru attığı ilk (ve en güçlü) adımlar Demokrat Parti iktidarı sırasında gerçekleşmiştir. Nitekim, Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulduğu ve planlı döneme geçildiği 1960-70 arasında, 1950'lere kıyasla çok daha ılımlı bir kapanma politikası izlenmiştir. 1970 sonrasında ise, ihracat artış hızının az çok sabit kalmasına rağmen, ithalat artış hızının GSMH'nın çok üstüne çıktığı izlenmektedir: 1970 sonrasında, uygulanan sanayileşme politikası **ihracat engelleyicidir.**

Tablonun son üç satırında ise, farklı bir dönemleme kullanarak iktisat politikaları ile daha yakından bağlantı kurmaya çalıştık. 1951 ve 1952 yıllarının Kore Savaşı'ndan kaynaklanan lehte dış konjonktürü ve DP iktidarının ilk yıllarının liberal-genişleyici iktisat politikaları hariç tutularak, 1953-1963 dönemine DP dönemi diyebiliriz. 1964-73 dönemine ise, planlı ekonominin ilk sonuçlarının alındığı yıllardan 1970 devalüasyonunun etkilerini de kapsayacak şekilde AP dönemi demek mümkündür. Aynı mantıkla, 1973 sonrası da koalisyonlar dönemi şeklinde adlandırılabilir. Görüldüğü gibi, 1953-63 dönemi sonuçları 1950-60 dönemiyle az çok

özdeştir; buna karşılık diğer iki dönemde büyük farklılıklar vardır. Bunlardan ilki, 1964-73 döneminde, ihracat ve ithalatın artış hızlarının GSMH artış hızının üstünde seyretmesidir: dönemin genel eğilimi, ekonominin dış ticarete **açılması** olmuştur. Ancak, ihracat artış hızının (% 7.46) ithalat artış hızının (% 11.29) altında olması, söz konusu açılmanın dengesiz bir şekilde gerçekleştiğine işaret etmektedir. Daha da önemlisi, ithal yasaklarına dayanan koruma politikası bu dönemde de güçlenerek süregeldiğine göre, bu açılmanın nasıl ortaya çıktığı sorusuna cevap bulabilmektir. İkinci farklılık, 1950-60 dönemi ile 1970-77 dönemi sonuçları arasında bir benzerlik olmamasına karşılık, 1953-63 dönemi ile 1974-79 dönemi sonuçlarının çok benzer çıkmasıdır. Her iki dönemin önemli dış ticaret krizlerine tekabül ettiği düşünülürse, akla şu hipotez geliyor: Uygulanan politikalar ihracatı engelledikleri için, **de facto** ithalat da bu dönemlerde artmamaktadır.

Kanımca, bulgular çok ilginçtir. Ülke içinde tüm malların, hatta ülke içinde üretilmese bile lüks kabul edilen (?) tüketim mallarının önemli bir bölümünün ithalatının yasaklanması esasına dayanan korumacılık politikası, ihracatı engelleyebildiği ölçüde büyük istikrarsızlıklar (krizler) pahasına ekonominin dışa kapanmasına yol açmakta, fakat istikrarlı bir ithal ikamesine olanak vermemektedir. Ele alınan 30 yıllık sürede ekonominin nisbi istikrar içinde olduğu tek altdönem olan 1964-73 arasında reel olarak hem ihracatın hem de ithalatın GSMH'dan daha hızlı artması bu önemli olguya işaret etmektedir. Dikkat edilirse, 1950-79 döneminin tümü yerine sadece ilk iki kalkınma planı dönemi ile sınırlanan bir analiz, ekonominin temel niteliği olan dış ticarete kapatıcı büyümeyi göremeden ithal ikamesinin yapılmadığı sonucuna ulaşarak buradan uygulanan koruma politikasının yetersiz olduğu önerisine geçebilecektir. Bulgularımız bu öneriyi çürütmektedir: Türkiye'nin savaş sonrası sanayileşmesi bir bütün olarak ele alınınca, uygulandığı biçimiyle koruma politikasının ithalattan çok ihracatı engellediği ve bu nedenle de ekonomiyi dış ticarete kapatıcı bir etki yaptığı açıkça görülmektedir. Bu koşullarda, aşırı-değerli döviz kuru ve ithal yasakları ikilisine dayanan bir dış ticaret/koruma politikasının ithal ikamesinin gerçekleştirilmesinde yetersiz değil düpedüz yanlış olduğu hükmüne varabiliriz.

Türkiye dışa kapalı mı?

Bu çerçevede, Türk ekonomisinin ne ölçüde dışa açık olduğunun saptanması, ekonominin 1970'li yılların ikinci yarısında ulaştığı (ve dönüştürülmesi zorunluluğunda az çok herkesin —farklı amaçlar ve yöntemler de olsa— birleştiği) yapısının anlaşılmasında çok yararlı olacaktır. Nitekim, 1976 sonlarında ciddiyeti algılanmaya başlanan ödemeler bilançosu bunalımı, ihracatın arttırılması ve/veya ithalatın azaltılması yönündeki talepleri dışa açılma, ithal ikamesi, ihracata yönelme gibi kavramlar etrafında tekrar gündeme getirdi. Ancak, özellikle dışa açılma konusunda, lehte ve aleyhte önerilerin muğlaklığı ve nicel araştırmalardan

çok soyut (politik) sloganlara dayandıkları derhal göze çarpıyor. Bu bölümde, geliştireceğimiz nicel ölçüler aracılığı ile, dışa açıklık-kapalılık sorusuna cevap vermeye çalışacağız.

Dikkat edilirse, bir ekonominin dışa açık ya da kapalı olması gibi ifadeler, hiç dış ticaretin söz konusu olmadığı haller dışında, nisbi bir anlam taşımaktadır. İhracat ve ithalat yaptığı için bir ülkeye dışa açık demek, dışa kapalılığı **mutlak otarşi** şeklinde tanımlamakla özdeştir. Şu halde, yapılması gereken, dış ticaret miktarlarını belirlediği öne sürülebilecek bir dizi etkenden hareketle ülkeler için bir ortalama hesaplanması ve fiili ihracat ve ithalat değerlerinin bu ortalama ile karşılaştırılmasıdır: Bu yöntem, ülkelerin ortalamadan sapma oranlarına dayanan bir **nitel sıralamaya** da olanak verecektir.

Doğallıkla, kaynakları, nüfusu, sanayi kapasite ve bileşimi, coğrafi konumu, ekonomik ve politik örgütlenme biçimi, vs. gibi pek çok etken ülkelerin uluslararası ticarete katılma olanaklarını ve ihtiyaçlarını belirlediğinden, söz konusu ortalamanın hesaplanması o kadar da kolay değildir. Örneğin, dış ticareti etkileyebilecek etkenlerin hepsinin benzerlik taşıdığı iki ülke bulmak bile genellikle imkansızdır. Bu durumda, gerek ortalamaya girecek ülkelerin ve gerek ortalamanın hesaplanmasında bağımsız değişken alınacak unsurların saptanması önem kazanmaktadır. Türkiye açısından, ayrıca ortalamanın hesaplandığı dönem de, Türkiye'nin dış ticaretinin gösterdiği büyük dalgalanmalar nedeniyle önemlidir.

Yıl seçiminde, Türkiye ekonomisinin mümkün olduğu ölçüde bugüne yakın fakat 'normal' bir yılını almaya çalıştık. 1977 yılı ve sonrasında dış ticarette ve ödemeler bilançosunda çok büyük bir darboğazın belirmesi, bu yıllarda gerek ihracat ve gerek ithalatın düşmesine yol açtı. 1975 yılında ise, kısmen de dış konjonktürün etkisi ile, ihracatın çok düşük olduğunu gözlüyoruz. Bu durumda, 1976 yılının son normal yıl olduğu kanısına vardık. Ancak, 1976 yılı ihracat ve ithalat değerleri de, Tablo 1'deki 30 yıllık trend büyüklüklerinin üstündedir: Trend ihracat değeri 1.588 milyon $ ve trend ithalat değeri 3.763 milyon $ olmasına karşılık, fiili rakamlar, sırası ile 1.960 milyon $ ve 5.129 milyon $'dır. Yapının anlaşılmasına yönelik bir analiz için konjoktürün etkilerinin soyutlanması gerekli olduğundan, aşağıdaki karşılaştırmalarda 1976 yılı fiili dış ticaret değerlerinin yanında trend değerlerini de devreye sokacağız.

Ortalamaya girecek ülkelerin seçimi daha hassas bir konu. İdeal çözüm, Türkiye'ye çok benzeyen ülkelerden oluşan bir grup kurmak. Bu grup için hesaplanan ortalamadan Türkiye'nin dış ticaretinin ne yönde ve ne oranda saptığını bulmak kolayca istenilen sonucu verecektir. İlk bakışta çok akılcı gibi duran bu yöntemin bir tek zorluğu var: Türkiye'ye benzeyen ülke bulmak. Türkiye gibi azgelişmişlik kısır döngüsünü kırma yolunda önemli adımlar atmış ve nüfus ve doğal kaynakları itibariyle belirli bir büyüklüğün üstündeki ülke sayısı sınırlı. Örneğin, kişi başına gelir için 500 $ ve 1500 $ aralığını ve nüfus için 30 milyon eşiğini alırsak,

geriye Türkiye dahil sadece dört ülke kalıyor: Türkiye, Kore, Brezilya, ve Meksika. Meksika önemli bir petrol ihracatçısı; diğer iki ülkenin ise Türkiye'den çok farklı dış ticaret politikaları izledikleri biliniyor. Gelir, nüfus, ya da başka kıstasları keyfi biçimde oynatarak gerçekçi bir sonuca ulaşmak ihtimali de düşük; getirilecek kıstaslar öznelleştikçe ortalama da gerçeğin kendinden çok araştırmacının amacını yansıtacak. Bu nedenle, daha genel bir yöntem içinde, aşağıdaki 8 ülke grubu için ayrı ortalamalar hesaplandı.

(A) **63 Sosyalist-olmayan ülke:** bu grupta, çok küçükler (Lüksemburg), çok fakirler (Bangladeş), büyük petrol ihracatçıları (Kuveyt, Libya, vs.) ve çok özel hali olanlar (örneğin Güney Afrika Birliği) hariç, gelişmiş ve azgelişmiş (sosyalist-olmayan) bütün ülkeler var (bak. Ek 1).

(B) **8 sosyalist ülke:** COMECON üyesi 7 Doğu Avrupa ülkesi ve Yugoslavya.

(C) **31 büyük ülke:** (A) grubundan nüfusu 10 milyonun üstünde olanlar.

(D) **14 büyük ve gelişmiş ülke:** (C) grubundan kişi başına gelir düzeyi 1.000 $'ın üstünde olanlar.

(E) **8 gelişen büyük ülke:** (C) grubundan kişi başına geliri 500 $ ile 1.500 $ arasında kalanlar.

(F) **17 Latin Amerika ülkesi:** (A) grubundaki ülkelerden Güney ve Orta Amerika'da yer alanlar.

(G) **33 gelişmiş ülke:** (A) grubundan kişi başına geliri 1.000 $'ın üstünde olanlar.

(H) **18 zengin ülke:** (G) grubundan OECD üyesi olan zengin sanayileşmiş ülkeler.

Dış ticaret hacmini etkileyen yani ortalamada bağımsız değişken alınacak etkenlerin belirlenmesi biraz daha zordur. Ancak, birazdan ampirik sonuçları sergilerken göreceğimiz gibi, iki temel etken, sanayileşme derecesi ve iç pazarın büyüklüğü dış ticaret hacmindeki farklılıkların büyük bir bölümünü açıklamaktadır; bunlara, doğal kaynaklar ve iktisat politikaları ile ilgili olarak eklenebilecek değişkenliklerle daha da sıhhatli sonuçlara ulaşmak mümkün olmaktadır. Aşağıda, ortalamaya girecek olan bağımsız değişkenler gösterilmektedir.

(I) **Kişi başına GSMH:** Gelir düzeyi, ülkenin sanayileşme derecesinin bir göstergesi olarak alınmaktadır. Sanayileşmenin, beraberinde gelen yüksek gelir düzeyi ve karmaşık teknoloji ile beraber iki ayrı nedenle ithalat taleplerinin ve ihracat olanaklarının artmasına yol açacağını söyleyebiliriz. Bunlardan ilki, karmaşık teknolojinin ham maddeler, ara malları ve üretim araçları düzeyinde yarattığı çeşitliliktir. Her ülke için, ithalat, başka ülkelerdeki teknolojik gelişmelerden ve bunların sağladığı maliyet düşüşlerinden yararlanmanın bir aracıdır. Nitekim, ABD ya da Batı Almanya gibi teknolojik liderliği olan ülkelerin bile bu tür mal ithalatlarının

yüksek olduğu kolayca saptanabilir.[8] İkincisi ise, yüksek gelir düzeyinin tüketici zevklerinde yarattığı çeşitlenmenin bir sonucu. Ülke içinde benzeri üretilen (ve bazen daha da ucuz olan) tüketim mallarında raslanan ithalatın özellikle gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin en önemli kalemini oluşturduğu biliniyor. Sanayileşmenin ihracat olanakları açısından sağladığı kolaylıklar ise burada üstünde durmayı gerektirmeyecek kadar açık.

(II) **Nüfus**: Ülke nüfusu aracılığı ile ölçmeye çalıştığımız içpazar büyüklüğü ise, dış ticaret hacminin belirlenmesindeki diğer önemli etken. Sanayi toplumunun gerektirdiği mal adedinin yüksekliği ve ölçek ekonomileri bu noktada devreye giriyor. İçpazarı küçük olan ülkelerin kendi kendine yeterli bir ekonomi oluşturmaları ancak cüce firmalarla mümkündür. Örneğin, verimli bir otomotiv sanayi için gereken ölçekler, pek çok küçük ülke nüfusunun üstünde istihdam ve her yıl toplam nüfusun birkaç katı satış gerektirebiliyor. Aynı şeyi diğer (demir-çelik, kimya, elektronik, vs.) sanayiler için söylemek mümkün. Bu durumda, içpazar küçüldükçe, ülkenin sanayi üretiminde büyük bir bölümü dış pazarlarda da satılan malların önemi artıyor; paralel olarak da, geri kalan malların ithalatı yoluna gidiliyor. Küçük ülkelerde, ihtisaslaşılan sanayi dallarının seçiminde, başta doğal ve tarihi koşullar, pek çok farklı etken var; ama ülkenin küçüklüğü ile dış ticaretin önemi arasındaki pozitif korelasyon hepsi için genel.

(III) **Kişi başına alan:** Ülkeleri dış ticarete zorlayan önemli etkenlerden birinin, yani doğal kaynak stoklarının ölçülmesi çok zor olduğundan, kişi başına alanı doğal kaynakların bir göstergesi olarak kullandık. Acıktır ki, ülkelerin yeraltı ve yerüstü zenginliklerini hatasız yansıtacak bir tek büyüklük bulmak oldukça zor, hatta imkansızdır. Kişi başına alanın seçilmesinin ardında iki neden var: Kişi başına alan ile tarımsal üretim potansiyelinin en iyi göstergelerinden biri olan ekilebilir alan arasındaki yakın korelasyon ve ülkenin alanı büyüdükçe mümkün madenlerin stoğunda ve çeşitliliğinde bekleyeceğemiz olağan artış. Bu mantığa göre, kişi başına alan yükseldikçe hammaddelerde ithalata bağımlılık azalacak yani dış ticarete itici güçlerden biri hafifleyecektir.

(IV) **Petrol üreticileri:** Ele alınan dönemde petrolün gerek ulusal ve gerek uluslararası ekonomideki önemi göz önünde tutularak, petrol üretiminde kendi kendine yeterli ya da önemsiz olsa bile bir miktar petrol ihracatında bulunan ülkelerin ayırdedilmesi yararlı olacaktır. Dikkat edilirse, önemli petrol ihracatçısı ülkeler zaten örnek dışında bırakıldığından, bu değişken sadece örnekteki ülkelerden petrol ihraç edenler için kullanılacaktır.

(V) **AET ülkleri:** Avrupa Ortak Pazarı'na üye ülkelerin kendi içlerindeki çok yoğun mal ticaretinin ortalamayı yükseltici etkilerini soyutlamak amacıyla bu değişken eklenmiştir.

(8) Dikkat edilmesi gereken husus, bu ülkelerin bir yandan bu madlan ithalat yaparken aynı anda daha fazla ihracat yaptıkları, yani genellikle net ihracatçı olduklarıdır.

(VI) **İhracata yönelik sanayileşme:** Özellikle azgelişmiş ülkelerin dış ticaretleri açısından, uygulanan sanayileşme politikasının ihracata yönelik olması ya da olmaması çok farklı sonuçlar verecektir. Bu sorunu da kapsayabilmek için, Kore, Singapur. Hong Kong, Malaysia, Brezilya gibi ihracata yönelik bir kalkınma politikası izleyen ülkelerin ortalamayı yükseltici bir etki yapmalarını engellemek üzere bu değişken konmuştur.

(VII) **İhracat-Dışı döviz geliri:** Bazı ülkelerin coğrafi ya da tarihi nedenlerle önemli miktarda ihracat-dışı döviz elde etmelerinin etkisinin de soyutlanmasında yarar gördük: örneği, Mısır ve Panama için kanallar, Türkiye için işçi dövizleri, İspanya ve Yunanistan için turizm gibi.

Yukarıda kısaca tanımlanan ülke grupları ve değişkenler kullanılarak 11 ihracat ve 11 ithalat ortalama denklemi hesaplandı[9]. Bu denklemlere Türkiye'nin 1976 yılındaki ilgili büyüklükleri yerleştirilince, ortalamalara tekabül eden ihracat ve ithalat değerleri elde edildi. Bundan sonra, Türkiye'nin fiili ve trend ihracat ve ithalat büyüklüklerinin ortalamadan ne kadar saptığı örnekteki diğer ülkelerle karşılaştırıldı ve Türkiye'nin en kapalıdan (yani ortalamadan aşağı doğru en çok sapandan) itibaren yapılan bir sıralamada kaçıncı olduğu bulundu. Tablo 2 ve 3, bulgularımızı özetlemektedir. Tablolarda, $\bar{x}$ ve $\bar{m}$ sırasıyla ortalamadan bulunan kişi başına ihracat ve kişi başına ithalat değerlerini vermektedir; x ve m

TABLO 2

	Ülke	Değişken	R^2	$\bar{x}$	$\bar{x}/x$	Fiili ih. kapalılık sırası	Trend ih. kapalılık sırası
(1)	(A)	(I, II)	0.85	150 $	% 32	1	—
(2)	(B)	(I, II)	0.95	144 $	% 33	1	—
(3)	(C)	(I, II)	0.89	153 $	% 31	1	—
(4)	(D)	(I, II)	0.85	97 $	% 49	1	—
(5)	(E)	(I, II)	0.21	136 $	% 35	1	—
(6)	(A)	(I, II, III)	0.88	149 $	% 32	2 (Portekiz)	1
(7)	(F)	(I, II)	0.69	106 $	% 45	2 (Paraguay)	1
(8)	(G)	(I, II, III)	0.81	97 $	% 49	4 (Panama, İsrail, Portekiz)	2 (Portekiz)
(9)	(H)	(I, II, III)	0.73	181 $	% 27	1	—
(10)	(B)	(I, II, III)	0.96	138 $	% 35	1	—
(11)	(A)	(I, II, III, IV, V, VI, VII)	0.94	76 $	% 63	8	2 (Portekiz)

(9) Denklemler ve kullanılan data hakkında bilgi Ek 2'dedir.

ise fiili kişi başına ihracat (48 $) ve fiili kişi başına ithalat (121 $) sayılarını ifade etmektedir. Tabloların son sütununda kullanılan trend değerleri ise, ihracat için 38 $, ithalat için 91 $'dır.

TABLO 3

	Ülke	Değişken	R^2	$\bar{m}$	$\bar{m}/m$	Fiili it. kapalılık sırası	Trend it. kapalılık sırası
(12)	(A)	(I, II)	0.89	176 $	% 69	10	5 (Arjantin, Uruguay, Paraguay, (Kolombia)
(13)	(B)	(I, II)	0.99	173 $	% 70	1	—
(14)	(C)	(I, II)	0.91	179 $	% 68	4	1
(15)	(D)	(I, II)	0.81	118 $	%103	6	1
(16)	(E)	(I, II)	0.42	170 $	% 71	3 (Gana, Kolombia)	2 Kolombia)
(17)	(A)	(I, II, III)	0.93	177 $	% 68	12	5 (Paraguay, Uruguay, Arjantin, Dominik Cum.)
(18)	(F)	(I, II)	0.80	98 $	%123	12	6 (17+ Kolombia)
(19)	(G)	(I, II, III)	0.90	140 $	% 86	5	4 (Uruguay, Arjantin, İsrail)
(20)	(H)	(I, II, III)	0.78	231 $	% 52	1	—
(21)	(B)	(I, II, III)	0.99	173 $	% 70	1	—
(22)	(A)	(I, II, III, IV, V, VI, VII)	0.96	174 $	% 70	9	3 (Paraguay,

Tablo 2'nin anlamı şüphe götürmeyecek kadar açıktır. Nasıl tanımlarsak tanımlayalım, Türkiye, ihracat açısından **dünyanın en kapalı ülkesidir.** 30 yıldır korumacılık adı altında uygulanan ihracatı engelleme politikalarının gerçekten çok başarılı olduklarının en iyi kanıtlarından biri bu tablodur. Trend ihracat değerleri alındığında denklem (15) ve (21) de Portekiz'in Türkiye'den daha kapalı çıkması bizi aldatmamalıdır: 1976 yılı Portekiz'i, büyük politik çalkanmalar sonucunda ekonomisi adeta felce uğramış durumdadır.

Tablo 3'ün sonuçları biraz daha yumuşak olmakla beraber aynı yöndedir: Türkiye, ithalat açısından da **dünyanın en kapalı birkaç ekonomisinden biridir.** Nitekim son sütundan açıkça görüldüğü gibi, karşılaştırma trend değerleri ile yapıldığı takdirde, 11 denklemden 5'inde Türkiye en kapalı ülke çıkmakta, diğer altısında ise genellikle bir ya da birkaç (encok beş: Paraguay, Uruguay, Arjantin, Dominik Cumhuriyeti ve Kolombia) Latin Amerika ülkesinin hemen ardından gelmektedir. Denklem (16) ve (22) de İsrail'in belirmesi ise, kişi başına alanı çok düşük olduğu halde bu ülkenin çok etkin bir tarım sektörüne ve petrole sahip olmasına bağlıdır.

Tablolardan bu iki genel sonucun dışında ilginç şeyler okumak mümkündür. Bunlardan biri, sosyalist ülkeler örneğinden hareketle elde edilen ortalamaların hem korelasyon katsayılarının diğerlerinden daha yüksek olması, hem de bu ortalamalardan Türkiye için bulunan sayıların sosyalist-olmayan ülke örneklerinden elde edilenlere çok yakın olmasıdır. İlk husus, sosyalist ülkelerin çok daha homojen bir grup olduğuna bir işarettir. İkincisi ise, Türkiye büyüklüğünde ve gelişme düzeyinde bir sosyalist ülkenin Türkiye'ye kıyasla çok daha dışa açık olduğuna. Genellikle kendi kendine yeterliliğe büyük önem verdikleri düşünülen sosyalist ülkelerin bile Türkiye'den daha fazla dışa açık çıkmaları iktisatçıların üstünde dikkatle durmaları gereken bir konudur.

Özellikle ithalatla ilgili sonuçlarda, karşımıza sürekli aynı Latin Amerika ülkelerinin gelmesi de çok ilginç. Türkiye'nin tarih ve coğrafya bağlarının güçlü olduğu yöreler yerine (örneğin İslam ülkeleri, Ortadoğu, Akdeniz, Balkanlar gibi) Latin Amerika'nın birbiri ile komşu üç ülkesi ile **yapısal benzerliklere** sahip olması iktisatçının araştırma gündemine yeni sorular getiriyor: Latin Amerika ülkelerinde uygulanan iktisat politikaları ile Türkiye'dekiler arasında nasıl paralellik kurulabileceği; ithalatta rastlanılan bu yapısal benzerliğin diğer alanlarda da (enflasyon, gelir bölüşümü, istihdam, vs.) mevcut olup olmadığı, vs. Üstelik, söz konusu Latin Amerika ülkelerinin yakın tarihlerinde şu ya da bu biçimde diktatörlüklerle yönetilmiş olmaları, Türkiye'nin kapalı ekonomik yapısı ile 30 yıldır parlamenter demokrasinin varlığı arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığını da gösteriyor. Bu konuda, Hindistan gibi aynı dönemi demokratik kurumlarla geçiren azgelişmiş ülkelerin de daha dışa açık olmaları ek bir kanıt.

Analizi bir adım ileri götürmek için, 1976 yılı Türkiye dış ticaretini Tablo 2 ve 3'deki bulgular aracılığı ile yeniden değerlendirebiliriz. İhracat için verilen 11 denklemin ortalaması, kişi başına 130 $, yani toplam 5.350 milyon dolardır. Aynı şekilde, ithalat için bulunan ortalama kişi başına 165 $ ve 1976 yılı toplam ithalatı da 6.780 milyon dolardır. Bu koşullarda, Türkiye'nin dış ticaret açığı da, dış kredilere hiç başvurmaksızın olağan ihracat-dışı gelirleri ile kapatılmaktadır: 1.430 milyon dolar. Aynı yıl Türkiye'nin fiili dış ticaret açığının 3.448 milyon dolar olduğu ve bu açığı kapatmak için azçok 2.500 milyon dolar dış kredi kullanıldığı düşü-

nülürse, dışa kapatıcı iktisat politikalarının neden olduğu ekonomik bağımlılığın boyutları daha da belirgin hale gelecektir.

Şu halde, geçen bölümde zaman serilerinin analizinden ulaştığımız sonuç, bu bölümdeki uluslararası karşılaştırma tarafından güçlendiriliyor: Kısa-orta dönemde başarılı bir sanayileşmeye olanak veren korumacılık politikaları, uzun dönemde, ihracatı engelleyici etkileri nedeniyle aşırı derecede dışa kapalı bir yapı yaratarak bizzat sanayileşme sürecinin yavaşlamasına, hatta durmasına yol açıyorlar. Türkiye'nin 1970'li yılların ortalarından itibaren girdiği ve çözümsüz gibi duran bunalımın arkasındaki yapısal köken bu.

Eşitsiz mübadele sorunu

Dış ticarete yönelik bir çalışmanın, kaçınılmaz olarak, dış ticaret politikaları ile ülke-içi ve ülkeler-arası gelir bölüşümü arasındaki ilişkileri kapsaması gerekiyor. Ülke-içi gelir bölüşümünde dış ticaret politikalarının etkisinin saptanması hem önemli hem de güncel bir konu. Örneğin, devalüasyon tartışmaları çerçevesinde bu sorunun bazı cepheleri uzun süredir kamuoyunu da meşgul ediyor: Genel kanı, Türk lirasının değerinin düşürülmesinin düşük gelirlilerin aleyhine, yüksek gelir sahiplerinin lehine olduğu yönünde[10]. Ancak, sorunun önemi ve karmaşıklığı bu çalışmanın dar boyutlarını çok aşan bir araştırma gerektiriyor. Bu nedenle, aşağıdaki analizde ağırlığı diğer soruna yani ülkeler-arası gelir bölüşümüne verdik.

İkinci Dünya Savaşını izleyen dönemde, başta İngiltere ve Fransa, Avrupa devletlerinin kurmuş oldukları sömürge imparatorluklarının dağıldıklarını izliyoruz. Çin'in Japon istilasından kurtulması ve Hindistan ve Pakistan'ın bağımsızlıklarına kavuşmaları, savaşı takip eden ilk yıllarda sömürgeciliğin doğrudan etkisindeki dünya nüfusunda önemli bir daralmaya tekabül ediyordu. Hemen ardından, Afrika ve Güney Doğu Asya'daki diğer ülkeler de, kimi kanlı mücadeleler sonucu, bağımsız devlet niteliğini kazandılar. Aynı anda, bağımsızlığına bir süredir sahip ülkelerde ise, sanayileşme sürecini hızlandırmayı amaçlayan iç değişiklikler yoğunlaştı. Bu süreç, özellikle azgelişmiş ülke aydınlarının anti-sömürgeci unsurlara ek olarak anti-kapitalist bir platform çerçevesinde radikalleşmesini beraberinde getirdi. Sömürgecilik ve kapitalizm-öncesi ka-

(10) Dikkatli bir analizin bunun tam tersi sonuçlar vereceğini peşinen söyleyebiliriz. 1950-sonrası dönemde, Türk lirasının suni yollardan aşırı-değerli tutulması, başta tarım kesiminden tarım-dışı kesimlere, bu sonunculardaki kâr-dışı gelirlerden kâr gelirlerine (ve özellikle ticaret kesimine) önemli transferlere olanak vermiştir. Bunlardan ilkinin sanayileşme için zorunlu olduğu önerilebilir; ne var ki, transferin bu tür fiyat mekanizmaları ile yapılması ve tarım kesiminin **doğrudan** vergilendirilmemesinin orta-uzun dönemdeki maliyetleri küçümsenemez (Aşarın kaldırılmasının ekonomik etkileri için bak. Önder (1979)). Kruger (1974 tarafından efektif döviz kurları üstüne yapılan hesaplar, normal yıllarda milli gelirin % 10'u civarında bir payın ihracatçı (tarım) kesiminden ithalatçı (tarım-dışı) kesimlere bu yoldan aktarıldığını göstermektedir; enflasyonun hızlandığı ve karaborsa rantlarının büyüdüğü dönemlerde bu oranın daha da yükselmesi doğaldır. Almaşık hesaplar için bak. Keyder-Pamuk (1979) ve Alkin (1979).

lıntılara yönelen eleştirilerin **milliyetçilik** potasında kaynaşmaları sonucu oluşan özgül ideolojinin etkilerini genellikle Üçüncü Dünya diye adlandırılan azgelişmiş ülkelerde bugün de görmek mümkün.

Bu koşullarda, kapitalizme gelişmiş kapitalist ülkelerin içinden yönelen ve ücretli emek/sermaye karşıtlığından kaynaklanan sosyalist eleştiriye uluslararası bir boyut da eklendi. Sömürülen sınıf/sömüren sınıf ayırımının yanında sömüren ülke/sömürülen ülke ayırımı gündeme bu şekilde geldi. Sömürgecilik döneminde kolayca saptanabilen ve yoğun iktisat-dışı zor unsuru taşıyan ülkelerarası kaynak transferi mekanizmalarının yerini, örtük, yani piyasa (yada iktisat-içi) sömürü biçimlerinin aldığı, 1950'lerden sonra geliştirilen emperyalizm teorilerinin ana önerilerinden biri. Yeni sömürgecilik, geri bıraktırılmış ülke gibi kavramlara bu dönemde rastlıyoruz[11]. Doğallıkla, Türkiye'de de, özellikle 1960'lardan sonra, bu tür teorilerin cazibesinin arttığını ve Türkiye'nin dış dünya ile ilişkilerinin algılanmasında söz konusu sorunların etkilerinin duyulduğunu söyleyebiliriz. Ancak, genel-teorik düzeydeki tartışmaların çokluğuna rağmen, Türkiye'nin somut gerçeğinden hareketle teorilerin ne ölçüde geçerli olduklarını araştıran ciddi araştırmalar yok gibidir. Bu ve bunu izleyen iki bölümde, Türkiye ile dış dünya arasındaki gelir bölüşümü sorunu üstünde duracağız[12].

Gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki dış ticaretin aldığı somut biçimin bu iki ülke grubu arasındaki eşitsizliğin sadece bir sonucu olmayıp bizzat **ana nedenlerinden** birini oluşturduğu, savaş-sonrası radikal - milliyetçi düşüncesinin önemli temalarından biridir. Zengin sanayi ülkelerinin gelişmiş teknolojileri ve büyük sermaye yatırımları sayesinde elde ettikleri yüksek emek verimliliği ile ürettikleri ürünler karşılığında azgelişmiş ülkelerden çok daha fazla emek gerektiren malları satın alabileceklerini söylemek için ayrıntılı bir analize ihtiyaç yoktur. Bu durumda, gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin sattıkları malların piyasa fiyatları, iki ülke grubu arasındaki eşitsiz gelişme düzeyinin içerdiği sömürü ilişkilerini yansıtacaktır. Teorik ifadesini 1960 sonlarında Fransız iktisatçısı A. Emmanuel'in yapıtında bulan 'eşitsiz mübadele' teorisi bu gözleme dayanmaktadır.

Teori, marksist emek-değer teorisi çerçevesinde, değerlerin fiyatlara dönüşümü sorununu, uluslararası ticareti de kapsayacak şekilde çözmeye çalışmaktadır. En önemli varsayım, kapitalizmin dünya çapında gelişmesi ve yaygınlaşması sonucu, kâr hadlerinin ülkeler arasında sermayenin seyyaliyeti nedeniyle eşitlendiği fakat ücret hadlerinin ülkeden ülkeye büyük farklılıklar gösterdiğidir. Bu varsayıma göre, kapitalist dünya sistemi içinde yaratılan artık-değerin bir bölümü, düşük ücret ödeyen

(11) Aksoy (1975), Keyder (1979) ya da Günalp (1979) da söz konusu teoriler hakkında ayrıntılı bilgi bulunabilir.

(12) Amacımızın emperyalizm teorilerinin açıklanması ya da eleştirisi olmadığını hemen belirtelim. Böyle bir sunuş-eleştiri bu çalışmanın boyutlarını çok aşmaktadır; burada yapılacak olan, teorilerin kendi içsel tutarlılıkları sorununa hiç girmeden, Türkiye için ampirik geçerliliklerini araştırmaktır.

ülkelerden yüksek ücret ödeyen ülkelere uluslararası ticaret yolu ile aktarılmaktadır. Emmanuel, bu şekilde, başta hammaddeler, azgelişmiş ülkelerin ihraç ettikleri ürünlerin önemli bir bölümünün borsalarda belirlenen rekabet fiyatları görüntüsünün altında yatan sömürü olgusunu açıkladığı kanısındadır.

Analiz teorik düzeyde yürütüldüğünden, Emmanuel'in kendi çalışmalarında hipotezini destekleyen ampirik kanıtlara pek raslanmaz. Sadece, esas üreticisi gelişmiş ülkeler olan kereste ürünlerinin nisbi fiyatındaki sürekli yükselmeye karşılık tropik bölgeler tarım ürünlerinden bazılarının fiyatında gözlenen düşüşe değinir. Ayrıca, rantlarla ilgili karmaşık bazı sorunları da içermesine rağmen, madencilik sektörü ürünlerinin de teori kapsamına alınabileceği görüşündedir. Amacımız bu teorinin genel bir değerlendirme ve eleştirisini yapmak olmadığına göre, soruna doğrudan Türkiye açısından bakarak geçerliliğini araştıralım.

Türkiye'nin son 30 yılda ihracatının yapısını gözden geçirince, şu sonuçla karşılaşırız. Türkiye büyük ölçüde tarım ürünleri ihraç etmektedir; üstelik, ihracatının % 50 den fazlasını oluşturan temel kalemler aynı anda gelişmiş ülkelerin ve özellikle ABD'nin de ihraç ettikleri mallardır. Hatta, tütün, buğday, üzüm, meyveler, yağlı bitkiler gibi ihraç ürünlerinde gelişmiş ülkeler en büyük rakibidir. En büyük ihracat kalemini oluşturan pamukta ise, ABD, önemli olmamakla beraber, net ihracatçıdır[13]. Dikkat edilirse, eşitsiz mübadele teorisi bu soruyu açıkta bırakmaktadır: Türkiye ve ABD, aynı fiyatla, örneğin Çin Halk Cumhuriyeti ve İsviçre'ye pamuk ya da tütün ihraç edince, ABD'nin gelişmiş ülke olduğu için, iç'e, Türkiye'nin azgelişmiş ülke olduğu için dışa artık-değer transfer ettiğini önermek, ancak çok ciddi mantıki (ve bilimsel) tutarsızlıklar pahasına mümkün olabilir. Şüphesiz ortada bir sorun vardır; ama, sorunu eşitsiz mübadele teorisi ile açıklamaya olanak yoktur: İhracatının yapısı itibari ile eşitsiz mübadele teorisini Türkiye için kullanamayız.

Yukarıdaki ilginç durumun üstünde biraz ayrıntılı biçimde durmakta yarar var. Görüldüğü gibi, Türkiye'nin sorunu ihracatını oluşturan ürünlerin şu ya da bu şekilde ucuza gitmeleri, değerlerden fiyata dönüşürken artık-değer transferine yol açmaları değildir. Sorun, Türkiye'nin gelişmiş sanayi ülkeleri (özellikle ABD) ile aynı ürünleri, fakat çok daha düşük bir emek verimliliği ile üreterek ihraç etmesidir. Bu malların en büyük üreticileri ve en büyük tüketicileri gelişmiş sanayi ülkeleri olduğundan, sanayi ürünlerine kıyasla nisbi fiyatları bu ülkelerdeki nisbi verimleri yansıtmakta, yani Türkiye düşük verimi oranında aynı emek miktarı ile daha az sanayi ürünü satın alabilmektedir. Nitekim eşitsiz mübadele teorisinin esas

(13) Bu konuda bak. Baratt Brown (1974), s. 92, Tablo 2. Tablo'da sadece azgelişmiş ülkeler tarafından ihraç edilen hammaddelerin birkaç tropik tarım ürünü ile sınırlı olduğu, bunların da azgelişmiş ülkelerin toplam tarım ürünü ihracatı içindeki payının % 20'yi aşmadığı görülmektedir. Aynı tabloda, Türkiye'nin geleneksel ihraç ürünlerinden bir bölümünde ABD'nin, diğerlerinde ise gelişmiş Akdeniz ülkelerinin ihracatçı olduğunu izlemek mümkündür.

gözden kaçırdığı husus da budur: Aynı malın, iki ülkede çok farklı emek verimliliği ile üretilmesinin yaratacağı sorunlar.

Türkiye gibi, sanayileşme çabasının ciddi bir boyuta ulaşması ancak İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda mümkün olabilen ülkeler açısından, yukarıdaki sorunun çok önemli çıkarsamaları vardır. 19'uncu yüzyılın ikinci yarısında, hatta 20'inci yüzyılın ilk çeyreğinde, bir yandan uluslararası para sisteminin (altın standardı) özellikleri, diğer yandan da tarım sektöründe verim artışlarının sanayi sekötörüne kıyasla çok daha yavaş olması, sanayileşme sürecini tarımsal ürünler ihraç ederek finanse etmek isteyen bir ülkenin dış ticaretten çok zararlı çıkmasını engelliyordu. Ancak, daha Birinci Dünya Savaşı öncesinde ABD'de başlayan ve savaş sonrasında hızla devam eden teknolojik gelişmeler, önce bu ülkede, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda ise geri kalan gelişmiş ülkelerde tarım sektörü emek verimliliğinde adeta devrim diyebileceğimiz boyutta bir yükselmeye yol açtı. Türkiye gibi sanayileşmesini tarım ürünleri ihracatı ile sağladığı döviz gelirine dayandıran ülkelerin çok müşkül durumda kalmalarının nedeni bu verim artışıdır.

Söylenenleri somutlaştırmak için, ABD ve Türkiye'de tarım kesiminde faal nüfus başına katma değeri hesaplayabiliriz. 1976 yılında, ABD tarım sektöründe çalışan kişi başına katma değer takriben 13.000 $, Türkiye'de ise 1.200 $'ın altındadır[14] Sayılardan, faal nüfus başına (fizik) verimin ABD'de Türkiye'nin 10 katından fazla olduğu görülmektedir. Şu halde, bir an için kesimler arasında sermaye/emek katsayısının farklı olmasının yarattığı sorunları soyutlarsak, ABD içinde 1 emek/yılda üretilen tarım ürünü karşılığında mübadele edilen makina için, Türkiye tarım ürünü ihraç ederek 10 emek/yıl ödemek zorunda kalmaktadır. Azgelişmiş ülke, sanayileşmesini tarım ürünleri ihracatı ile finanse etmekte ısrar ettiği sürece, bu olumsuz yapının bütün mahzurlarına katlanmak zorundadır. Halbuki, tarım-dışı sektörlerdeki verimlilik farkının bu oranın çok altında olmasını haklı olarak bekleyebiliriz: Verim farkları, bir çok sanayide 1/4. hatta 1/2 dir. Bu ilginç olgu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve özellikle 1960'lardan itibaren **başarılı** bir sanayileşme politikası ile azgelişmişlik çemberini kıran ülkelerin tümünün bunu ihracatlarında ağırlığı sanayi ürünlerine vererek gerçekleştirmelerinin kökeninde yatan nedenleri de açıklamaktadır.

Bu açıdan, Türkiye'de korumacılığın ekonomiyi dışa kapayarak bir ihracatı engelleme politikasına dönüşmesinin[15]. maliyeti sanıldığından çok daha yüksektir: sanayi ürünleri ihracatının güdük kalması, Türkiye'yi yukarıda açıklanan aleyhte mekanizmaların içine hapsetmiştir.

(14) World Bank (1978)'deki tablolardan hesapladık.

(15) 1960 ortalarından itibaren, gelişen sanayi sektörü ile beraber yeni bir sorun beliriyor. Kısmen iktisadi büyüme sonucu devletin vergi ihtiyacının artması, kısmen de politik nedenlerle KİT yatırımlarının bu kuruluşların iç finansmanından yada sermaye piyasasından karşılanacak yerde bütçeye aktarılması, vergilendirme konusunda ek tahditler yarattı. Sanayi kesiminin iç piyasaya yönelik ve tekelci yapısı, bu →

Dış ticaret hadleri sorunu

Genellikle eşitsiz mübadele teorisi ile beraber giden ama geçmişi daha önceye dayanan bir başka gözlem var: Dış ticaret hadlerinin seyri. 1950'ler ve 1960'larda, radikal düşüncenin önemli temalarından biri, sanayi ürünleri üretiminin eksik rekabet hatta monopol piyasalarında gerçekleşmesine karşılık hammadde üreten çok sayıda üretici (ve ülkenin) varlığının, fiyatların hammaddeler aleyhine ve sanayi ürünleri lehine seyretmesine yol açtığı idi. Açık şekilde tartışılmasa da, nisbi fiyatlardaki bu değişmenin sektörlerin farklı verimlilik artışlarına atfedilemeyeceği, bunun kökeninde mutlaka rekabet, piyasa biçimi, hatta emperyalist uygulamalar gibi hususların olduğu öneriliyordu. İlginçtir ki, bu konuda çok şey yazılmış olmasına rağmen, sektör bazında verimlilik artışlarının etkileri ile piyasa, vs. koşulların etkilerini ayırdetmeyi deneyen ve bu yoldan hipoteze ampirik kesinkeslik getiren çalışmalar yoktur. Şimdi de, bu hipotezin geçerliliğini kabul ettiğimiz takdirde, 1950 sonrası dönemde, Türkiye'nin ihraç ve ithal ettiği malların fiyatlarındaki dalgalanmalardan ne kadar zarar (ya da kâr) ettiğini araştıralım. Dikkat edilirse, biz de, verimlilikle ilgili hususları hiç hesaba katmadan, fiyat hareketlerinin sadece bölüşümsel etkenleri yansıttığı varsayımını koruyoruz. Bunu yaparken, amacımız, bu üç varsayım halinde hipoteze ampirik bir içerik getirmek ve önemini ölçmek; yoksa, hipotezin bu haliyle tarafımızdan kabul edilmesi anlamını taşımıyor.

Uygulanacak yöntem şudur: Türkiye'nin ithalat ve ihracatından fiyat hareketlerinin etkilerini soyutlayarak önce sabit fiyatlarla ihracat ve ithalatı bulacağız. Bundan sonra, dış ticaret hadlerinin hiç değişmediği bir durumda Türkiye'nin ihracatı ne olurdu sorusuna cevap arayacağız. Dikkat edilirse, bu noktada iki ayrı yöntem kullanmak mümkün gibi duruyor. Biri, ihracatı ithalat fiyat endeksi ile çarparak ihraç fiyatlarımız ithal fiyatlarımız kadar artsa idi ne olurdu sorusuna cevap aramak; diğeri ise ithalatı ihracat fiyat endeksi ile çarparak ithal fiyatlarımız ihraç fiyatlarımız kadar artsa idi ne olurdu sorusunu araştırmak. İlk bakışta, iki yöntemin aynı olaya farklı açılardan bakmak anlamına geldiği, yani sonuçta bir değişiklik olmayacağı kanısı uyanıyor. Ancak, sorunu biraz daha dikkatle inceleyince, iki yöntem arasında önemli bir fark olduğunu görüyoruz.

kesime konan vergilerin kolayca (ve üretimi etkilemeden) yansıtılmasına olanak verdiğinden, dönemin **cebri tasarruf** felsefesine uygun olarak sanayileşmenin finansmanı için gerekli vergiler doğrudan tarım kesimine konacak yerde, sanayi kesimi aracılığı ile toplandı. Açık yada ihracata yönelik bir ekonomide bu tür bir vergi politikasının karşılaşacağı direnç Türk ekonomisinde mevcut değildi. Öte yandan, hızlı enflasyon, **de facto** sadece sanayi (hatta büyük sanayi) kesiminin ödediği gelir vergisini bir cins **istihdam vergisine** dönüştürdü. Mutlak korumanın yarattığı kaynak israfına, verimsiz firmalara ve tekel rantlarına bir de vergi politikasının içerdiği nominal ve reel maliyet farkları eklenince, sanayi kesiminin dış dünyada ihracat pazarları araması adeta kesinlikle engellenmiş oluyordu.

Sorun, ülkenin ticaret bilançosunun açık ya da fazla vermesinin iki yöntemde farklı etki yapmasından kaynaklanıyor. Ticaret dengesi büyük açıklar veren yani ithalatının küçük bir bölümünü ihracatı ile finanse edip geri kalanını ihracat-dışı yollarla (borçlanma, sermaye akımı, işçi dövizleri, vs.) sağladığı dövizle yürüten bir ekonomide, eğer dış ticaret hadleri ülke aleyhine ise, ikinci yöntemle bulunan 'kayıp' ilk yöntemle bulunandan daima büyük olacaktır. Çünkü, ihracat-dışı yollarla elde edilen dövizin de maliyetinin dış ticaret hadlerindeki bozulma kadar yükseldiği varsayımı yapılmaktadır. Halbuki, örneğin borçlanmayı alırsak, ithalat fiyatlarının yükselmesi bir yandan aynı borç miktarı ile daha da mal satın alınacağı anlamına gelirken, diğer yandan da gelişmiş ülkelerdeki enflasyon nedeniyle ülkenin reel borç yükünün düşmesine yol açmaktadır. Aynı mantığı işçi dövizleri için de yürütebiliriz: İthalat fiyatındaki yükselmeye paralel olarak işçilerin reel ücretleri ve dolayısıyla ülkeye gönderdikleri döviz miktarı artabilir. Bu nedenlerle, ticaret bilançosu sürekli ve büyük açıklar veren bir ekonomide birinci yöntemi kullanmak bize daha gerçekçi göründü. Yani, fiyat hareketlerinin ihracatımızda sebep olduğu döviz kaybını (kazancını) hesapladık ve bu kaybın (kazancın) ele alınan 30 yıllık dönemdeki tutarını sabit fiyatlarla bularak toplam ihracatımıza ve ithalatımıza oranını saptadık.

Dış ticaret hadlerinin hesaplanmasında 1968 yılına kadar Türkiye'nin ihracat ve ithalat fiyatları endeksini TL cinsinden tutması ve bu dönemlerde karmaşık ve katlı kur uygulamalarının yaygın olması, bazı sorunları yaratmaktadır. Doğrudan Türkiye'nin ihraç ve ithal ettiği malların dolarla hesaplanmış fiyat endeksleri olmayınca, bu dönemde Türkiye'nin bir tarım ürünleri ihracatçısı ve sanayi ürünleri ithalatçısı niteliğinin hiç değişmediğini göz önünde tutarak, Birleşmiş Milletler'in 1950 yılına kadar giden sınai mamüller ihracat fiyatları endeksini Türkiye'nin ithalat fiyatları endeksi olarak, aynı kuruluşun ilkel maddeler ihracat fiyat endeksini de Türkiye'nin ihracat fiyat endeksi olarak aldık. 1968'den sonra ise, DİE'nün dolar bazında hesapladığı ihracat ve ithalat fiyat endekslerini kullandık. Tablo 4, bulgularımızı sergiliyor.

Tablodan, 1950'li yılların fiyat hareketleri açısından hiç de Türkiye'nin aleyhine olmadığı görülüyor. 1960'larda ise, dalgalanmalara rağmen, Türkiye'nin dış ticaret hadleri azçok 90-91 civarında sabittir: 1957'de 96 iken, yavaş yavaş 1970 de 86'ya düşmüş, 1973'de tekrar 95'e çıkmıştır. Ancak, 1974 yılındaki petrol zammından sonra hızlı bir düşüş olduğu, bu kez de 70'lar civarında dış ticaret hadlerinin istikrar kazandığı izlenmektedir.

TABLO 4
TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET HADLERİ
(1950 = 100)

Yıllar	İthalat fiyatı	İhracat fiyatı	Dış tic. had.
1950	100	100	100
1951	105	128	122
1952	109	119	109
1953	105	111	106
1954	103	110	107
1955	104	110	106
1956	108	108	100
1957	111	107	96
1958	110	99	90
1959	109	101	93
1960	111	101	91
1961	112	99	88
1962	112	98	88
1963	113	102	90
1964	114	106	93
1965	116	106	91
1966	119	107	90
1967	120	105	88
1968	121	108	89
1969	123	109	89
1970	124	107	86
1971	132	115	87
1972	136	126	93
1973	165	157	95
1974	274	211	77
1975	306	207	68
1976	305	214	70
1977	332	229	69
1978	344	243	71
1979	408	286	70

(Kaynak: UN Statistical Yearbooks ve DİE Aylık İstatistik Bültenleri)

TABLO 5

FİYAT HAREKETLERİ VE İHRACATA ETKİLERİ

(Milyon Dolar)

Yıllar	Sabit fiy. ihracat	İthalat fiy.	Potansiyel ihracat	Cari ihracat	Cari fiy. ihracat kaybı (+ kazancı)	Sabit fiy. ihracat kay. (+ kazancı)	Kümülatif kayıp kazanç
1950	263	100	263	263	0	0	0
1951	245	105	257	314	57	54	54
1952	305	109	332	363	21	20	82
1953	357	105	375	396	21	20	102
1954	305	103	314	335	21	20	122
1955	285	104	295	313	17	16	138
1956	282	108	305	305	0	0	138
1957	322	111	357	345	— 12	— 11	127
1958	249	110	274	247	— 27	— 24	103
1959	350	109	382	354	— 28	— 25	78
1960	318	111	353	321	— 32	— 29	49
1961	351	112	393	347	— 46	— 41	8
1962	389	112	436	381	— 55	— 49	— 41
1963	361	113	408	368	— 40	— 35	— 76
1964	388	114	442	411	— 31	— 27	— 103
1965	438	116	508	464	— 44	— 38	— 141
1966	458	119	545	490	— 55	— 46	— 187
1967	498	120	598	523	— 75	— 62	— 249
1968	459	121	555	496	— 59	— 49	— 298
1969	493	123	606	537	— 69	— 56	— 354
1970	550	124	682	588	— 94	— 76	— 430
1971	589	132	777	677	— 100	— 76	— 506
1972	702	136	955	885	— 70	— 51	— 557
1973	839	165	1384	1317	— 67	— 41	— 598
1974	726	274	1989	1532	— 457	— 167	— 765
1975	669	306	2047	1384	— 663	— 217	— 982
1976	916	305	2794	1960	— 834	— 273	— 1255
1977	766	332	2543	1753	— 790	— 238	— 1493
1978	917	344	3154	2228	— 926	— 269	— 1762
1979	791	408	3227	2261	— 966	— 237	— 1999

Şimdi de, dış ticaret hadlerindeki bu değişmenin ihracat kaybı olarak ne tuttuğunu araştıralım. Bu amaçla, tablo 4'deki fiyat endekslerini kullanarak, 1950 sonrası için ihracatın cari fiyatlar yanında sabit (1950 yılı doları ile ifade edilen) fiyatlarla değerini bulup gerekli dönüşümleri yapmalıyız. Ancak, sabit fiyatlarla ihracat ve ithalat değerlerini daha sonraki hesaplarımızda kullanacağımızdan, bunları ayrı bir tablo ile ileride de belirttik (bak. tablo 6). Tablo 5'de, dış ticaret hadlerindeki değişmelerin Türkiye'nin ihracatında yol açtığı kazanç ve kayıplar yıllar itibari ile ve kümülatif olarak gösterilmektedir.

Tablonun sonuçları çok ilginçtir. Kümülatif kaybı sabit (ithalat) fiyatları ile veren son sütundan açıkça görüldüğü gibi, 1950'ler başlarındaki olumlu dış konjonktürün Türkiye ekonomisine sağladığı kazançlar, 1961 yılına kadar dış ticaret hadlerindeki değişmelerin ihracatımıza olan etkisinin pozitif olmasını sağlamıştır. Bu tarihten sonra, yavaş yavaş bir kaybın birikmeye başladığı izlenmektedir. Ancak, petrol fiyatlarında ilk büyük artışın belirdiği 1974 yılına kadar, kayıplar nisbeten önemsizdir. Nitekim, 1973 yılı sonunda olaya baktığımızda, 1950-1973 yılları arasındaki 23 yılda, Türkiye ekonomisinin dış ticaret hadlerindeki değişmeden toplam kaybı 1950 fiyatları ile 598 milyon dolardır. 1974 yılından itibaren, her yıl bu meblağın yarısı kadar bir kayıp söz konusu olacaktır. Petrol fiyatlarındaki artışın Türk ekonomisini ne kadar aleyhte etkilediğinin ilk göstergelerinden biri budur.

Kayıpları toplam ihracata oranlarsak, 1973 yılında, sabit fiyatlarla toplam ihracatın 9795 milyon dolar, kaybın ise 598 milyon dolar olduğu, yani bu dönemde fiyat hareketlerinden kaynaklanan kaybın ihracatımızın % 6.1'ine ulaştığı anlaşılır. Bu dönem milli gelirinde ihracatın ortalama payı % 5 - 5,5 civarında seyrettiğinden, söz konusu ihracat kaybı aynı dönemde GSMH'nın % 0.3 ile % 0.35 arasında bir bölümüne tekabül etmektedir. Bulunan sayının nisbi verimlilik artışlarının seyrinden bağımsız olduğu düşünülürse, sanıyoruz ki 1973 öncesi dönemde Türkiye ekonomisinin dış ticaret hadlerindeki değişmelerden yapısal olarak çok etkilenmediğini söylemek mümkün olacaktır.

Ancak, 1974 sonrasında durumda bir değişme vardır. Nitekim, 1979 yılı sonu itibariyle sabit fiyatlarla toplam ihracat tutarı olan 14581 milyon dolar ile toplam ihracat kaybı 1999 milyon dolar arasında kurulan oran, 30 yıllık dönemde kaybın ihracatın % 13.7'sine çıktığını göstermektedir. Eğer, hesabı 1974-1979 dönemi için yaparsak, bu kez bulunan oran % 30'dur: Petrol zammının getirdiği dış ticaret hadleri bozulması, Türkiye ekonomisine ortalama ihracatının % 30'u dolayısı ile GSMH'sının % 1.5'u kadar bir kayba mal olmaktadır. Bulunan sayının 1974 öncesine kıyasla 4-5 katı bir artışa tekabül ettiği açıktır; ancak petrol zammının getirdiği yükün devasa olmadığı yönünde bir işaret olarak da kabul edilebilir. Bu soruya birazdan geri döneceğiz.

Sonuçlar hiç de şaşırtıcı değildir: Dış ticaret hadlerinin aleyhte seyrinin bir ülke ekonomisine etkisi, ihracatın o ülke GSMH'sındaki payına

bağlıdır. Türkiye adeta hiç ihracat yapmadığına göre, dış ticaret hadlerindeki değişme ne kadar büyük olursa olsun, ekonomiye toplam etkisi önemsiz kalmaktadır. Bu özgül anlama, dış ticarete kapatıcı politikaların Türkiye'yi sömürülmekten kurtardıklarını söylemek mümkün olabilir; doğallıkla, mutlak otarşiye gidilebilse idi, o zaman dış ticaret hadlerinin etkisi de sıfıra düşerdi.

TABLO 6

İTHALAT, İHRACAT VE DIŞ TİCARET AÇIĞI

(Milyon Dolar)

Yıllar	Fiili ihracat	Sabit fiy. ihracat	Fiili ithalat	Sabit fiy. ithalat	Fiili d.t.a.	Sabit fiy. d.t.a.
1950	263	263	286	286	23	23
1951	314	245	402	283	88	138
1952	363	305	556	510	183	205
1953	396	357	533	508	137	151
1954	335	305	478	464	143	160
1955	313	285	498	479	185	194
1956	305	283	407	377	102	94
1957	345	322	397	358	52	35
1958	247	249	315	286	68	37
1959	354	350	470	431	116	81
1960	321	318	468	422	147	104
1961	347	351	510	455	163	105
1962	381	389	622	555	241	167
1963	368	361	688	609	320	248
1964	411	388	537	471	126	83
1965	464	438	572	493	108	55
1966	490	458	718	603	228	145
1967	523	498	685	571	162	73
1968	496	459	764	631	268	172
1969	537	493	801	651	264	159
1970	588	550	948	765	360	215
1971	677	589	1171	887	494	298
1972	885	702	1563	1149	678	447
1973	1317	839	2086	1234	769	425
1974	1532	726	3777	1378	2245	652
1975	1384	669	4758	1555	3374	886
1976	1960	916	5129	1681	3448	765
1977	1753	766	5796	1746	4043	980
1978	2228	917	4599	1337	2371	420
1979	2261	791	5069	1242	2808	451
Toplam		14581		22550		7968

Dış ticaret ve kaynak aktarması

Artık, ihracatı başarı ile engelleyen ama ithalatın engellenmesinde aynı derecede başarılı olamayan bu özgül yapının en ilginç yanlarından birine geçebiliriz. Söz konusu olan, Türkiye'nin 1950-70 döneminde, görünürde ihracat-dışı döviz gelirlerine (turizm, gemicilik, vs.) sahip olmamasına rağmen, ithalatının sürekli olarak ihracatının üstünde seyretmesidir. Uzun dönemde hiçbir ekonomi için mümkün olamazmış gibi duran bir olay Türkiye'de gerçekleşiyor: Ekonomi, kazandığından daha fazla döviz harcayabilmektedir. Bunu temin eden, Türk ekonomisinin bu dönemde önemli dış yardım ve borçlanma olanaklarına sahip olmasıdır. Kanımca, başta jeopolitik yeri olmak üzere, bir dizi etkenin Türkiye'ye **'kazanılmamış döviz'** sağlaması, ekonominin dış dünya ile ilişkilerini çerçeveleyen bekleyişlerin oluşmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Ticaret dengesi açıklarının bu yollardan kapatılabilmesi, bu dönemde ekonomiyi bir ihracat seferberliğine yöneltecek politikaları gereksiz göstermiştir. Dikkat edilirse, 1970 sonrasında, işçi dövizlerindeki ani patlama, döviz kazancını sanayi kesimi dışında bir **rant** gibi kabul etme eğilimlerini güçlendirmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, bu olguyu nicel olarak saptamayı amaçlıyoruz. Bugün yaşanan iktisadi bunalımdan çıkışta da, dış dünyadan aktarılacak **rant-benzeri** kaynaklara bel bağlandığı düşünülürse, Türkiye ekonomisinin yapısının anlaşılmasında bu sorunun önemi daha da belirginleşecektir.

Tablo 6, Türkiye'nin dış dünya ile ilişkilerine makro açıdan bakınca elde ettiğimiz sonuçları sergilemektedir. 1950-79 döneminde Türkiye'nin ticaret dengesi her yıl cari ve sabit fiyatlarla açık vermiştir. Tablonun son sütunu, fiyat hareketleri soyutlandıktan sonra Türkiye'nin dış dünyadan ithal ettiği malların dış dünyaya ihraç ettiği mallardan ne kadar fazla olduğunu verdiğine göre, ilk bakışta, söz konusu dönemde 1950 dolarları ile Türkiye'ye 7.968 milyon dolarlık bir kaynak aktarması belirmektedir. Birazdan görüleceği gibi, bu sayı yanlıştır; işçi dövizlerinin gerekli fiyat tashihleri yapıldıktan sonra düşülmesi gerekmektedir.

Gene de, Tablo 6, Türk ekonomisinde mal ve hizmet ihraç etmeksizin elde edilen dövizin önemini vurgulaması bakımından ilginçtir. Türkiye ithalatının % 35'ini, yani 1/3'den çoğunu içeride üretilen mal ve hizmetlerin satışına başvurmadan finanse etmiştir. Bu ise, mal ve hizmet ihracatı ile kazanılan dövizin yarıdan çoğuna (% 55) tekabül etmektedir. Soruna nasıl bakarsak bakalım, bir ülkenin 30 yıllık bir süre boyunca mal ve hizmet ithal edebilmek için ülkede üretilen mal ve hizmetlerin satışı yanında bu kadar büyük oranda diğer kaynaklara dayanmış olması ender raslanılan bir olaydır.

TABLO 7

İŞÇİ DÖVİZLERİ
(Milyon Dolar)

Yıllar	Fiili döviz	Sabit fiy. döviz
1964	9	8
1965	70	60
1966	115	97
1967	93	78
1968	107	88
1969	141	115
1970	273	220
1971	471	357
1972	740	544
1973	1183	717
1974	1426	520
1975	1330	435
1976	983	322
1977	982	296
1978	993	289
1979	1695	415
Toplam		4561

Ödemeler bilançosunun görünmeyenler kısmında Türkiye'nin pozitif kalemleri içinde turizm, gemicilik, banka ve sigorta gibi gelirler önemsiz olduğundan, hatta bunlardan bazıları sürekli eksi-denge verdiğinden, yukarıdaki sayıları daha gerçekçi hale getirmek için, işçi dövizlerini de cari ve sabit fiyatlarla hesapladık. Tablo 7'de ikinci sütun işçi dövizi girdilerinin ithal malı fiyatları ile bölünerek 1950 dolarları ile ifadesidir. Görüldüğü gibi, işçi dövizleri 1964 yılından itibaren ödemeler bilançosunda bir kalem olarak gözükmekte, 1970 devalüasyonundan sonra önemli meblağlara ulaşmaktadır. 16 yılda 1950 fiyatları ile 4561 milyon dolar işçi dövizi girdiğine göre, 1950-79 dönemi sabit fiyatlarla dış ticaret açığının % 57'sinin işçi dövizleri ile kapatıldığı anlaşılmaktadır. Tablo 6'nın son sütun toplamı 7.968 milyon dolarla Tablo 7'nin son sütun toplamı 4.561 milyon dolar arasındaki fark ise 3.407 milyon dolardır. Bu sayı, 1950-79 döneminde dış dünyadan Türk ekonomisine yapılan **reel kaynak aktarmasını** vermektedir[16].

(16) Yukarıdaki hesaplarda, 1950 sonrasında Türkiye ekonomisi açısından şüphesiz önem taşıyan ama ödemeler bilançosunda gözükmediği için hesaplara dahil etmediğimiz askeri yardımların mevcut olmadığını hatırlatalım. Bunların eklenmesi, elde edilen sonuçların yönünü değiştirmeyeceğine göre, olsa olsa bulgularımızı güçlendirecektir.

Ancak, haklı olarak, söz konusu reel kaynak girişine karşılık, Türkiye'nin bu dönemde dış dünyaya borçlarında önemli bir artış olduğu öne sürülecektir. Dış borçlanma, söz konusu reel kaynak transferinin daha sonra geri ödenmek üzere yapıldığı anlamına geldiğinden, anlamlı bir sonuca ulaşmak için etkilerinin soyutlanması gerekmektedir. Bu amaçla, 1970 sonrasındaki bazı yıllar için gerekli hesaplamaları yaptık; sonuçlar Tablo 8'de gösterilmektedir.

TABLO 8

DIŞ TİCARETİN NET ETKİSİ
(Milyon Dolar)

Yıllar	Dış borç	Rezervler	Cari fiyat net borç	Sabit fiy. net borç	Net d.t.a.	Fark
1970	1911	409	1502	1403	1978	574
1972	2538	1312	1226	973	1822	849
1975	4724	1230	3491	1688	2113	425
1977	11405	547	10858	4741	3241	— 1500
1978	14126	610	13516	5562	3371	— 2191
1979	14620	569	14051	4912	3407	— 1505

Tabloda, cari fiyatla net borçtan sabit fiyatla net borca geçerken ihracat fiyat endeksleri kullanılmıştır; net dış ticaret açığı ise Tablo 6'nın son sütun toplamından Tablo 7'nin son sütun toplamı çıkartılarak elde edilmiştir. Tablo 8'in son sütunu, aradığımız sayıları vermektedir. Dikkat edilirse, 1975 ve öncesinde, fark pozitif çıkmakta, yani reel kaynak aktarımının borçlanmanın üstünde seyrettiği anlaşılmaktadır: Bütün etkiler soyutlandıktan sonra, Türkiye 1950-75 döneminde dış ticaretten kârlı çıkmıştır. Aynı dönemde dış ticaret hadlerinin aleyhte seyretmesinden kaynaklanan (1950 fiyatları ile) 982 milyon dolarlık bir kayıp olduğu düşünülürse (bak. Tablo 5), bu sonucun önemi daha da belirgin hale gelecektir: Türkiye, bu dönemde fiyat hareketlerinden doğan kaybını fazlası ile telafi edecek yollar bulmuştur[17]. Ancak, petrol fiyatlarındaki artışı takip eden yıllarda bu durumun değiştiği açıktır. 1975'deki pozitif denge 1979 yılında 1950 fiyatları ile 1.505 milyon dolar, yani 1979 yılı ihracat fiyatları ile 4.304 milyon dolarlık bir açık haline dönüşmüştür. Tablonun ilginç yanlarından biri de, 1975 sonrasında beliren kaybın önce (1977 ve 1978 yıllarında) hızla yükselmesi, 1979 yılında ise düşmesidir. Bütün bunlar, petrol fiyatlarının OPEC kararı ile aniden yükseltildiği 1974 yılını izleyen döneme daha ayrıntılı bir şekilde bakmamız gerektiğine işaret ediyor.

(17) Birazdan görüleceği gibi, bunlardan biri, ihracat fiyatlarının 1970 sonrasındaki hızlı artışının, cari fiyatlarla hızla artmasına rağmen sabit fiyatlarla net borçlarda bir düşüşe olanak vermesidir. Az ileride bu konuya petrol fiyatlarındaki artışın etkilerini hesaplarken geriye döneceğiz.

Petrol fiyatları ve bunalım

Petrol fiyatlarındaki yükselmeye rağmen içeride petrol ürünleri fiyatlarının sabit tutulduğu ve Türkiye'nin dış dünyada olup bitenlere hiç aldırmayıp har vurup harman savurduğu 1975 ve 1976 yıllarından sonra yavaş yavaş ödemeler bilançosunda ciddi bir bunalımın belirdiği anlaşılınca, başta iktisat politikası sorumluları ve onların politikacı patronları, kamuoyunda bütün kabahati petrol fiyatlarındaki artışa yıkma eğilimleri görüldü. Şu ya da bu şekilde, petrol fiyatlarındaki artışlar ve onları izleyen enflasyon olmaksızın, Türk ekonomisinin başarılı bir büyüme düzeyinde hiçbir engelle karşılaşmadan devam edeceği, yani içeride uygulanan politikaların o kadar da yanlış olmadıkları ima ediliyordu. Sürekli sayılarla örnekler verilmesine rağmen, petrol fiyat artışlarının ekonomiye global etkisinin ne olduğu hakkında ciddi ve ayrıntılı bir çalışma yoktu[18]. Çalışmamızın bu son bölümünde, petrol fiyatlarındaki artışın ve beraberinde ortaya çıkan dünya enflasyonunun Türk ekonomisini ne ölçüde etkilediğini saptamayı deneyeceğiz.

TABLO 8
CARİ VE SABİT FİYATLARLA DIŞ TİCARET AÇIĞI
(Milyon Dolar)

Yıllar	Cari fiy. dış tic. açığı	Sabit fiy. ithalat	Sabit fiy. ihracat	Sabit fiy. dış tic. açığı
1973	769	1264	839	425
1974	2245	1378	726	652
1975	3374	1555	669	886
1976	3448	1681	916	765
1977	4043	1746	766	980
1978	2371	1337	917	420
1979	2808	1242	791	451

Önce, 1974 sonrası dönemde dış ticaret açığını cari ve sabit fiyatlarla karşılaştırarak, fiyat etkilerini soyutlayınca ortaya nasıl bir durumun çıktığına bakalım. Tablo 8'de görüldüğü gibi, 1973 sonrasında reel ihracatın azçok sabit kalmasına karşılık, reel ithalat 1973-1977 arasında % 8.5 hızıyla artmaktadır. Bunun doğal sonucu, 1973-77 arasında, **sabit fiyatlarla** dış ticaret açığının da hızla yükselmesidir: 1973-77 döneminde dış ticaret açığının büyümesi sadece petrol fiyatlarına bağlanamaz, bu yönde reel bir hareket de mevcuttur. Ancak, 1978 ve 1979 yıllarında sabit fiyatlarla ithalatta önemli bir daralma vardır; ekonominin tümüyle ithalat yapamaz hale gelmesinden kaynaklanan bu daralma reel dış ticaret açığının azalmasına yol açmaktadır.

(18) Derviş-Robinson (1978)'in **Hesaplanabilir Walrasgil Model** çerçevesindeki sonuçları aşağıdakileri andırıyor: 1973-77 arasında esnek döviz kuru denge değerini saptarken, petrol fiyatı artışlarının katkısını % 20 olarak bulmuşlardı; bak. s. 54-55.

TABLO 9
FİYAT HAREKETLERİ VE DIŞ TİCARET AÇIĞI
(Milyon Dolar)

Yıllar	Potansiyel ihracat	Fiili ihracat	Potansiyel açık	Fiili açık	d.t.a. kaybı
1974	1989	3777	1788	2295	— 457
1975	2047	4058	2711	3374	— 663
1976	2794	5129	2335	3448	— 1113
1977	2543	5796	3253	4043	— 790
1978	3154	4599	1445	2341	— 926
1979	3227	5069	1842	2808	— 966
Toplam			13374	18288	— 4914

Analizi bir adım ileri götürmek için, 1974-79 döneminde ihracat fiyatlarımızın ithalat fiyatları ile aynı oranda artması, yani dış ticaret hadlerinin sabit kalması halini inceleyelim. Tablo 9'da, bulgular özetlenmektedir. Son sütun, petrol fiyat artışlarından kaynaklanan ithalat enflasyonunun 1974-79 döneminde ekonomiye kaça maloldüğunu cari fiyatlarla vermektedir. Bulunan sayılar azçok GSMH'nın % 2 ila 2.5'una tekabül ediyorlar; yıllık büyüme hızı % 7 olan bir ülke için bunun ne anlama geldiği üstünde fazla durmak istemiyoruz. 1974-79 döneminde fiili dış ticaret açığı toplamı olan 18.288 milyon dolar ile kayıp toplamı 4.914 milyon doları kıyaslayınca, dönemde oluşan dış ticaret açıklarının sadece % 25'inin dış ticaret hadlerinde petrol fiyatlarındaki artıştan kaynaklanan bozulmaya atfedebileceğimiz, geri kalan % 75'in nedenlerini başka yerlerde aramamız gerektiği ortaya çıkıyor: Kanımca, geri kalan 13.374 milyon dolarlık açığın kökeninde, bu dönemde reel ihracatı kısarken reel ithalatı arttıran iktisat politikalarının uygulanmış olması yatmaktadır.

Dünya çapında hızlı enflasyonun Türk ekonomisine etkilerini bütünüyle görebilmek için, son olarak Türkiye'ye fiyat artışlarının yaradığı bir alana, dış borçlara bakmalıyız. Fiyat artışları, veri nominal faiz haddinde reel faiz haddini düşürerek (hatta negatif olmasına yol açarak), borçluların bir **rant** elde etmelerini temin eder. Türkiye de, bu rant mekanizmasından yararlanmıştır. Tablo 10'da, dünya enflasyonuna paralel olarak Türkiye'nin ihracat fiyat endeksinin yükselmesinin sağladığı rantlar hesaplanmış ve dış ticaret hadlerindeki bozulmanın etkisi ile karşılaştırılmıştır. Tablodaki rant faktörü sütunu, enflasyonla birlikte nominal faiz hadlerinin yükselmesinin etkilerini bertaraf edecek şekilde hesaplanmıştır[19]. İhracat fiyat artışlarının cüzi olduğu 1977 ve 1978 yıllarında toplam

(19) Rant faktörünü hesaplarken şöyle bir yöntem kullandık: İhracat fiyat artış hızına 1950-70 arası Türkiye'nin ödediği reel faiz haddini (% 3) ekledik ve bulunan sayıdan o yılın ortalama nominal faiz haddini çıkardık. Bu şekilde, reel faiz haddinin % 3'den aşağı sapması bir rant anlamına geldi. Örneğin, 1979 için, ihracat fiyat artıkları % 17.7, ortalama nominal faiz haddi % 8 olduğundan, rant faktörü
rf 1979 = (% 17.7 + % 3 — % 8) = % 12.7

→

etki hâlâ negatiftir; 1979 yılında ise, % 17.7'lik ihracat fiyat artışının sağladığı borçlu rantı dış ticaret haddi kaybının azçok iki katı olduğundan dünyadaki enflasyonun Türk ekonomisine toplam etkisi **pozitif** çıkmaktadır.

TABLO 10
FİYAT HAREKETLERİNİN TOPLAM ETKİSİ
(Milyon Dolar)

Yıllar	Toplam dış borç	Rant faktörü (%)	Borçlu rantı	D.t.h. kaybı	Net etki
1977	11.405	3.6	410	— 790	— 380
1978	14.126	1.9	268	— 926	— 658
1979	14.620	12.7	1856	— 966	890

Elde edilen sonuçlar, Türk ekonomisinin petrol fiyatlarındaki ani ve hızlı yükselmeden şüphesiz etkilendiğini, ancak, oluşan bunalımı tek başına onlara atfetmek olanağının olmadığını gösteriyor: Petrol fiyatları değişmese de ya da dış ticaret hadleri Türkiye aleyhine dönmese de, 1970'li yılların sonuna doğru Türkiye'nin dış ticaret darboğazından kaynaklanan ciddi bir bunalıma düşmesi kaçınılmaz gibi durmaktadır. 1970 devalüasyonunun olumlu etkilerini ters-yüz eden iktisat politikalarının daha 1974'den önce devreye sokulduğuna işaret eden pekçok gösterge vardır; 1974 sonrasında ise, ekonomi sürekli genişleyen bir seçim ekonomisinde 3 yıl (1977'ye kadar) tutulmuş, bilahare denenen çözümler ise kısmi ve geçici kalmışlar ve tekrar genişleyici politikalara dönülmüştür. 1974 sonrası dünya konjonktürünün değişen koşullarına uzun süre uymamakta direnilmesi bunalımın uzunluğu ve boyutları açısından önemli bir etkiye sahiptir. Fakat, bunalımın esas nedeni, bundan önceki bölümlerde ampirik olarak kanıtladığımız dışa kapalı bir sanayi yaratan ekonomi politikalarının Türkiye'nin 1970'li yılların başlarından itibaren ulaşmış olduğu gelişme düzeyi ile kesinlikle ters düşmeleridir.

Değerlendirme

Çalışmanın bulgularını birkaç başlık altında özetleyebiliriz:

a) Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki hızlı sanayileşmesini ekonomisini uluslararası işbölümünden kopartarak, yani dış ticarete **kapatarak** sürdürmüştür.

b) Bu politika, işçi dövizlerinin de yardımı ile, 1970'ler ortalarına kadar başarılı kabul edilebilir: Şu anlama ki, ekonomi ciddi ve sürekli bir dış ticaret darboğazı ile karşılaşmadan **yüksek** bir büyüme hızı tutturmuştur.

olarak bulundu. Aslında % 3 reel faiz haddi uluslararası ortalamanın çok altındadır; ancak, Türkiye'nin genellikle politik nedenlerle bu düşük oranı tutturduğunu izliyoruz. Ortalama nominal faiz haddi ise, 1977'de % 6.4, 1978'de % 7.2'dir; dış borçlar ve faiz koşulları için bak. World Bank (1980), s. 31.

c) İthal yasaklarında temellenen korumacılık, ithalattan çok **ihracatı engellemiştir**; 25 yılın sonunda ulaşılan yapı, hangi kriteri kullanırsak kullanalım, dünyanın **en kapalı** ekonomilerinden biridir.

d) Bu politikaların sürdürülebilmesi, kısmen de, Türkiye'nin özgül tarihi-coğrafi-ekonomik koşulları içinde ithalatının önemli bir bölümünü mal ve hizmet ihracatına **başvurmaksızın** finanse etme olanağına sahip olmasına dayanmaktadır.

e) Türkiye'den, yeni-sömürgecilik teorilerinde raslanan türden dış dünyaya artık-değer transferi söz konusu değildir; olsa olsa dış dünyadan Türkiye'ye yönelik bir **reel kaynak aktarmasına** raslanmaktadır.

f) Türkiye ekonomisinin son yıllarda geçirdiği bunalımda petrol fiyatlarındaki artışın etkisi sınırlıdır; fiyat artışlarının dış ticaret hadlerine olumsuz etkisi ile enflasyonun reel faiz hadlerine olumlu etkisi birbirini götürmekte, yani, bunalımın kökeninde Türkiye ekonomisinin dışa kapalı **yapısı** ve esnek olmayan **iktisat politikaları** esas etken gibi durmaktadır.

Bu koşullarda, Türkiye'nin halen içinde yaşadığı bunalımı klasik anlamda bir konjonktür sorunu olarak görmek yanlış olacaktır. Ekonomi, özellikle dış dünya ile ilişkilerinde radikal dönüşümlere gebedir. Doğallıkla, bu dönüşümler, bir yandan iktisat politikacılarının Türk ekonomisine bakış açılarında ve ekonomiyi yönetmekte kullandıkları aletlerde de köklü değişiklikler gerektirirken, aynı anda, toplumun da 30 yıldır yerleşen adetlerinden vazgeçmesini zorunlu kılmaktadır. Sanayileşme/kapitalistleşme sürecinin başlarında ne kadar gerekli olurlarsa olsunlar, aşırı-değerli döviz kurları, sorumsuz para ve maliye politikaları, negatif faiz hadleri, iç ve dış rekabetten korunmuş firmalar, idari fiyat ve kaynak dağılımı mekanizmaları, yanlış vergi politikaları, ihmal edilmiş altyapı, yüksek tüketim oranları gibi 1980'ler başlarında Türk ekonomisinin en belirgin özellikleri, bu aşamadan sonra ancak büyüme hızını durdurmaya hatta negatife çevirmeye yarayacaklardır.

Kanımca, yukarıdaki analizin en önemli sonucu, iktisatçının amaçları ile uygulanan iktisat politikalarının nihai sonuçları arasında büyük bir uçurum oluşabileceğini göstermesidir. Örneğin, aşırı-değerli döviz kurlarını ve ithal yasaklarına dayanan korumacılığı uygulayanların (ya da savunanların), bu yoldan ihracatı engellemeyi amaçladıklarını sanmıyorum; tam tersine, bu önlemlerle ithalatı kısarak sanayi üretimini teşvik edeceklerine inandıklarından hiç şüphem yok. Ama, kısa dönemde hedeflerine ulaşsalar da, oluşturdukları yapı uzun dönemde mutlaka amaçlarına ters düşen bir işleyişe sahip olacaktır. Bu özgül anlama, iktisadı 'öğrenmek', kısa dönemle uzun dönem arasındaki zor bağı daha iyi

* Burada geliştirilen tezleri daha önce İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti, Tüm İktisatçılar Birliği ve ODTÜ'de verdiğim çeşitli konferanslarda işledim; bana soru soran arkadaşlar yanlışlarımı düzeltmeme olanak verdiler; İktisat Fakültesi Haydar Furgaç Bilgisayar Merkezi regresyon denklemlerinden bir kısmını büyük bir titizlik ve süratle hesapladı; S. Gürsel ve F. Yağcı makalenin daha önceki yazılışını okuyarak çok değerli eleştiriler getirdiler; hepsine minnettarım. Doğallıkla, yazıdaki hataların tüm sorumluluğu sadece bana ait.

Toplum ve Bilim, 12, Kış 1980, s. 72-112.

kurabilmekle özdeştir. Türkiye'nin 1950-80 dönemi dış ticaret politikalarının dikkatle incelenmesi, aynı hataların ileride tekrarlanması tehlikesinden bizi koruyabilir.

EK 1

Ortalamaların hesaplanmasında oluşturulan ülke gruplarında aşağıdaki ülkeler vardır (sıralama kişi başına GSMH esasına göre ve en düşükten en yükseğe doğru yapılmıştır).

(A) 63 sosyalist-olmayan ülke: Hindistan, Pakistan, Tanzanya, Sri Lanka, Endonezya, Kenya, Mısır, Sudan, Nijerya, Tayland, Bolivya, Honduras, Senegal, Filipinler, Zambia, Liberya, Fas, Gana, Ürdün, Kolombia, Guatemala, Ekvador, Paraguay, Kore (Güney), Nikaragua, Dominik Cumhuriyeti, Suriye, Peru, Tunus, Malaysia, Kosta Rika, Şili, Tayvan, Jamayka, Brezilya, Uruguay, Panama, Arjantin, Portekiz, Hong Kong, Trinidad, Venezuela, Yunanistan, Singapur, İspanya, İsrail, İrlanda, İtalya, İngiltere, Yeni Zelanda, Japonya, Avusturya, Finlandiya, Avusturalya, Hollanda, Fransa, Belçika, Almanya (Batı), Norveç, Danimarka, Kanada, ABD, İsveç, İsviçre.

(B) 8 sosyalist ülke: Romanya, Yugoslavya, Macaristan, Bulgaristan, SSCB, Polonya, Çekoslavakya, Alman Demokratik Cumhuriyeti.

(C) 31 büyük ülke: Hindistan, Pakistan, Tanzanya, Sri Lanka, Mısır, Sudan, Nijerya, Tayland, Filipinler, Fas, Gana, Kolombia, Kore, Peru, Malaysia, Şili, Tayvan, Brezilya, Arjantin, Venezuela, İspanya, İtalya, İngiltere, Japonya, Avusturalya, Hollanda, Fransa, Federal Almanya, Kanada, ABD.

(D) 8 gelişme-yolunda büyük ülke: Fas, Kolumbiya, Kore, Peru, Malaysia, Şili, Tayvan, Brezilya.

(E) 17 Latin Amerika ülkesi: Bolivya, Honduras, Kolombia, Guatemala, Ekvador, Paraguay, Nikaragua, Dominik Cumhuriyeti, Peru, Kosta Rika, Şili, Jamaika, Brezilya, Uruguay, Panama, Arjantin, Venezuela.

(F) Kişi başına geliri 1000 dolardan yüksek 33 ülke: liste (A)'da Kosta Rika (dahil) ve ondan sonra gelen 33 ülke.

(G) OECD üyesi 18 zengin ülke: liste (A)'da İrlanda dahil) ve ondan sonra gelen 18 ülke.

EK 2

Ortalamaların hesaplanmasında **data**'yı World Bank (1978)'deki ilgili tablolardan aldık. İhracat ve ithalat için düzgün rakamların kolayca bulunmasına karşılık, GSMH'nın genellikle iç para cinsinden hesaplanması ve daha sonra dolara dönüştürülürken bilinen kur sorunlarının ortaya çıkması, kısmen de olsa bu açmazdan kurtulmayı deneyen Dünya Bankası sayılarını tercih etmemize yol açtı. Aşağıdaki denklemlerde, I-III gerçek değerlerdir: IV-VII ise 0 ya da 1 değeri almaktadırlar.

(1) $\log x = -0.6484 + 1.0586 \log I - 0.2144 \log II$
(2) $\log x = 0.693 + 0.7254 \log I - 0.4362 \log II$
(3) $\log x = -0.707 + 1.0496 \log I - 0.1567 \log II$
(4) $\log x = -1.3922 + 1.3354 \log I - 0.3833 \log II$
(5) $\log x = -0.7438 + 1.1042 \log I - 0.2643 \log II$
(6) $\log x = -0.3041 + 1.0288 \log I - 0.2398 \log II - 0.1688 \log III$
(7) $\log x = -0.9300 + 1.4590 \log I - 0.3017 \log II$
(8) $\log x = -1.1483 + 1.2830 \log I - 0.2884 \log II - 0.1895 \log III$
(9) $\log x = 0.0039 + 0.9614 \log I - 0.2813 \log II - 0.1335 \log III$
(10) $\log x = 0.4849 + 0.7790 \log I - 0.5352 \log II - 0.1465 \log III$
(11) $\log x = -0.2615 + 1.0085 \log I - 0.3025 \log II - 0.1256 \log III + 0.3724\ IV + 0.1808\ V + 0.2212\ VI - 0.2296\ VIII$
(12) $\log m = -0.3718 + 1.099 \log I - 0.2669 \log II$
(13) $\log m = 0.9728 + 0.6641 \log I - 0.4488 \log II$
(14) $\log m = -0.291 + 0.9738 \log I - 0.2310 \log II$
(15) $\log m = -1.1919 + 1.2368 \log I - 0.2728 \log II$
(16) $\log m = 1.4761 + 0.293 \log I - 0.0771 \log II$
(17) $\log m = -0.0099 + 0.9868 \log I - 0.2398\ II - 0.1688 \log III$
(18) $\log m = -0.6196 + 1.0862 \log I - 0.3017 \log II$
(19) $\log m = -0.4453 + 1.1279 \log I - 0.3260 \log II - 0.2042 \log III$
(20) $\log m = 0.5105 + 0.8563 \log I - 0.3256 \log II - 0.1433 \log III$
(21) $\log m = 0.9842 + 0.6612 \log I - 0.4433 \log II - 0.0080 \log III$
(22) $\log m = -0.1965 + 0.9424 \log I - 0.3150 \log II - 0.1205 \log III\ 0.2908\ IV + 0.2056\ V + 0.1781\ VI + 0.0828\ VII$

($x=X/P$; $m=M/P$ ve $I=GSMH/P$ dolar olarak; $II=P$ milyon kişi; $III=A/P$ dönüm — 1000 m^2)

Dikkat edilirse, bütün denklemlerde kişi başına gelirdeki bir artışın dış ticarete etkisi pozitif, nüfus ve alanın etkisi ise negatiftir. (11) ve (22)'de ise, ihracat-dışı döviz gelirlerinin ihracata etkisi negatif çıkarken, diğerleri pozitif çıkmaktadır. Bütün gruplarda, I, II ve III aralarındaki korelasyon katsayısı ya sıfır ya da sıfıra çok yakın bulunmuştur. 1976 yılı Türkiye sayıları ise şöyledir: I = 990 $; II = 41.2 milyon; III = 19 dönüm.

BİBLİYOGRAFYA

Aksoy, A. (1975) : **Azgelişmişlik ve Emperyalizm.** Gözlem yay. İstanbul.

Alkin, E. (1979) : «Rant maksimizasyonu ekonomisi», **İktisat Dergisi,** Ağustos, sayı 182.

Arrow, K.J. (1962) : «The economic implications of learning by doing», **Review of Economic Studies,** vol. 29 (2).

Barratt Brown, M. (1974) : **The Economics of Imperialism.** Penguin, Harmondworth.

Başar, A.H. (1960) : **Yaşadığımız Devrin İçyüzü.** Ayyıldız Mat. Ankara.

Boratav, K. (1974) : **Türkiye'de Devletçilik.** Gerçek Yay. İstanbul.

— (1977): «1929-1939 Yıllarının İktisat Politikaları Açısından Dönemlendirilmesi», **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları,** İTİA Mezunlar Der. Yay. İstanbul içinde.

Derviş, K. ve S. Robinson (1978) : **The Foreign Exchange Gap, Growth and Industrial Strategy in Turkey: 1973-1983.** World Bank, Washington-D.C.

Gülalp, H. (1979) : **Yeni Emperyalizm Teorilerinin Eleştirisi,** Birikim, İstanbul.

Keyder, Ç. (1979) : **Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye.** Birikim, İstanbul.

Keyder, Ç. ve Ş. Pamuk (1979): «Türkiye'de rantların ekonomi politiği», **Milliyet,** 12 Ocak 1979.

Korum, U. (1977) : **Türk İmalat Sanayi ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme.** SBF, Ankara.

Krueger, A. (1974) : **Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey.** NBER, Cambridge, Mass.

Kurdaş, K. (1979) : **Ekonomik Politikada Bilim ve Sağduyu.** ES, İstanbul.

Önder, İ. (1979) : «Aşarın Kaldırılması: Sosyolojik Sebebi, Ekonomik Sonucu», **Genborsa,** Haziran, sayı 4.

Siriger, M. (1977) : **The Economic Advnce of Turkey.** Turkish Economic Association, Ankara.

Tezel, Y.S. (1977) : «1923-1933 Döneminin Türkiye'nin Dış İlişkileri», **Boratav** (1977) ile aynı yerde.

World Bank (1978) : **World Development Report.** Washington, D.C.

— (1980) : **Turkey: Policies and Prospects for Growth.** Washington, D.C.

TÜRKİYE'NİN 'DIŞA AÇILMASI': BİR NOT

Türkiye ekonomisinin dış dünya ile ilişkilerinin nasıl düzenlenmesi gerektiği, bir süredir, iktisat politikası tartışmalarının odak noktasını oluşturuyor. 1980 (24 Ocak) istikrar paketinin uygulamaya sokulmasından bu yana, Türk ekonomisinin 'dışa açılması' üstüne çok şey söylendi ve yazıldı: İstikrar paketinin sorumluları ve destekleyenleri getirdikleri tedbirlerle ekonomiyi dışa açtıklarını iddia ediyorlar; uygulanan iktisat politikasını eleştirenler tarafından da bu sav kabul ediliyor. Doğallıkla, bir taraf 'dışa açılmanın' «iyi, yararlı, vs.», diğer taraf ise «kötü, zararlı, vs.» olduğu kanısında. Ancak, tartışmalarda 'dışa açılma' ifadesinin bu kadar yoğun kullanım alanı bulmasına rağmen, gerek 'dışa açılmadan' ne kastedildiği, gerekse son 18 ayda Türkiye ekonomisinde 'dışa açılma' eğilimleri olup olmadığı konusu hâlâ muğlak. Bu koşullarda, bundan sonra ne yapılabileceği ya da ne yapılması gerektiği yönündeki tartışmalarda inanılmaz bir kavram kargaşası ile karşılaşmamız şaşırtıcı değil. Halbuki, yukarıdaki iki sorudan hareketle geçen dönemin gerçekçi bir değerlendirmesi yapılabileceği gibi, önümüzdeki dönemde beklenecek gelişmeler ve sonuçları hakkında da çok yararlı ipuçları elde etmek mümkündür.

Türkiye'nin dış ticareti üstüne bir başka çalışmamda[1] 'açık' ya da 'kapalı' ekonomi gibi ifadelerin ancak nisbi bir anlam taşıdıklarını belirtmiş ve söz konusu kavramları nicel ölçme olanaklarını araştırmıştım. Bulgular, Türkiye'nin (1976 yılı için) ihracat açısından ele alınan örnekteki en kapalı ülke olduğunu, ithalatta ise en kapalı 5 ülke grubuna girdiğini göstermişti. Ancak, Türkiye'nin bu özgül durumunu açıklayacak hipotezlere kısaca işaret etmekle yetinerek, iktisat politikaları düzeyinde daha genel bir tanım yapmaktan kaçınmıştım. Şimdi, bu tür bir tanımla işe başlamak istiyorum.

Soruna iktisat politikaları açısından bakınca, nitel tanımların genel zorlukları ile karşılaşırız. Bu nedenle, önce 'dışa açık ekonomi' kategorisinin **gerekli koşullarını** belirleyerek **geniş anlamda** dışa açıklığı, bilahare buna bir dizi **yeterli koşul** ekleyerek **dar anlamda** dışa açıklığı saptamaya çalışacağız.

Geniş anlamda dışa açıklık, ülkenin dış dünya ile mal ve para

(1) Bak. A.S. Akat: Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Gözlemler, **Toplum ve Bilim**, 12. Kış 1980 (bak. bu kitapta s. 41).

akımlarını düzenleyen politikalarca tanımlanacaktır: i) Koruma politikası; ii) Döviz politikası; iii) Bütçe ve para politikaları.

Doğallıkla, bunlardan en önemlisi ithalat ve ihracatta uygulanan koruma politikasıdır. Dışa açık ekonomilerde, ihracatın şu ya da bu şekilde **engellenmemesine** büyük özen gösterilirken, iç üretimin iç piyasada **sınırlı oranda** korunmasına izin verilir. Ülkeden ülkeye farklılıklar vardır: **tarım kesimi** genellikle en çok korunan sektör olarak karşımıza çıkar; dış rekabetten çok etkilenen bazı sektörlere bazı ülkeler geçici olarak yüksek gümrük duvarları uygularlar. Ancak, genel ilke, özellikle sanayi mallarında koruma oranlarının düşüklüğüdür.

Dışa açık ülkelerin ikinci özelliği, dış dünya ile para akımlarının mal akımlarından daha az tahdit konmasıdır. **Konvertibilite,** ülke parasından diğer ülke paralarına geçişin nisbeten kolayca gerçekleşmesi anlamına gelir. Gene, ülkeler arasında farklılıklar vardır: Bazı ülkelerde başta turizm, bireysel para transferlerine sınırlar getirilir; diğerlerinde belirli bir büyüklüğün üstündeki mali transferler için kamu otoritelerinin onayını almak gerekir; diğerlerinde ise her tür döviz alım ve satımı serbest bırakılmıştır.

Yukarıdaki iki ilkenin zorunlu bir çıkarsaması, ülkede uygulanan bütçe ve para (faiz ve döviz kuru) politikalarının ekonominin dış dünya ile ilişkilerinin damgasını taşımasıdır. Örneğin, açık bir ekonomide döviz kuru ve faiz haddini sabit tutarken büyük bütçe açıkları aracılığı ile genişleyici (enflasyonist) politikalar olanaksızdır: Bir yandan ithalattaki hızlı artış, diğer yandan tasarrufların diğer ülke paralarına kayması kısa sürede çok ciddi bir ödemeler bilançosu buhranına yol açarak ekonomiyi kilitler. Gene, başta ülkenin büyüklüğü, bir dizi etken kısa dönemde politik otoritelerin bu tahditlerden bazılarından kurtulmalarına olanak verecek şartları oluştururlar.

Dikkat edilirse, yukarıda verilen dışa açıklık tanımı, gelişmiş kapitalist ülkelerin adeta tümü için geçerli genel karakteristiklerden ibarettir. Hatta, bazı sosyalist ülkelerin de bu yönde ciddi adımlar attıkları izlenmektedir: Örneğin Yugoslavya ve Macaristan. Ancak, bu anlamda dışa açık ülkelere baktığımızda, aralarında dış ticaretin nicel ve nitel önemi açısından büyük farklılıklar olduğunu görüyoruz. Örneğin, ekonomik ve toplumsal kriterlere göre birbirine çok benzeyen iki ülkeyi, Fransa ve Almanya'yı alırsak, ilkinde ihracatın GSMH'ya oranının % 16, ikincisinde % 24 olduğunu görürüz: Aradaki farkın mutlaka açıklanması gerekmektedir.

Bu da bizi az önce dar anlamı ile dışa açıklık dediğimiz kategoriye getiriyor. Gelişme sorunları ile ilgilenen literatürde 'ihracata-yönelik büyüme' (export-led growth) şeklinde adlandırılan sürecin temel özelliklerini uygulanan koruma politikasında bulmak mümkündür.

Liberal düşüncenin ona karşı olanlara bile zorlayabildiği yanılgılarından belki de en önemlisi, bir ülkenin iç üretimini sadece **iç piyasada** koruyabileceğidir. Halbuki, bu tür koruma, almaşıklardan sadece birisidir. Bir diğeri ise, iç üretimin **dış piyasalarda** korunmasıdır. Koruma politika-

sında vurgunun bu şekilde iç piyasadan dış piyasaya kaymasının dinamik etkileri sanıldığından çok daha büyüktür. Büyüme sürecinde ihracatı etkin bir biçimde kullanabilen ekonomilerin tümü, şu ya da bu yöntemle koruma politikalarında bu dönüşümü gerçekleştirebilenlerdir. Doğallıkla, ülkeden ülkeye kullanılan yöntem değişecektir. Salt piyasa mekanizmasını kullanan saf liberalizmde, döviz kurunun mümkün olduğu ölçüde düşük-değerli tutulması tek (ve en emin) politikadır (Almanya): Bu durumda, gümrük duvarları da gereksiz olduğundan, aslında iç üretim sadece dış piyasalarda ciddi bir şekilde korunmaktadır. Piyasa mekanizmasının merkantilist eğilimlerle birleştiği hallerde, başta gümrük duvarları, iç piyasayı koruyan tedbirler sürdürülürken, ilave politikalarla etkin sanayilerin dış piyasada korunması temin edilir; ılımlı (ve demokrasi ile) merkantilizm örneği olarak Japonya, uç (ve paternalist) merkantilizm örneği olarak Güney Kore gösterilebilir.

Sanıyorum ki, Türkiye'deki tartışmalarda raslanılan kavram karga-şasının temel nedenlerinden biri, tarafların dışa açılmanın geniş ya da dar anlamı ile yukarıda verilen bu iki tanımından hangisini kastettiklerinin belirsiz olmasıdır. Bu koşullarda, özellikle dar anlamı ile dışa açılmanın azgelişmiş ülkelerdeki örneklerinin şu ya da bu biçimde diktatörlük rejimleri olmaları, soruna daha duygusal bir politik boyut getirerek iktisat politikası tartışmalarından bekleyeceğimiz serinkanlı rasyonelliğin ikinci planda (hatta daha da geride) kalmasına yol açmıştır.

Türkiye'de 24 Ocak 1980 tarihinden bu yana uygulanan iktisat politikalarını yukarıdaki çerçeve içinde değerlendirdiğimiz zaman, ekonominin neden dışa açıldığını anlamak çok zordur. Koruma politikasında, özellikle iç üretimin iç piyasada korunma biçimleri açısından hiçbir değişiklik yoktur. Türk sanayi 24 Ocak öncesinde de, sonrasında da ithal yasakları aracılığı ile mutlak olarak korunmaktadır. Tarım kesiminde koruma hâlâ negatiftir.[2] Para akımlarına konan tahditlerde herhangi bir azalma yoktur. Demek ki, halen uygulanma olan iktisat politikasının Türkiye'nin dış ticaret rejiminde yapısal (ya da köklü) bir değişmeye yol açtığı önerisi kesinlikle geçersizdir. Ancak, 24 Ocak kararları yapısal bir değişmeye tekabül etmese de, bazı şeylerin değiştiği de ortadadır. Bunların anlaşılması, ekonominin bundan sonra nasıl seyredeceğinin tahmin edilmesinde de çok yararlı olacaktır.

Bu noktada, Türkiye ekonomisinin 1973-79 arasındaki seyrini belirleyen üç ana politikayı hatırlatmakta yarar var: Fazlasıyla aşırı-değerli

(2) Buğday fiyatları ile ilgili son gelişmeler (Uluslararası fiyatı 30 TL. olan buğdayın Türkiye'de 16-18 TL.'dan TMO'ne satılması) bunun çok iyi bir örneğidir. Geleneksel tarım ürünleri ihracatından «fon» adı altında alınan **ihracat vergisi** ile sanayi ürünlerine verilen primleri karşılaştırmak bu konuyu daha da belirgin hale getirecektir. Örneğin, tütün ihracında, kalite tütünde kilo başına 185 TL. «fon katkısı» alınmaktadır. Bunun anlamı, sanayi ürün ihracatçısından 180-350 TL. civarında satın alınan doların tütün ihracatçısından 180 TL.'ye alınmasıdır. İki döviz kuru arasındaki 100 TL. fark, tarım kesimine uygulanan negatif koruma oranının nicel ifadesidir ve tarım kesimi aleyhine örtülü bir katlı kur uygulamasına işaret etmektedir.

döviz kuru; yüksek negatif faiz hadleri; büyük bir kamu kesimi (bütçe ve KİT'ler) finans açığı. Her üç politika Türkiye'nin döviz gelirlerini azaltıcı, döviz giderlerini yükseltici etki yapmıştır. Fazlasıyla aşırı-değerli döviz kurları ihracatçının cezalandırılması, ithalatçının mükafatlandırılması anlamını taşımaktadır. Negatif faiz hadleri, tasarruflarını TL cinsinden tutanların büyük kayıplara uğramasına yol açarken döviz tutanların kazanmasını temin etmiştir. Nihayet, kamu kesimi finans açıklarının Merkez Bankası matbaası aracılığı ile karşılanması, iç üretimin karşılayamayacağı kadar yüksek bir iç talep yaratmıştır.

İşte, 24 Ocak'ta değişen bunlardır: Para (döviz kuru ve faiz haddi) ile maliye (bütçe ve kamu kesimi finansman) politikaları. Bu anlama, uygulanan politikalar, döviz kurunun fazlasıyla aşırı-değerli faiz hadlerinin çok negatif olmadığı ve kamu kesiminin Merkez Bankası matbaası aracılığı ile yapılan finansmanının nisbeten önemsiz olduğu 1973-öncesi döneme bir dönüşten ibarettir. Şu farkla ki, arada geçen 8 yılda Türkiye ekonomisi bir kat büyümüş, dış dünya olumlu bir konjonktürden 1945-sonrasının en ciddi bunalımına girmiş ve petrol fiyatlarındaki artışlar Türkiye'nin dış ticaret hadlerinde hatırı sayılır bir bozulmaya neden olmuştur. Uygulanan politikaya yöneltilecek suçlama, başta dış dünya ile ilişkiler, Türkiye ekonomisinin yapısında köklü bir değişmeyi gerçekleştirmesi değil, tam tersine, **gerçekleştirememesidir:** 24 Ocak istikrar paketinin en zayıf halkası budur.[3]

Şu halde, Türkiye'nin ihracat gelirlerinde 1980 yılında görülen küçük, 1981 yılında görülen nisbeten daha büyük artışın nasıl tefsir edileceği önem kazanmaktadır. Türkiye'de ihracatın döviz kuruna ve iç talep baskısına (enflasyonist baskı) esnekliğini nicel olarak saptayan ampirik araştırmaların yokluğu kesin bir vargıya ulaşmamızı engellese de, satın alma gücüne göre düzeltilmiş efektif döviz kuru hesapları Türk lirasının hala aşırı-değerli niteliğini (eskiye kıyasla az da olsa) sürdürdüğünü gösterdiğinden, ihracat artışındaki esas etkenin iç piyasadaki daralma olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, Türkiye'nin 1980-81 yıllarında bir ihracat patlaması **yapmadığının** en ilginç kanıtlarından biri, 1964-73 arası ihracat trendini 1981'e uzatınca bulduğumuz değerdir: 4.7 milyar dolar. Halen 1981 yılı için iyimser tahminlerle 4.5 milyar dolar ihracat beklendiğine göre,

(3) Bu noktada bir parantez açarak, neden bu paketin uygulanıp başka bir paketin uygulanmadığı konusundaki görüşlerimi kısaca belirtmek istiyorum. Türkiye'de, toplumsal olayların tümünü 'büyük komplolarla' açıklama eğilimleri çok yüksek olduğundan, esas nedenler sık sık gözden kaçırılır. Bence, halen uygulanan politika kümesinin 'özü' bırakıp 'görüntüyle' uğraşmasının önemli bir nedeni de mimarının kendi özgül tarihidir: 1965-71 arasında kendince —bence de— başarılı bir politika uygulayan sorumlunun, 10 yıl sonra eline fırsat geçince geçmişi tekrarlamaya çalışması çok şaşırtıcı değil. Türkiye, benzer örnekleri daha önce de yaşadı: 1950-53 arasını 1958-60'da tekrarlamaya çalışan Menderes ve 1973-4'ü 1978-9'da tekrarlayacağını sanan Ecevit hükümetleri hemen akla gelenler. Bunları, başta Uluslararası Para Fonu (IMF), dünya finans sisteminin ve uluslararası kapitalizmin getirdiği çok ciddi tahditleri hafifletmek için değil, neden dış dünyadan gelen bazı önerilerin dinlenip diğerlerinin kulak arkası edildiğine ışık tutmak için söylüyorum.

24 Ocak istikrar paketi 2 yıllık bir uygulama ile sadece Türkiye'yi 1964-73 trendine yeniden oturtabilmiştir.[4]

Özetlersek, gerek uygulanan politikaların nitel analizi, gerek bu politikaların sonuçlarının ampirik değerlendirilmesi, 1980 ve 1981 yıllarında Türkiye'nin dış dünya ile ilişkilerinde geniş ya da dar anlamı ile bir açılmadan söz etmeye olanak vermemektedir. Olsa olsa, büyüme hızının sıfıra düşmesi ve ekonominin tarihinin en büyük durgunluğunu yaşaması pahasına, 1973-79 arasındaki yanlış politikaların ihracata olumsuz etkileri bertaraf edilmiştir. Ne var ki, Türkiye ekonomisinin 1981 yılındaki yapısı ve ihtiyaçları 1960'ların sonundan ya da 70'lerin başından çok farklıdır.

İhracat artışı ve ithalatın (nisbi) azalışını tümüyle durgunluk aracılığı ile gerçekleştiren bir iktisat politikası kümesinin kısa sürede ciddi sorunlarla karşılaşması kaçınılmazdır. Nitekim, 1981 yılı sonbaharında, Türkiye'nin gündeminde dış ticaret politikasını yakından ilgilendiren sorunlar vardır. Önümüzdeki günlerde, üç alternatiften biri arasında seçim yapma zorunluluğu hissedilecek ve büyük bir olasılıkla yılbaşından evvel bunlardan biri seçilecektir.

İlk almaşık, iş aleminin önemli bir bölümünün de desteklediği genişleyici politikalara geri dönülmesidir. Faiz haddi gene serbest kalsa da, devlet harcamalarında hızlı bir artış beraberinde döviz kurunun az çok sabit tutulması ile iç piyasayı tekrar canlı hale getirerek ihracatı hızla düşürecek, ithalat talebini ise yükseltecektir. Genişletici politikanın döviz kurunun sürekli devalüasyonlarla düşürülmesi ile desteklenmesi de mümkündür; ancak, bu takdirde enflasyonun daha da hızlanması engellenemez. Bir anlama 24 Ocak kararlarının tersyüz edilmesi şeklinde kabul edebileceğimiz bu almaşığın gerçekleşmesinde en büyük engel, askeri yönetimin bir yandan bütçe ve KİT açıklarına, diğer yandan da enflasyona karşı aşırı hassas davranmasıdır. Gene de, iş aleminin boy boy sözcülerinin her gün bitmez tükenmez çığlıkları karşısında reel politika, ilkeleri teslim alabilir; bu takdirde, 6 ile 9 ay içinde ekonomi 1979 yılı sonuna geri dönecektir.

İkinci almaşık, mevcut politikaların hiç değişmeden sürdürülmesidir. Sanayinin önemli bir bölümü mevcut döviz kurunda dış pazarlarda rekabet edememekte, iç pazarda ise kemerleri sıkma politikasının doğal bir sonucu olarak talep bulamamaktadır. Bu koşullarda, bugüne kadar direnmeyi başarabilen firmalar arasında hızla iflaslar başgösterecektir. İflasların zaten son derece sağlıksız olan finans kuruluşlarına sıçraması ihtimali çok yüksektir: Bankerlik sisteminin plase ettiği tahvilleri çıkartan büyük

(4) 1981 yılı için cari fiyatlarla trend ihracat tahminini, reel ihracatın (1950 fiyatları ile) 1964-73 dönemi trendini veren

$$\log X_t = 2.5505 + 0.03124\ t$$

denklemini t = 18'e göre çözüp 1981 yılı ihracat fiyat endeksi ile (1950 = 100 için 1981 =362) çarparak bulduk. Elimizde kesin fiyat rakamları 1979 için vardı: 1980'de % 15, 1981'de ise % 10 ihracat fiyat artışı tahmin ettik. Sanıyorum ki bunlar nisbeten muhafazakar tahminlerdir; ancak, fiili fiyat artışlarının daha yüksek olması sonucu sadece güçlendirecektir.

firmalardan bir tanesinin gürültülü bir şekilde çökmesi bile, paniğin finans kesimine yaygınlaşmasına ve buradan bütün ekonomiyi etkisi altına almasına yetecektir. Bu tür kapitalist krizlere alışık olmayan Türk kamu oyunun tepkisini öngörmek zorsa da, ilk almaşığa bu yoldan geçilmesi ihtimali de mevcuttur.

Üçüncü almaşık, başta IMF, uluslararası kuruluşların bir süredir önerdikleri gibi, TL'sında ciddi bir devalüasyon yapılarak mal ve para akımlarına konan tahditlerin bir bölümünün gevşetilmesidir. Devalüasyonun tek seferde yapılması kadar, birkaç aya günlük para ayarlamaları şeklinde yayılması beklenebilir. Bu almaşığın seçilmesi halinde, yılbaşında uluslararası piyasada mevcut paritesini koruması halinde doların 160 TL, (DM'nin 65 TL)'ye yükselmesi normaldir. Doğallıkla, devalüasyon maliyet enflasyonunu artırarak likidite sorununu da ağırlaştıracak, buna karşılık hiç olmazsa bir bölüm sanayiye bu sorunlardan dış pazarlara yönelerek kurtulmak olanağını getirecektir. Böyle bir devalüasyon, Türkiye ekonomisinin geniş anlamı ile dışa açılma sürecine ilk adımları attığına işarettir.

Önümüzdeki günlerde bu almaşıklardan hangisinin tercih edileceğini kesinlikle bilmemiz mümkün değil. Tercih, en geniş anlamı ile iktisat politikasının sınırlarını aşan bir boyuta sahiptir; hatta, beraberinde ekonomiyi yöneten kadrolarda bir değişmeye bile yol açabilir. Dikkat edilirse, ilk iki almaşığın sonuçlarını kesinlikle öngörebiliyoruz; buna karşılık üçüncü almaşığın etkilerinin ne olacağı belirsiz.

Türk ekonomisinin tekrar hızlı büyüme rayına oturabilmesi açısından önemine rağmen, dış ticaret sorunlarının nisbeten muğlak kalmasında, tartışmaların soyut ve genel strateji kavramları çerçevesinde ele alınmasının çok büyük payı var. İhracatın arttırılması **kısa dönemde** ekonominin % 6-7 gibi büyüme hızları tutturması için zorunlu olduğu halde, iktisatçılarımız 'ithal ikamesi' ya da 'ihracata yönelme' gibi uzun dönem tercihlerini kısa dönem iktisat politikaları yokmuşcasına çoğu duygusal polemiklere konu ediyorlar. Türkiye ekonomisinin 1930'lardan bu yana tarihine kısa bir göz atış, 'ihracata yönelik' büyüme almaşığının Türkiye için hiçbir zaman söz konusu olmadığını, hiçbir zaman da söz konusu olamayacağını gösterecektir. Türkiye'nin bir Güney Kore, Tayvan ya da Singapur olabileceğini düşleyebilmek gerçek-dışı bir tutumdur. Buna karşılık, 1979 ve öncesine geri dönüşün olmadığı da anlaşılmalıdır: **ihracatı engelleyen bir ithal ikamesi** politikası, bundan böyle sıfır ve hatta negatif büyüme demektir.

Şu halde, önümüzdeki strateji tercihi 'ithal ikamesi' ile 'ihracata yönelme' arasında değil, almaşık 'ithal ikamesi' politikaları arasındadır. Bu ise, başta koruma politikaları, Türkiye ekonomisinin yönlendirilmesinde kullanılan bütün iktisadi araçların sağduyu ile gözden geçirilmesini ve aralarından ihracatı (ve dolayısı ile büyümeyi) **engelleyenlerin** ayıklanlanmasını gerektirmektedir. Sanayileşme sürecinde ihracat artış hızı ile 'başarı' arasındaki ilişkiyi reddetsek bile, durağan bir ihracatın 'başarısızlık' anlamına geldiğini kabul etmek zorundayız. 1980'li yıllarda Türkiye

ekonomisinin tekrar hızlı büyümesi için zorunlu olan 'ithal ikamesi' stratejisi ancak ve ancak ihracatının bu büyümeyi destekleyecek düzeylere gelmesi ile mümkündür: Benim hesaplarım bu düzeyin 1981 fiyatları ve 1981 Milli Geliri için 9-10 milyar dolar olduğunu gösteriyor. İhracat bu düzeye çıkmadıkça, ne ithal ikamesi mümkündür, ne de hızlı büyüme. Halen uygulanan politikaların başarısızlığı bu noktada tescil edilmiştir.

BAŞVURU

Kutlay Ebiri: «Turkish Apertura — Part I» (**ODTÜ Gelişme Dergisi,** cilt 7, sayı 3-4, 1980) Türkiye'de uygulanan yanlış ithal ikamesi politikasının duygusal ve gereksiz polemiğe kaçan bir eliştirisini getirmektedir. Ebiri'nin tam zıttı görüşler için Haldun Gülalp: «Türkiye'de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma» (**ODTÜ Gelişme Dergisi,** cilt 7, sayı 1-2, 1980) ve bu yazıya Hasan Olgun'un eleştirisine (Ebiri'nin yazısı ile aynı yerde) bakılabilir. Taner Berksoy: «Uluslararası Ticaret, İktisadi Kalkınma ve İthal İkamesi» (**Toplum ve Bilim,** 13, Bahar 1981) bence bu konuda yazılmış en aklı başında makalelerden biridir. 24 Ocak kararlarının genel bir değerlendirmesi için Mete Durdağ: «1980 Yılı Uygulaması Işığında İstikrar Programının Genel Bir Değerlendirilmesi» (**Toplum ve Bilim,** 14, Yaz 1981) çok yararlı olacaktır.

İktisat Dergisi, 102, Eylül 1981, s. 31-35.

1981 SONBAHARINDA TÜRKİYE EKONOMİSİNİN DIŞ İLİŞKİLERİNE BİR BAKIŞ

1970 devalüasyonunu izleyen birkaç yılın son derece müstesna konjonktürü hariç tutulursa, Türkiye ekonomisinin temel uzun dönem darboğazı dış dünya ile ilişkilerinde düğümlenmiştir. Bugün de, gerek bitmekte olan yılın değerlendirilmesi, gerek önümüzdeki kısa-orta dönemde ekonominin seyrinin öngörülmesi ve nihayet uzun dönemli eğilimlerin saptanmasında anahtar, dış ilişkilerdir. 1980 yılı başında devreye sokulan (24 Ocak) istikrar paketinin ekonomiye getirdiği öne sürülen yeni yönelimin etkileri artık belirginlik kazanmıştır. Bu bakıma, söz konusu istikrar paketinin ciddi bir analizini yaparak hata ve başarılarını soğukkanlılıkla saptamak zamanı da gelmiştir.

Soruna bu tür bir genel yaklaşımı zorunlu kılan çok önemli bir neden vardır. 1980 sonrasından bugüne Türkiye ekonomisinin belki de en ilginç özelliği, başka ülkelerde (ya da Türkiye'de başka dönemlerde) varolan kısa dönem iktisat politikalarında bir manevra alanının kalmayışıdır. Enflasyonun ulaştığı boyutlar, ödemeler bilançosu açığının ciddiyeti, enerji gibi anahtar bazı sektörlerde mevcut darboğazlar, iktisat politikaları açısından bir kısa-dönem uzun-dönem ayırımını ortadan kaldırmıştır. Türkiye ekonomisi, bütün uzun dönemli (yapısal) sorunlarını kısa dönemde yaşamaktadır; yani, kısa dönem çözümleri aynı zamanda uzun dönem çözümleri olmak zorundadır. Türkiye'de iktisat politikası sorumluluğunu ellerinde tutanların geçtiğimiz 30 yılda uzun dönemli sorunları teşhis etmek ve gerekli tedbirleri getirmekte gösterdikleri başarısızlık düşünülürse, önümüzde nasıl riskli bir dönem olduğu da açıklık kazanacaktır.

Peşinen, okuyucuyu bir konuda uyarmam gerekiyor: Gerek dar anlamı ile iktisadi olaylara, gerek daha geniş bir açıdan toplumsal olaylara yaklaşma biçimim, söz konusu istikrar paketinin mimarı ve uygulayıcıları ile köklü farklılıklara sahiptir. Bunların hangi konularda somutlaştığı bilahare görülecek. Ancak, şunu da hemen ekleyelim: Bugünkü bunalımı tümüyle 24 Ocak istikrar paketine atfetmek bence önemli bir haksızlık. 1950'lerden, hatta bazı konularda 1930'lardan bu yana ekonominin sorumluluğunu taşıyanların, hele hele 1971-80 arası dönemde akılalmaz hataları bilerek ya da bilmeyerek yapanların bunalıma çok daha fazla katkıda bulunduklarını düşünüyorum: Mevcut politikaların eleştirisi onları aklamaz.

Bu açıdan, ekonominin performansının ve dolayısı ile uygulanan iktisat politikalarının değerlendirilmesinde ağırlık, dönemin sağladığı olanakların ne ölçüde kullanıldığında, amaçların kendi içlerinde, ekonominin ihtiyaçları ile ve nihayet araçlarla tutarlılığında yoğunlaştırılacak; bu politikaların, mimarının Türkiye ekonomisini ulaştıracağını iddia ettiği (ve herhalde beklediği) sonuçlarının gerçekleşme olanakları tartışılacak.

1. Durum tesbiti

1981 yılı sonunda, Türkiye ekonomisinin dış dünya ile ilişkilerinin başarılı seyrettiği kanısının iktisat politikası sorumlularında yaygın olduğunu izliyoruz. Bu kanıyı destekleyen bir dizi nicel gösterge kolayca bulunabiliyor. Hepimizin bildiği gibi, ihracat hızla yükselmekte, işçi dövizleri artmakta, transferler kolayca yapılmaktadır; dış borç ödemeleri artmış, dışarıdan alınan krediler ise azalmıştır. Önce, 1981 yılı için bu gelişmeleri ana kalemler itibariyle özetleyelim.

İhracat

Eldeki son verilere göre, Ocak-Eylül 1981 döneminde, 1980 yılının aynı dönemine kıyasla, Türkiye'nin ihracatında çok önemli bir artış gerçekleşmiştir.

TABLO 1
İHRACAT (Ocak-Eylül) (milyon dolar)

	1980	1981	Artış hızı (%)
Toplam	1.865.8	3.008.8	61
Tarım ve hayvancılık	1.052.0	1.431.0	36
Madencilik	125.9	144.2	15
Sanayi	688.0	1.433.5	108

Tablodan izlendiği gibi, artışın en belirgin olduğu sektör sanayidir. Bu sektörde % 108 gibi, kesinlikle küçümsenmeyecek bir artış sözkonudur. Bu şekilde, Türkiye ekonomisi için son derece önemli bir eşiğin aşılması da mümkün olmuştur. Toplam ihracat içinde tarım sektörünün payı % 50'nin altına düşerken sanayi ve madenciliğin payı % 50'nin üstüne çıkmıştır.

Üstelik, 1981 yılı ihracat fiyat endeksini şu anda kesin bilmesek de, 1980 yılından farklı olarak (1980 yılında ihracat miktar endeksi sabit kalmıştı), 1981 yılında artışın büyük ölçüde reel bir değişmeye tekabül ettiğini, fiyat etkisinin çok sınırlı olacağını tahmin edebiliyoruz.

İhracattaki bu reel artış ve bileşimindeki değişmeye paralel olarak, ihracat pazarlarında Ortadoğu ülkelerinin önemi yeni bir boyut kazanmıştır. Gene ilk dokuz ayın geçici sayılarına göre, en çok ticaret yaptığımız 5 Ortadoğu ülkesinin (İran, Irak, Libya, Suudi Arabistan ve Kuveyt) ihracatımızdaki payı AET ülkelerine eşitlenmek üzeredir. Bu gelişmede, İran-Irak savaşının yarattığı olumlu konjonktürün şüphesiz etkisi vardır; gene de, bu 5 ülke ile dış ticaret açığımızın (az çok 1.500 milyon dolar)

toplam dış ticaret açığının % 45'ini oluşturduğunu unutmamak yararlı olacaktır.

Bu durumda, 1981 yılı için toplam ihracatın 4.5 milyar doları tutturması, hatta bir miktar aşması beklenebilir: İlk dokuz ayın artış hızı (% 61) Ekim-Aralık döneminde de devam ederse, ihracat 4.7 milyar dolar civarına çıkabilecektir.

İthalat

Ocak-Eylül 1981 döneminde, 1980 yılının aynı dönemine kıyasla Türkiye'nin ithalatı % 23'lük bir artış göstermiştir.

TABLO 2
İTHALAT (Ocak-Eylül) (milyon dolar)

	1980	1981	Artış hızı (%)
İthalat	5.342.6	6.497.6	23
Ham petrol	1.936.6	2.273.0	17,5

Halen, petrol ithalatının artış hızı toplam ithalat artış hızının altında kalmasına rağmen, ithalatın takriben üçte birinden biraz fazlası petrole gitmektedir.

Bu noktada, ithalattaki artışın ne ölçüde fiyat hareketlerinden, ne ölçüde reel artıştan oluştuğunu kesinlikle saptamak zordur. Gene de, 1980 yılına kıyasla 1981 yılı ithalatında az da olsa reel bir artış bekleyebiliriz. 1978-80 arasında reel ithalatın 1973 yılı ithalatının altına düştüğü göz önünde tutulursa, bu yıl tekrar 1973 reel ithalat düzeyinin tutturulması, hatta bu düzeyin biraz aşılması normaldir; buna karşılık reel ithalatın tepe yılını oluşturan 1977 yılı için kıyasladığımız takdirde % 25-30 civarında bir azalma görülecektir.

İlk dokuz ayın artış hızı Ekim-Aralık döneminde de sürerse, 1981 yıl sonu itibariyle ithalatın 9.4 milyar dolara ulaşması söz konusudur.

Dış ticaret açığı

Yukarıdaki verilerin ışığında ilk dokuz ay için gerçekleşen ve yıl için beklenen dış ticaret açığını kolayca hesaplayabiliriz.

TABLO 3
DIŞ TİCARET AÇIĞI (milyon dolar)

	Ocak-Eylül dönemi		Ocak-Aralık dönemi	
	1980	1981	1980	1981
İhracat	1.865.8	3.008.0	2.910.0	4.700.0
İthalat	5.342.6	6.497.6	7.667.3	9.400.0
Dış ticaret açığı	3.476.8	3.488.9	4.757.3	4.700.0

Görüldüğü gibi, ihracattaki hızlı artışa rağmen, bu dönemde dış ticaret açığı mutlak büyüklük olarak sabit kalmıştır. Herşeye rağmen, bunun, dış ticaret açığının büyümesinin durdurulması anlamına geldiği unutul-

mamalıdır. Öte yandan, fiyat artışları göz önüne alınırsa, reel dış ticaret açığının 1981 yılında bir miktar küçüldüğünü de söyleyebiliriz.

Dış ticaret hadleri

1980 yılı, dış ticaret hadlerinde Türkiye aleyhine büyük bir bozulmaya sahne olmuştu. 1979 yılı ticaret hadlerini 100 kabul edersek, 1980 yılında endeks sayısı 80'e düşmüştü. Şimdiden kesin veriler elde yoksa da, 1981 yılında durumun biraz daha olumlu seyretmesini bekliyoruz. Yılın ilk üç çeyreğinde, doların yükselmesi dolar bazında hesaplanan ithalat fiyatlarında Türkiye lehine bir durum yaratmıştır: Bir yandan petrol fiyatlarındaki artış durmuş, diğer yandan da başta Batı Almanya, sınai mamul ithalatımızda önemli bir yere sahip ülkelerden ithal edilen malların fiyatları (dolarla) düşmüştür. Buna karşılık, özellikle uluslararası piyasalarda dolarla kote edilen tarım mallarının fiyatları değişmemiştir. Ancak, yılın son çeyreğinde dolardaki yükselmenin etkilerinin bu mallara da yansıdığını ve geleneksel ihraç ürünlerinin fiyatlarında bir düşüşün ortaya çıktığını izliyoruz.

Bu koşullarda, 1981 yılı için dış ticaret hadlerinin 1980 yılı düzeyinde kalacağını söyleyebiliriz. Doğallıkla, eğer yılın son çeyreğinde beliren trend devam ederse, 1982 yılında tekrar dış ticaret hadlerinde önemli bir bozulma beklenebilir.

İşçi dövizleri

İthalat transferlerinin normal kanallardan yapılabilmesi, Türk parasından kaçışın durması gibi etkenlerin yurt dışındaki Türk işçilerinin resmi kanallardan Türkiye'ye yolladıkları dövizleri artırması olağandır. Nitekim, Ocak-Eylül dönemi itibariyle 1980 yılında 1.507 milyon dolar olan işçi dövizleri 1981 yılında % 25 artarak 1.882 milyon dolara yükselmiştir. Bu artış trendinin Ekim-Aralık döneminde de sürmesi halinde, 1980 yılında toplam 2.100 milyon dolarlık işçi dövizi girdisi bu yıl 2.625 milyon dolara ulaşacaktır.

Ancak, doların değerindeki yükselme ve Alman markının dolara kıyasla devalüasyonu, işçi döviz girdilerini olumsuz yönde etkilemiştir: DM üzerinden yapılacak bir hesaplamada, işçi dövizlerindeki artışın çok daha yüksek olduğu görülecektir. Öte yandan, Türk lirası hesaplarına uygulanan yüksek faizler, özellikle Batı Avrupa'daki Türk işçilerinin portföy tercihlerini de etkileyerek bir seferlik bir transfere yol açmış olabilir.

Sonuçta, işçi dövizlerinin dış ticaret açığını karşılama oranı 1980 yılında % 44'den 1981 yılında % 56'ya yükselmiştir.

Dış borç ödemeleri

Özellikle 1970'li yıllarda edinilen büyük borç yükünün faizleri ve anapara geri ödemeleri ödemeler bilançosunun önemli kalemlerinden biri haline gelmiştir. Eldeki en son veriler, Ocak-Temmuz döneminde dış borçlar için yapılan ödemelerin yükseldiğini göstermektedir.

TABLO 4
DIŞ BORÇ ÖDEMELERİ (milyon dolar)
(Ocak-Temmuz)

	1980	1981
Ana para	150.9	317.7
Faiz	281.7	386.7
Ödemeler dengesine göre toplam	432.6	704.3
Ötekiler toplamı	528.4	491.8
GENEL TOPLAM	961.0	1.196.2
İhracat	1.466.0	2.273.0
Borç Ödeme / İhracat (%)	65	53

Diğerleri

Türkiye'nin ödemeler dengesinde önemsiz bir yere sahip olan turizm gelirlerinde 1981 yılında artış vardır: 250 milyon civarında turizm geliri gerçekleşecektir. Kesin rakam veremesek de, yurt dışındaki müteahhitlik hizmetlerinden bu yıl önemlice bir döviz geliri elde edilmesi söz konusudur. Bu konudaki ifadeler genellikle çelişkilidir; ancak, muhafazakar bir tahminle 500-600 milyon dolar civarı önerilebilir. Aynı şekilde, Ortadoğu ülkelerine yapılan transit ulaştırmacılığında ve genellikle karayolu taşımacılığında bir artış vardır. Bunların da katkısıyla Türkiye'nin görünmeyen işlemler dengesinde sağladığı fazlalıkta bir yükselme kesindir.

Yabancı sermaye girişlerinde herhangi bir değişiklik beklenmemektedir. Zaten, Türkiye'nin ödemeler dengesi içinde gerek yabancı sermaye girişlerinin gerek bu sermayenin kâr transferlerinin payı ihmal edilebilecek kadar küçüktür. Bu uzun dönem trendinin kısa-orta dönemde değişmesi için bir neden görülmemektedir.

1981 yılında, proje kredilerinde bir artış olmasına karşılık, program kredi kullanımında önemli bir düşüş olduğu söylenmektedir. Dış ticaret açığı sabit kalırken görünmeyen kalemler fazlasının yükselmesi, dış borç ödemelerindeki artışa rağmen cari işlemler açığının küçülmesine yol açtığından sermaye hareketleri üstündeki yoğun baskı bir miktar hafiflemiş ve ödemeler dengesinin sağlanması kolaylaşmıştır.

2. Nitel değerlendirme

Türkiye ekonomisinin dış dünya ile ilişkilerini özetleyen yukarıdaki göstergeleri, uygulanan iktisat politikalarının amaçları (ya da iktisat politikası sorumlularının belirttikleri hedefler) açısından nasıl değerlendirebiliriz? Önce, iki önemli sorun, istikrar paketinin devreye girmesinden bu yana sık sık sözü edilen 'dışa açılma' ve 'piyasa mekanizmasına geçiş' ele alınacak.

1981 yılında reel ihracatın hızlı, reel ithalatın ise yavaş büyümesi ve ödemeler bilançosu üstündeki baskının hafiflemesi Türkiye ekonomisinin dışa açılmaya başladığı anlamına gelebilir mi? Bu soruya cevap vermek için, nicel göstergeleri terkedip, ekonominin temel dış ticaret politikala-

rında dışa açılma yönünde bir değişiklik olup olmadığına bakmalıyız. Başka bir yazımda da belirttiğim gibi,[1] 1981 yılında Türkiye'nin dış ticaret rejiminde köklü bir değişikliğe raslanmamaktadır.

Dış ticaret rejiminin en önemli alanı, uygulanan koruma politikasıdır. Türkiye, 1950'ler ortalarından bu yana, içeride kurulan sanayisini ithalat yasakları aracılığı ile korumuştur. Halen ülkede üretilen ve üretim miktarlarının ülke ihtiyacına yettiği düşünülen malların tümü ithal yasaklarından yararlanmaktadır. Bu şekilde, iç piyasada rekabet koşullarının sağlanması genellikle imkansızlaşmış, doğallıkla, çoğu tekelci ya da oligopolcü (özel ya da devlet) firmaların rehavet içinde ve büyük miktarda kaynağı israf ederek üretim yapmalarına yeşil ışık yakılmıştır. Bugün herkesin kabul etmek zorunda kaldığı gibi, ithalat yasaklarının sağladığı sınırsız koruma arkasında kurulan sanayi yapısı nereden bakılırsa bakılsın son derece sıhhatsizdir: Genellikle optimalin çok altında ölçeklerde üretim yapılmakta, çoğu yanlış teknolojiler seçilmekte, kalite sorunlarına önem verilmemekte, vs., vs.. İstikrar paketinin uygulamaya sokulduğu günden beri ithalat yasakları yerine gümrük duvarlarına temellenen bir koruma politikasına geçileceği defaten söylenmiştir; ancak, bu yönde herhangi bir somut işarete raslanmamaktadır. Ülkede üretilen malların tümünün, ilaveten, ülkede üretilmeseler bile iktisat politikası sorumlularının ihtiyaç kabul etmedikleri (örneğin kahve gibi) malların ithalatının yasak olduğu bir ekonomide dışa açılmadan söz edebilmek bence olanaksızdır.

Dış ticaret rejiminin ikinci önemli alanı, parasal hareketlerdir. Türkiye, 1930'ların buhran yıllarında Türk lirasının dövize çevrilmesine ciddi tahditler getirmiş ve bu tahditler, diğer iktisat politikaları ne kadar farklı olursa olsun, 50 yıl boyunca sürdürülmüştür. İstikrar paketi bu konuda da değişme vaadleri ile gelmiştir: Son iki yılda en çok bahsi geçen konulardan biri Türk lirasının konvertibilitesidir. Birincisi, gelişmek için hızlı büyümeye, hızlı büyümek için yatırıma, yatırım için mali kaynaklara ihtiyacı olan bir ekonominin can damarını oluşturan finans kesimine çekidüzen verilmesi; ikincisi, dünya koşullarındaki bir değişmeye hızla ayak uydurmayı sağlayacak göstergeleri sağlaması açısından hayati olan konvertibilite de halen vaad düzeyinde kalmaktadır. Zaten, haklı olarak, ithalat yasaklarının sürmesi halinde konvertibiliteye geçmenin de imkansız olduğu söylenebilir. Demek ki, parasal hareketler açısından da Türkiye ekonomisinde bir dışa açılma eğiliminden söz edemeyiz.

Özetlemek gerekirse, ilk soruya verilecek cevap olumsuzdur. Nitel göstergeler Türkiye ekonomisinde bir dışa açılma sürecinin halen başlamadığı yönündedir. Dış ticarette görülen değişmenin nedenlerini başka yerlerde aramalıyız.

İkinci soru, istikrar paketinin devreye girmesi ile Türkiye'nin dış dünya ile ilişkilerinde piyasa mekanizmasının işlerlik kazanıp kazanmadığıdır. Bu da, bizi, bu dönemde devletin müdahale biçimindeki değişmeleri araştırmaya itiyor.

(1) **İktisat Dergisi**, Sayı 102, Eylül 1981 (bu kitap, s. 73).

Şüphesiz, dış ticaret açısından en önemli fiyat dövizin fiyatı, yani döviz kurudur. Gene, istikrar paketinin ilk günlerinden bu yana Türk lirasının serbestçe piyasada belirleneceği söylenmekte, fakat halen döviz kurunun Merkez Bankası (ve herhalde Maliye Bakanlığı) tarafından tesbit edilmesi geleneği sürdürülmektedir. İlginçtir ki, Merkez Bankasının döviz kurunu uzun süreler sabit tutması yerine hergün belirlemeye başlaması sanki kurun serbest piyasada belirlenmesi gibi sunulmuş ve pek çok çevre tarafından da böyle tefsir edilmiştir. Bu tür bir tefsir yanlıştır. Kurun kısa aralıklarla saptanması büyük ölçüde dış dünya döviz fiyatlarındaki hızlı dalgalanmalardan (Türkiye'de çapraz kur deniyor), kısmen de devalüasyonları tek seferde ve büyük oranlarda yapacak yerde daha uzun bir zaman aralığında ve yedirerek gerçekleştirme arzusundan kaynaklanmaktadır. Yoksa, temelde Türkiye'de döviz kuru halen piyasa güçleri tarafından değil, Merkez Bankası (devlet) tarafından belirlenmektedir. Dikkat edilirse, ithalat yasakları ve konvertibl olmayan para koşullarında, bir döviz piyasasından bahsetmek zaten çok zor olacağından, döviz kurunun piyasada belirlenmesi şeklinde bir talep de anlamını yitirmektedir. Şu halde, dış ekonomik ilişkiler açısından en önemli fiyatın halen devlet müdahalesinin de ötesinde bizzat devlet tarafından belirlendiğini, yani bu konuda piyasa mekanizmasına yönelmenin söz konusu olmadığını söyleyebiliriz.

Ancak, bu analizi biraz daha derinleştirmek, nominal döviz kuruna ek olarak, sanayi ürünleri ihracatı açısından çok önemli olan fiili döviz kuruna (ya da kurlarına) bakmalıyız. Tebliğimizin sonunda kısmen de olsa değineceğimiz nedenlerle, Türkiye'de sektörler, mallar ve hatta firmalar arasında efektif döviz kurları arasında büyük farklılıklar vardır. Vergi iadeleri, faiz sübvansiyonları, çeşitli teşvik tedbirleri, sektörden sektöre, aynı sektör içinde maldan mala ve nihayet üreticiden üreticiye kazanılan bir dolarlık döviz başına elde edilen Türk lirasının değişmesine yol açmaktadır. Doğallıkla, bu farkları şu ya da bu şekilde piyasa mekanizması ile açıklamaya olanak yoktur; farkları idari kararlar belirlemektedir. Üstelik, sistemin son derece karmaşık olması, herhangi bir akılcı hesap yani planlama boyutunu da devreden çıkarmıştır. Kaynakların dağılımında piyasa mekanizması ya da planlamayı kullanmayı reddederek **ad hoc** bir idari (bürokratik) kaynak dağılımı mekanizmasını tercih etmek, Türkiye ekonomisinde 1950'lerden bu yana daima raslanan bir hastalıktır. Bu koşullarda, artan ihracatın hiç olmazsa bir bölümünün negatif katma değere tekabül etmesi, yani o ihracattan sağlanan dövizin o ihracatı yapmak için harcanan dövizden daha az olması ihtimali yüksektir. Demek ki, makro düzeyde (döviz kuru) nasıl piyasa mekanizması işlememekteyse, mikro düzeyde de (kaynak dağılımı) akılcı planlamayı da reddeden bir devlet müdahalesi biçimi hakimdir.

Özetlersek, ikinci soruya verilecek cevap da olumsuzdur. Dış ticarette izlenen değişmenin nedeni olarak piyasa mekanizmasının işlerlik kazanmasını gösteremeyiz.

Uygulanan iktisat politikaları çevresinde yürütülen tartışmaların en zayıf yanlarından biri bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Politikanın sorumluları, Türkiye ekonomisini dışa açtıklarını, piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırdıklarını, hatta, birazdan görüleceği gibi ekonominin yapısını değiştirdiklerini iddia etmişler, politikalara karşı çıkanların çok büyük bir bölümü de fazla araştırıp irdelemeden bu iddiaların gerçek olduğunu kabullenmişlerdir. Ekonominin dışa açıldığı ve piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırıldığı bir kere veri kabul edilince, eleştiriler dışa açılmanın yanlış, piyasa mekanizmasının yetersiz olduğu gibi Türkiye ekonomisinin bugünkü konjonktürü açısından anlamsız konularda yoğunlaşmış, ekonomide esas olup bitenlerin ise gözden kaçırılmasına yol açmıştır.

Yukarıdaki gözlemler çerçevesinde, 1981 yılında uygulanan politikaların (dışa açılma ve piyasa mekanizması açısından) büyük ölçüde Türkiye'nin 1965-71 dönemine bir geri dönüşü temsil ettiğini önereceğim. Nitekim, yaptığım hesaplar, 1965-72 reel ihracat trendinin 1981 yılı için cari ihraç fiyatları ile 4.7 milyar dolarlık bir ihracat öngördüğünü göstermektedir. 1965-71 döneminin savaş sonrasında Türkiye ekonomisinin en istikrarlı (ve bir anlama en başarılı) dönemi olduğunu kabul etsek bile, salt dış konjonktürdeki değişmeler nedeniyle, o dönemde uygulanan politikaların 1980'lerde başarısız kalmaya mahkum olduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca, 1971'den bu yana geçen 10 yılda Türkiye ekonomisinde (ve toplumunda) çok şey değişmiştir; bu değişme, hatta dönüşüm, dış konjonktür kadar önemlidir ve karamsarlığımızı güçlendirici bir etkiye sahiptir.

3. Nicel değerlendirme

Şu halde, 1981 yılında ihracatta görülen artışı ve ödemeler bilançosundaki nisbi düzelmeyi başka nedenlerle açıklamalıyız. Genellikle öne sürülen neden, devalüasyon yani Türk lirasının 1981 yılı içinde sürekli değer kaybetmesidir. Hatta, bazı iktisatçıların Türk lirasının bugünkü kurunun gerçek değerini yansıttığı yönünde ifadelerine raslanmaktadır. Elimizde ihracatın döviz kuruna esnekliğini nicel olarak saptayan araştırmaların yokluğu bu konuda kesin (ve ampirik bulgularla desteklenmiş) bir yargıya varmamızı engellemektedir. Buna rağmen, bazı dolaylı senaryolardan hareketle bu iddianın kolayca yürütülebileceği kanısındayım.

Her şeyden evvel, gerçekçi kurdan ne anladığımızı açıklığa kavuşturmalıyız. Bir döviz kurunun döviz arz-talebini eşitlemesi tek başına gerçekçi kur sıfatına layık olmak için yeterli değildir. Birincisi, mal ve para hareketlerine konan tahditlerin göz önüne alınması gerekir; cari döviz kurunun ithalat yasaklarının kaldırılması ve konvertibiliteye geçilmesi halinde, bütün diğer şartlar veri iken bile döviz arz-talebini eşitleyeceğini beklemek bence inanılmaz bir iyimserliktir. İkincisi, ki daha önemlidir, efektif talep (yani büyüme) düzeyidir. Aynı döviz kuru, iki ayrı efektif talep (büyüme) düzeyinden birinde döviz arz-talebini eşitlerken, diğerinde eşitleyemeyecektir. Gene bugünün Türkiye'sine dönersek, yatırımlardaki bir artış sonucu efektif talebin (büyümenin) artması halinde cari döviz kurunda ihracatın artış hızını sürdüreceğini, ithalatın artış hızının ise yük-

selmeyeceğini düşünmek çok hatalıdır. Yani, dış ticaret rejimi veri iken, her büyüme haddine ayrı bir gerçekçi döviz kuru tekabül edecek, düşük (hatta negatif) bir büyüme haddinde gerçekçi olan kur, daha yüksek bir büyüme haddinde aşırı-değerli olacaktır.

Keynesgil iktisadın bize öğrettiği bu basit mekanizma sadece neden bazılarımızın gerçekçi dediği kura diğerlerimizin aşırı-değerli dediğini açıklamakla kalmamakta, 1981 yılında Türkiye ekonomisinin başarılı bir dış ilişkiler resmine sahip olmasının esas nedenini de vermektedir. Türkiye, ödemeler dengesini efektif talepte çok büyük düşüşlerle, yani **büyümeden vazgeçerek** gerçekleştirmiştir. Sanıyorum ki, bu özgül anlama, istikrar paketi, 1950-80 yılları arasında uygulanan iktisat politikalarından köklü olarak ayrılmakta, olsa olsa ödemeler bilançosu dengesinin ve fiyat istikrarının hızlı büyümeye tercih edildiği 1930'ları hatırlatmaktadır.

İktisat politikasının belki de en temel ilkesi, hem efektif talep düzeyinin (büyümenin) hem de döviz kurunun hedef yani bağımsız değişken alınamayacağıdır. Türkiye'de, 1953-58 ve 1975-80 arasında, canlı bir efektif talebe (yüksek sermaye birikimine) rağmen döviz kurunun sabit tutulması denenmiş ve ekonomiye (ve topluma) bunun maliyetlerinin ne olduğu yakından görülmüştür. Bu dönemlerin dışında, daima efektif talep (büyüme) hedef yani bağımsız değişken alınmış, döviz kuru ise bu büyümeyi sağlayacak şekilde ayarlanmıştır. 1950 yılından bu yana ilk kez döviz kuru hedef (bağımsız değişken) alınmakta ve döviz arz-talebi efektif talebin kısılması ile dengelenmektedir.

Bu vargıyı doğrulayan önemli göstergeler vardır. Bunlardan birinin üstünde durmak istiyorum: **İthalat hacim endeksi.** Türkiye'nin ithalatını fiyat hareketlerinden soyutladığımız takdirde elde ettiğimiz reel büyükler 1976-81 dönemi için aşağıda gösterilmektedir.

TABLO 5

İTHALAT MİKTAR ENDEKSİ

1976	100
1977	104
1978	68
1979	59
1980	66
1981	74

Tablodan, 1981 yılı reel ithalatının 1976 yılı reel ithalatının sadece % 75'ine ulaşabildiği anlaşılmaktadır. Ancak, bu noktada reel ithalattaki bu düşüşün 1980 sonrası döviz kuru politikasının bir sonucu olduğu, yani ithalatın efektif talebin daralması sonucu değil, dövizin nisbi pahalılanması sonucu düştüğü önerilebilir. Bu bakıma, aynı dönemde döviz kurlarını nominal ve satınalma gücü paritesine göre izleyerek 1976'dan 1981'e ithal mallarının nisbi fiyatlarındaki değişmeyi incelemeliyiz.

TABLO 6

DÖVİZ KURLARI
(1 $ = TL)

	(1) Nominal kurlar	(2) Satın alma gücü paritesi	(3) (1)/(2)
1976	16.66	16.66	100
1977	19.44	19.57	100
1978	25.25	27.12	93
1979	36.05	32.06	112
1980	79.62	78.23	101
1981	126.65	113.45	112

(Nominal ve SGP kurları E. Alkin'in **Para**, Ağustos 1981 sayısındaki yazısından aldık.)

Tablo 6'da sütun (3), ithal edilen malların iç fiyatlara oranını vermektedir. Dikkat edilirse, 1981 yılı için dış ticaret paylarına dayanan bir hesaplama yapıldığı takdirde AET ülkeleri paralarının düşmesi nedeniyle nominal kur dolar bazına göre tabloda verilenden daha küçük çıkacaktır; dolayısıyla, ithalatın nisbi fiyatındaki yükseliş tabloda öngörülenden daha düşüktür. Ayrıca, bu sayı (112) kabul edilse bile, reel ithalattaki azalışın nisbi fiyat değişmesi ile açıklanması için Türkiye'de ithalatın fiyat elastikliğinin 2'den büyük olması gerekir: İthal mallarının fiyatlarındaki % 1'lik bir değişme ithalat miktarında % 2'lik bir oynamaya yol açmaktadır. Türkiye'nin ithalat yapısı düşünülürse, 2 gibi yüksek bir fiyat elastikiyetinin mümkün olamıyacağı ortaya çıkar; ithalat fiyat elastikliği çok büyük bir ihtimalle birin de altındadır. Demek ki, nereden bakarsak bakalım, ithalattaki reel düşüşü nisbi fiyatlarla açıklamak olanaksızdır.

Tablo 5 ve 6'da özetlenen bulguları doğrulayacak bir başka gösterse, Türkiye'nin kişi başına GSMH'sının 1976-81 arasında cari fiyatlarla dolara dönüştürülmesi ile elde edilir. Az önce değinilen efektif talep yetersizliğinin bu dönemde Türkiye ekonomisi için maliyetinin ne olduğu bu şekilde belirginlik kazanacaktır. 1976 yılı fiyatları ile Türkiye'de kişi başına GSMH 990 $'dır. 1981 yılında, en iyimser tahminlerle bu sayının 1981 yılı fiyatları ile 1.400 $ civarında olması beklenmektedir. Aynı dönemde, dolar fiyat endeksi 100'den 157'ye çıkmış, yani 1976 fiyatları ile Türkiye'nin kişi başına GSMH'sı 1976'da 990 $ iken 1981'de 890 $'a düşmüştür: Bu ise kişi başına gelirde % 10'luk bir **negatif büyüme** anlamına gelmektedir.

Bulgularımızı özetlersek, 1981 yılında döviz arz-talebinin eşitlenmesinin büyük ölçüde efektif talebi (yani büyümeyi) düşüren iktisat politikaları sayesinde gerçekleştiği görülmektedir. Doğallıkla, ödemeler bilançosu dengesini tümüyle durgunluk (hatta negatif büyüme) aracılığı ile sağlayan politikaların ancak kısa dönemde yaşayabileceklerini, uzun dönemde mutlaka bu politikaların değişmesi yönünde ciddi (ve haklı) baskıların olu-

şacağını söyleyebiliriz. Türkiye ekonomisinin geleceği açısından çok önemli olan bu baskılar ve yol açabilecekleri politika değişmeleri ve bunların mümkün sonuçları konumuzun dışına düştüğünden burada değinmeyeceğiz.

4. Döviz kuru ve büyüme

Analizin bu aşamasında hemen aklımıza gelen soru, iktisat politikası sorumlularının neden yüksek bir büyüme haddini hedef alıp döviz arz-talep dengesini döviz kurunu serbest bırakarak sağlamaya çalışmadıklarıdır; sağduyu, bu yolun çok daha düşük maliyetli ve Türkiye ekonomisinin gerektirdiği yapısal dönüşümün gerçekleştirilmesinde çok daha emin bir yol olduğunu söylüyor. Bence bu soruya verilen cevap çok önemli. Bugüne olduğu kadar, geçmiş 50 yılın sanayileşme çabalarının ve önümüzdeki 10 yılın muhtemel gelişmelerinin değerlendirilmesinde ışık tutabilecek.

Türkiye ekonomisinde döviz kurunun ve dolayısıyla dış ticaretin etkin bir kaynak dağılımı ve dengeli bir büyüme sağlayacak şekilde kullanılmasını engelleyen çok önemli bir yapısal neden vardır: Tarımın **doğrudan** vergilendirilmemesi. **Aşar**'ın 1925 yılında kaldırılması ve yerine etkin bir tarım (ya da toprak) vergisinin konamaması, Türkiye'de iktisat politikacısını önemli bir ikilemle karşı karşıya bırakmıştır. Hızlı büyümenin gerektirdiği sermaye birikimi için fonlar tarım sektöründen vergiler yoluyla alınamayınca, ya büyümeden vazgeçmek, ya da fiyat yapısını çarpıtarak bazı fiyatları tarım sektöründen sanayi sektörüne büyüme için gerekli fonları aktaracak şekilde kullanmak gerekmektedir. İşte, döviz kurunun esas görevi budur: Sürekli aşırı-değerli tutularak ihraç eden (tarım) sektöründen ithal eden (sanayi) sektörüne bir rant aktarmak. Döviz kuru gibi ekonomideki tüm fiyat göstergelerini etkileyen bir temel fiyatın belirlenmesinde kaynak dağılımı fonksiyonu ortadan kaldırılınca, hızlı büyümenin (ki hızlı büyümeyi o döviz kuru sağlamıştır) çok çarpık bir sanayi yapısı yaratması da kaçınılmazdır. Bu şekilde yaratılan çarpık yapının etkilerini ilk (ve en yoğun) hisseden alan ise dış ticaret ve özellikle ihracat olacaktır. Başka bir çalışmamda[2], Türkiye'nin ihracatı açısından dünyanın en kapalı ülkesi olduğunu bulmuştum. Hızlı büyümeyi ancak aşırı-değerli döviz kuru ile finanse edebilen bir sanayileşmenin kaçınılmaz bir sonucu bu.

Tarımın vergilendirilmesine kıyasla fiyat makasının daha az etkin bir yöntem olması, Türkiye'nin dış ticaret açıklarına bir başka boyut da ekliyor: **İç tasarrufların yetersizliği**. Dış ticaret açığını kapatıcı bir ticaret politikası, yatırımların sadece iç tasarruflarla finanse edilmesi anlamına geleceğinden, yatırımları yani büyüme hızını düşürecektir. Bu özgül anlama, Türkiye'nin dış ticaret açıklarının dış ticaret politikasından bağımsız olduğunu, doğrudan tasarruf-yatırım politikasını yansıttıklarını söyleyebiliriz. Düşük tasarruf oranı ile hızlı büyümenin ancak başkalarının kaynakları ile mümkün olabilmesi, Türkiye'yi dışa aşırı-bağımlı bir ülke yapmaktadır.

Ancak, döviz kurunun yüklendiği bölüşümsel görev sadece tarım-sanayi

(2) **Toplum ve Bilim**, 12, Kış 1980 (bu kitapta s. 41).

arasında değil. Cumhuriyet tarihinde ilk önce 1954-60 arasında denendiği gibi, hızlı büyüme - enflasyon - devalüasyon çemberini kentsel kesim içinde emekçilerden ve diğer sabit gelirlilerden ticaret ve sanayiye fon aktarmak için de kullanmak mümkün. Ücret ve maaşlardaki nominal artışların devalüasyonun hızlandırdığı fiyat artışlarının altında kalması bu iş için yeterli. Üstelik, devalüasyonun iç ticaret hadlerinde tarım kesimi lehine yarattığı değişme kentsel kesimin toplam gelirini düşürdüğünden, her devalüasyon Türk ekonomisinin temel açmazını tekrar gündeme getiriyor: Ya tarımı vergilemek; ya büyümeyi yavaşlatmak; ya da çalışanların gelirlerini düşürmek.

1954-60 arasında bu açmazla karşılaşıldığında, devrin iktidarı ilk iki alternatifi politik açıdan hatalı görerek üçüncüsünü denemişti; sonucunu hepimiz biliyoruz. 1970 devalüasyonunun büyük şansı, başta işçi dövizlerindeki patlama, dış kaynaklardaki ani artışın açmazı tümüyle bertaraf etmesi idi. 1978-79 arasında dış kaynağın yetersizliğine rağmen üç almaşığı da reddetmenin bunalımı sadece daha da derinleştirdiğini gördük. Halen uygulanmakta olan istikrar paketi ise, bence, kısa dönemde ikinci, uzun dönemde ise üçüncü alternatife oynamaktadır.

Dikkat edilirse, yukarıdaki analiz, Türkiye ekonomisinin bütün dertlerine devalüasyonla çare bulunacağı önerilerine de karşı çıkmaktadır. Büyümenin finansmanı için aşırı-değerli döviz kurunun yerini hangi politikaların alacağını belirtmeden getirilen devalüasyon talepleri büyümenin düşürülmesini istemekle özdeştir; bu nedenle politik iktidarlar tarafından genellikle kulak arkası edilmişlerdir. Öte yandan, döviz arz-talebi arasında belirgin bir dengesizlik varken hem devalüasyona hem de efektif talebin düşürülmesine karşı çıkmak da aynı ölçüde tutarsızdır.

Buna karşılık, başlangıçta kısa bir süre için düşünülmüş bile olsa, yüksek oranlı devalüasyonlardan kaçınmak amacıyla büyüme hızının düşürülmesi de çok riskli olabilmektedir. Bir kere ekonominin dinamiği durdurulunca, bunu tekrar başlatmak tahmin edilenden çok daha zor gerçekleşecektir. Üstelik, ücret gelirlerinin kısılması, içeride talebi büsbütün daraltarak bunalımı derinleştirecek ve tekrar büyümeye geçişi engelleyecektir. Türkiye ekonomisinde dış ticaretin sürekli bir darboğaz olmasının kökeninde yatan yapısal sorunlara inilecek yerde, moneter durgunluk politikalarından medet ummak, kısa dönemde bile başarısızlığa uğramaya mahkûmdur.

6. Sonuç

Türkiye'nin tekrar hızlı büyüme rayına oturabilmesi için hiç olmazsa 1976 yılı reel ithalatını tutturabilmesi gerekmektedir. Bu ise, 1981 fiyatları ile 13 milyar dolarlık ithalat yapması demektir. Ayrıca, ithal yasaklarının kaldırılması bu meblağı daha da arttıracaktır. Şu halde, Türkiye'nin ihracatı 1981 fiyatları ile 10 milyar dolara ulaşmadığı sürece, ekonominin büyüme sürecine girmesi beklenemez. Dış ticaret politikaları, başta döviz kuru, bu ihracat düzeyini tutturmayı amaçlamalıdırlar.

Açıktır ki, 30 yıldır ithalatçıları mükafatlandırılan, ihracatçıları ceza-

landırılan bir ekonominin bu düzeye ulaşması bir anda gerçekleşemez. Ancak, bu tebliğde önerdiğimiz gibi, efektif talebi (büyümeyi) bağımsız, döviz kurunu bağımlı değişken alan bir iktisat politikası tahmin edilenden çok daha kısa sürede zorunlu yapısal değişmenin temellerini atabilecektir. Şu iki koşula dikkat etmek şartı ile:

1. Sanayileşmenin finansmanında kullanılan kaynaklar normalleştirilmelidir. Bundan önce olduğu gibi, 'cebri tasarruf' ilkesi korunacaksa, tarımın doğrudan vergilendirilmesinden başka yol yoktur. Eğer 'ihtiyari tasarruf' ilkesine geçilecekse, bu takdirde mevcut mali sistemin derhal çok ciddi bir reforma tabi tutulması ve kaynak israf eden sektör niteliğinden kaynak yaratan sektör haline getirilmesi zorunludur.

2. Döviz kurundaki düşüşlerin çalışan ve düşük gelirli kütlelerin reel gelirlerine yansımasını engelleyecek tedbirler getirilmelidir: Örneğin endeksleme, işsizlik sigortası, vs..

Önümüzdeki dönemde bu iki tahdidi görmemezlikten gelen ve büyümeyi Türkiye ekonomisinin gündemindeki bir numaralı madde kabul etmeyen bir iktisat politikasının iktisadi ve politik ömrünün çok kısa olacağı kanısındayım.

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1981 Sonbaharında Türkiye'nin İktisadi Durumu ve Özel Sorunları, İstanbul 1981, s. 25-38.

İKTİSAT POLİTİKASI ÜSTÜNE DÜŞÜNCELER

1970'li yılların sonunda Türkiye ekonomisinde bütün ciddiyetiyle beliren bunalım, birbirinden farklı olduğu iddia edilen bir dizi istikrar paketi ve kurtarma operasyonuna rağmen sürüyor. Hatta, bunalımın çözülmek bir yana derinleşmekte olduğuna işaret eden göstergeler de bulmak mümkün. 1978-79 arasında genişletici, 1980-82 arasında ise daraltıcı iktisat politikaları uygulandı; bugün tekrar genişletici politikalara geri dönmekten söz ediliyor. Şimdilik, Turgut Özal döneminde kaybettikleri iktidarı yeni Maliye Bakanının yönetiminde tekrar ele geçirmeye çalışan klasik maliye bürokrasisinin neler yapacağını pek kestiremiyoruz. İyi niyetli olsalar bile (ki ben bu konuda çok şüpheliyim), sonuçta büyük bir başarısızlıkla karşılaşacaklarını tahmin etmek için kahin olmak gerekmiyor.

Türkiye ekonomisinin bugünkü sorunlarına sıhhatli bir çözüm getirebilmenin önşartı, hiçbir konjonktür politikasının tek başına ekonomiyi bunalımdan çıkarmak için yeterli olmadığını kabul etmektir. Yani, ekonominin sorunları **konjonktürel değil, yapısaldır.** Yapısal sözcüğüne herhangi bir metafizik anlam yüklediğim zannedilmesin: Kasdettiğim, bu sorunların, uzun süredir yapılagelmekte olan iktisat politikası hataları sonunda birikmiş ve ekonomik (ve politik) hayatımızda derin yer etmiş ana eğilimlerin mantıki sonuçları olduğudur. Bir dizi **temel ekonomik reform** aracılığı ile bu ana eğilimlerde köklü dönüşümlere gidilmediği takdirde, para arzı, bütçe açığı, faiz haddi, döviz kuru, vs. gibi geleneksel makro ekonomik araçlar üstünde yapılacak oynamalar, hangi yönde olursa olsun, bunalımı sadece derinleştirecektir.

15 yıldır bu ekonomiyi profesyonel iktisatçı gözü ile izliyorum. Beni en çok hayrete düşüren şey, ekonomiyi yöneten politikacı, bürokrat ve teknisyenlerin karşılarındaki esas sorunları teşhis etmekte gösterdikleri beceriksizlikle orantılı olarak saçma sapan idare-i maslahat tedbirleri getirmekteki beceriler oldu. Sanki, Türk politik hayatının (ve tarihinin) yazılı olmayan bir 'demir kanunu' ile karşılaşıyoruz: İktisat politikası sorumluluğuna yükseltilenlerin, yeteneksiz, cahil ve kesinlikle en küçük hayal gücünden yoksun kişiler olmasını emreden bir kanun (bazılarımız, haklı olarak bu gizli kanunun devlet yönetiminin tümü için geçerli olduğunu düşünebilirler). İşte, özellikle halen içinde yaşadığımız türde büyük bunalım dönemlerinde bu kanunun olumsuz etkilerini en belirgin biçimde görüyoruz. Eski kendini yeniden üretemiyor ama, ufukta da yeni hiçbir

şey görülmüyor. Bizzat kendi içsel dinamiğinin yarattığı yeni koşullara uymak için gerekli reformları üretemeyen ekonomi, dinazorlar gibi, çırpınarak bir türlü gelmek bilmeyen ölümü bekliyor.

İlginç olan, bu küçük yönetici kadronun dışına çıkıp, iktisadi konularda kamuoyunu oluşturan daha geniş (ve fiili iktisat politikası sorumluluğunu taşımayan) çevrelere baktığımızda da, yeni bir **sentez** arayışının en küçük bir işaretine bile raslayamayışımız. Tam tersine, iktisat politikası sorumlularının yaptıkları inanılmaz hatalara rağmen kolayca aklanabilmesinin sorumluluğunu taşıyan bu çevrede, herkesin kendine göre uydurduğu bir efsanevi geçmişin (bir **sahte altın çağın**) özlemi ile avunduğunu görüyoruz. İster 30'ların tek parti devletçiliği, ister 50'lerin popülist liberalizmi, ister 60'ların zoraki plancılığı, iç ve dış ekonomik ve politik konjonktürün tümüyle göz ardı edilmesi ile üretilen bu efsanelerin 1980'ler Türkiye'sinin ihtiyaçları ile uzaktan yakından hiçbir ilişkileri yok. Üstelik, iktisatçının marjinal bir nitelik atfedeceği farklılıklarda radikal kopuşlar vehmetmenin Cumhuriyet dönemi iktisat politikalarının sürekliliği içinde saptanabilecek esas darboğazların gözden kaçmasına yol açtığı çok açık. Bu şekilde, son 60 yıla sağduyu ile yaklaşılamaması, 1980'ler için **gerçekçi tercihleri** kapsayan bir platformun kamuoyu önüne gelmesini engelliyor.

Doğallıkla, Türkiye ekonomisinin gerektirdiği köklü reformların gerçekleşmesi **için yetenekli ve bilgili teknokratlar** ve sağduyulu bir kamuoyu sadece **gerekli** koşullar; **yeterli koşullar değil.** Ciddi yapısal reformların ancak **ciddi** bir politik iktidar tarafından, ciddi bir politik iktidarın ise ancak demokrasi içinde **toplumun özgür iradesi** ile gerçekleşebileceğini unutmamalıyız. Reformlarla demokrasi ve milli irade arasında geçmişte kurulan hatalı denklemlerin maliyetlerini bugün daha da iyi görebiliyoruz. Bir reform platformu için gerekli politik iktidarın tek kaynağının ancak ve ancak özgür seçimlerle belirlenen milli irade olabileceği konusunun özellikle politikaya yönelik aydınlar nezdinde berraklık kazanması bu açıdan hayati önem taşıyor.

Bu çerçevede bir fikir birliği oluşsa bile, genel ilkelerden ayrıntılı politikalara giderken önümüzde ciddi sorunlar olduğu çok açıktır. Bu noktada, özellikle profesyonel iktisatçılara büyük bir sorumluluk düşüyor: Sorunları demagojiye sapmadan, birbirlerine ucuz suçlamalar yöneltmeden sabır, sağduyu ve hoşgörü ile tartışmak. İktisatçının görevi hazır bir reform programı için ajitasyon yapmak değil; çünkü böyle bir reform programı ortada yok. Tam tersine, Türkiye ekonomisinin yapısal ve konjonktürel gerçeklerini sokaktaki adamın güncel yaşamı içinde yakalayacak bir reform programının sıfırdan başlayıp üretilmesi gerekiyor. İktisatçı, toplumun önyargılarına esir olmanın sağladığı ucuz (ve kolay) şöhret tuzağına düşmemeli, bu önyargılara karşı soluklu bir mücadeleye girme cesaretini göstermelidir. Türk ekonomisi ve toplumu, simyacı uslubu ile efsanelerden türetilmiş **sihirli çözüm reçeteleri** aşamasını bence çoktan aştı. Bunların toplumsal gerçeklik duvarına çarpınca yarattıkları ha-

sarın büyüklüğünü geçmiş ve bugünkü deneyimlerimizden öğrenmiş olmamız gerekiyor.

Reform programında ilk adım, geliştirilecek iktisat politikaları paketinin esas hedeflerini saptamaktır. Sanıyorum ki, bir bölüm iktisatçı için bu konu son dönemde belirginlik kazandı. Gerçek yapısal dönüşümlerin, gerek kısa dönem konjonktür politikasının amacı, üç noktada özetlenebilir: Hızlı büyüme, işsizlikle mücadele ve gelir bölüşümünün düzeltilmesi. Aslında, bu üç hedefin birbiri ile yakından bağlı olduğunu görmek kolay. İşsizliğin azalması için istihdamın hızla artması gerekiyor; bu ise bir yandan yüksek büyüme hadleri diğer yandan da gelir bölüşümünün düzelmesi demek. Ancak, geçmiş dönemlerdeki tecrübelerimiz, tek başına hızlı büyümenin diğer iki amacı gerçekleştirmek için yeterli olmadığını gösteriyor; 1950'den 1980'e Türkiye ekonomisi istihdam yaratmadan ve gelir bölüşümünü bozarak hızlı büyüme sağladı. Bu nedenle, üç hedef içinde bence **istihdam** (ve işsizlik) öncelik kazanıyor. Bir reform programının esas başarı ölçütünün, bu programın sokaktaki adamın güncel yaşamı ile en kesin kesişme noktası olan istihdam artış hızında düğümlendiğini düşünüyorum. Özellikle kısa dönemli konjonktür politikalarının tümüyle sağladıkları istihdam açısından değerlendirilmeleri gerekiyor.

Gelecekle geçmiş arasında köklü farklılıkların oluşması için bugün gerçekleştirmek zorunda olduğumuz reformların ayrıntılarına girme olanağına şimdilik sahip değiliz. Olsa olsa, genel hatları ile bir sınıflandırma yapmak mümkün. Bir dizi reform, Türkiye ekonomisinin 60 yıldır temel darboğazı olan iç tasarruf yetersizliğini çözmeli. Yukarıdaki hedeflere ulaşmak için, konjonktüre göre milli gelirin % 15 ile %20'si arasında dalgalanan iç tasarrufları milli gelirin % 25 hatta % 30'una yükseltmeliyiz. Bu ise, bir yandan, başta bankacılık, sermaye piyasasının ciddi bir şekilde dönüştürülmesini (gönüllü tasarruflar), diğer yandan da, başta vergi sistemi, kamu maliyesinin çağın gereklerine uydurulmasını (zorunlu tasarruflar) gerektiriyor. Önümüzdeki dönem gündeminde önemli bir yer kaplayacağına inandığım bağımsızlık sorununa, hızlı büyüme için gerekli fonları ülke içinde üretmeden gerçekçi ve onurlu bir çözüm getirme olanağı yok.

İkinci anahtar reform alanı, kaynak dağılımı mekanizmaları. Çoğu **ad hoc** geliştirilmiş ve bir tür 'örgütlenmiş sorumsuzluk' ilkesini yansıtan devlet müdahaleciliğinin yol açtığı kaynak israfının ekonomiye maliyeti çok yüksek. Devletin ekonomiye müdahale biçimlerinde, karmaşık bir sanayi toplumunun ihtiyaçlarına cevap verecek dönüşümlerin sağlanması, KİT'lerin örgütlenmesinden korumacılık sisteminin yeniden düzenlenmesine kanuni ve fiili tekellerin kurulmasından Türk ekonomisinin üç-beş aile holdinginin boyunduruğundan kurtulmasına kadar son derece güç bir dizi reformu gerektiriyor. Etkin işleyen ademi merkeziyetçi karar süreçlerinin kurulması ve işlerlik kazanması için piyasa kavramının işlevini yeniden düşünmek zorundayız. Bence, kaynakların dağılımında ağırlığı piyasaya veren, ama büyüme, istihdam ve gelir bölüşümü alanlarında

yoğun devlet müdahalesine giden **yeni bir devletçilik** anlayışı geliştirmeliyiz. 60 yıldır süregelen ceberrut devlet kapitalizmi/vahşi özel kapitalizm ikilemini önümüzdeki dönemde aşmanın tek yolu devlet müdahaleciliği ve girişimciliğine getireceğimiz ademi merkeziyetçi ve katılımcı bu yeni içerik.

Üçüncü önemli reform alanı gelir bölüşümü. İstihdamın hızla arttırılması gelir bölüşümünün düzelmesinde şüphesiz hayati ama yeterli değil. Ancak, fiyat göstergelerini bozarak kaynak israfına yol açan 'narhçı' uygulamalarla gelir bölüşümünün düzelmeyeceğini artık teslim etmeliyiz. Onun yerine, gerçekçi asgari ücret, endekslenmiş maaşlar, özgür sendikacılık, işsizlik sigortası gibi yeni kurumlar geliştirilmeli; kamu harcamalarında büyük kitlelerin refahını yükseltecek kalemlerde büyük artışlara gidilmeli. Bunlardan sağlık, eğitim, kentsel altyapı en önemli olanlar.

Doğallıkla bu listeyi uzatabiliriz. Örneğin kamu yönetimi sorunu var: Osmanlı kapıkulluğu ile yüzyıl başlarının **korporatizm** özlemlerinin bir sentezi niteliğini taşıyan Türk bürokrasisinin ekonominin gelişmesinin çok gerisinde kaldığı ortada; rüşvet, suistimal, kaçakçılık ve sahtekarlığın ulaştığı boyutlar, toplumun, yukarıdan başlayıp aşağıya yayılan ciddi bir **ahlak bunalımını** yaşadığını gösteriyor. Üstelik, dış dünyadan Türkiye'ye yansıyan politik ve ekonomik konjonktür, söz konusu yapısal dönüşümleri gerçekleştirmeyi zorlaştıracak çok önemli unsurlar taşıyor. Nihayet, bütün bu reformların zaman içinde sıralanması ve hepsinden önemlisi anlamlı kısa dönem politikaları ile bütünleştirilmeleri gereği var. Bütün bunlar, yaygaracı eleştirilerden ibaret bir uslubun önümüzdeki dönemde toplumsal güçleri etkilemekte ne kadar yetersiz kalacağının kanıtı. Varolana karşı yapıcı ve gerçekçi **somut alternatifler** getirmek, eleştirilerin kamuoyunda benimsenmesinde belki daha zahmetli ama çok daha emin bir yol.

Bilim ve Sanat, 24, Aralık 1982, s. 16-17.

ALTERNATİF BÜYÜME STRATEJİSİ*

Kuruluşundan bu yana, Türkiye Cumhuriyetinin politik kaderini ellerinde tutanların temel amaçlarından biri, ülkenin Osmanlı döneminden devralınan geri tarım-temelli ekonomisini dönüştürmek ve özellikle Batı Avrupa'da raslanan türden bir sanayi yapısını kurmak olmuştur. Geçen 60 yılda bu yönde devasa adımların atıldığı, yani 1980'ler Türkiye'sini hedef alınan Batı toplumlarından ayıran nitel ya da nicel uzaklığın, değil 1920'ler ya da 1930'lar, 1970'lerden bile çok daha az olduğu genellikle kabul edilen bir olgudur. Ancak, ekonominin 1970'lerin sonunda girdiği ve her geçen gün derinleşerek ciddiyetini arttıran bunalım, eski başarılarla avunmayı zorlaştırmaktadır. Ekonomi, yakın tarihinde yaşadığı iki bunalımdan (1958 ve 1970) nisbeten kısa sürelerde çıkabilmişti; bugün ise bunalımın çok daha uzun süreceği yönünde karamsar bir bekleyiş Türk toplumunun bütün kesimlerinde yaygındır. Buna karşılık, son 5 yıldır bunalımdan çıkışı temin edecek tedbirleri getirdiklerini öne süren iktisat politikası sorumlularının adeta safiyane bir iyimserlik içinde olduklarını gözlememek olanaksızdır. Bunalımın, mevcut iktisadi yapıya dokunmaksızın bazı iktisat politikalarında yapılacak marjinal değişikliklerle 'kendiliğinden' yok olacağı hayali, diğer konulardaki farklılıkları ne olursa olsun, son dönem iktisat politikası sorumlularının genel özelliği gibi duruyor. «Tünelin ucundaki ışık» görüleli neredeyse 5 yıl oldu; 2 yıl «seneye köşeyi döneceğimiz» en yetkili ağızdan açıklandı; geçen yıl için «dünyanın en başarılı ekonomisi» seçildik; 6 aydır bir türlü açılamayan bir sihirli paketi bekliyoruz. Sokaktaki adamın güncel yaşam gerçeği ile sanki alay edermişcesine söylenmiş bu sözlere bakınca, bunalımın en ciddi boyutunun iktisat politikası sorumlularının ciddiyetsizliğinde yattığı kanısı bende güçleniyor. Bu koşullarda, Türkiye ekonomisinin önümüzdeki dönemde bunalımdan çıkıp hızlı büyüme rayına oturmasını temin edecek tedavi yöntemi ve bu yöntemin gerektirdiği reçeteler, ancak ekonomiyi 1983 kışına getiren 60 yıllık sürecin çok iyi anlaşılmasından sonra saptanabilecektir. Doğallıkla, ekonominin yarını ile dününü birleştirecek bir köprü, bugün uygulanmakta olan politikaların sadece dün uygulananlarla değil, yaratacakları farklı yarınları da gözönüne alarak, bugün uygulana-

* Bu yazı, İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti'nin Nisan 1982'de İstanbul'da düzenlediği «Bunalımdan Büyümeye Geçiş» konulu seminerin ilk oturumunda sunduğum tebliğin genişletilmiş biçimidir. Başta Dr. Seyfettin Gürsel ve Dr. Fahrettin Yağcı, buradaki fikirlerin oluşmasına katkıda bulunan çok sayıda meslektaş, dost ve öğrencime teşekkür etmek istiyorum.

bilecek başka politikalarla karşılaştırılarak değerlendirilmesine de olanak verecektir.

Bu açıdan, Cumhuriyet döneminde görülen hem mutlak hem de nisbi anlamdaki iktisadi gelişmeyi dikkatle irdelemek gerekiyor. İlk gözümüze çarpan olgu, 60 yılın tekdüze bir başarıyı simgelemediğidir. Geçmişte uygulanan iktisat politikalarının önemli bir bölümü, uzun dönemde, sağladıkları yararlara eşit, hatta daha fazla sorun yaratmışlardır. Hızlı büyüme dönemlerini izleyen bunalım ve durgunluklar, büyüme sürecinin olağanüstü istikrarsızlığına işaret etmektedir. Bu istikrarsızlığın nedenleri özenle saptanmalıdır. Nitekim, hızlı büyüme hadlerinin tutturulduğu dönemlerin, içeride uygulanan bilinçli politikalar kadar, dış dünyadan kaynaklanan olumlu konjonktürlerin etkisini taşıdığı genellikle kabul edilmektedir. 60 yılın global bir değerlendirilmesi yapıldığında, başarının son derece cüzi bir kısmının Türkiye'de iktisat politikası kararlarını alanlara ait olduğu hemen belirecektir. Hatta, ekonominin onlara **rağmen** geliştiğini önermek bile mümkündür. Türkiye daha 1960'lı yıllarda sanayileşme sürecinin ilk ve en kolay aşamasını geçtiği halde[1], ya politik iradenin kasıtlı engellemeleri, ya iktisat politikası sorumlularının bilgi ve yetenek eksiklikleri, ya da kamuoyunun iktisadi konulardaki hurafe ve önyargılarının (çoğunlukla her üçünün) oluşturduğu bir duvara çarparak gerekli reformları devreye sokamamıştır. Bu durumda, bugünkü bunalımdan çıkışta, ekonominin nicel açıdan ulaştığı hacim ve nitel açıdan ulaştığı karmaşıklık, eskisi gibi 'rasgele' politikalarla ya da (daha da vahimi) 'kendiliğinden', geçmiş dönemlerdeki sınırlı başarının tutturulmasına bile olanak vermemektedir. Ekonominin hayati bir dönüm noktasında, yani ciddi bir **yapısal bunalım** içinde olduğu anlaşılmadıkça, iç ya da dış konjonktüre atfedilen bunalım her yıl büyük vaadlerle yapılan sihirli 'kurtarma operasyonlarına' rağmen (sayesinde?) sürüp gidecektir.

Türkiye ekonomisinin bugünkü yapısal bunalımından çıkıp hızlı büyüme rayına oturmasının köklü reformlar, gerçekçi iktisat politikaları ve akılcı bir planlama gerektirdiği çok açıktır. Bu ise, profesyonel iktisatçılara önemli bir sorumluluk yüklüyor. Özellikle, iktisat politikasının sorumluluğunu taşıyan uygulamacı çevrelerin geçmişte olduğu kadar bugün de uzun dönemli sorunları teşhis etmekte ve bu sorunlara çözüm bulmakta gösterdikleri başarısızlık, akademik iktisatçıların yapabilecekleri katkıyı artırmıştır. Ne var ki, akademik iktisatçılarımızın büyük bir bölümü inanılmaz bir sorumsuzluk duygusuna kapılmışa benziyor. Sayıca az ama iletişim araçlarındaki etkinliği yüksek bir grup, önce, iktisat mesleğini **Samuelson**'un ders kitabından pasajlar okuyarak 24 Ocak kararlarına övgüler düzmeye indirgedi; şimdi de YÖK'ün getirdiği tahditlerin arkasına sığınıp ekonominin bugünlere gelmesindeki rolünü unutturmaya çalışıyor.

(1) Sanayileşmenin ilk adımları atılırken, iktisat politikacısının hata yapma ihtimali çok düşük; basit bir tarımsal yapıda, her kurulan sanayi yararlı oluyor, etkinlik, akılcılık gibi kavramlar üçüncül, dördüncül düzeyde bir önem taşıyor. 'Kolay ithal ikamesi' denilen bu dönemin Türkiye için 1950'ler sonunda bittiği kanısındayım.

Güncel yaşamında işsizlik, enflasyon, bankerler, faizler, vs. ile bunalan vatandaşın sloganlar düzeyinde yürütülen bu soyut tartışmaları hayretle izlediği, Türkiye'de herşeyin günlük gülistanlık olduğu önerilerine ise biraz kızmaya başladığı kanısındayım. Ekonominin acil çözüm gerektiren sorunlarındaki artışa paralel olarak kamuoyu iktisadi konularda yeni bir hassasiyet kazandı. Günlük gazete haberlerinde iktisadi konulara verilen ağırlık bunun iyi bir gösterdi. Doğallıkla, halen uygulanmakta olan politika demetine düzülen övgüler ne kadar soyut kalıyorsa, yerine ne getireceğini akla yatkın biçimde açıklamayan eleştiriler de o ölçüde inandırıcılık vasfından yoksun oluyorlar.

Bu çalışmanın amacı, ders (ve el) kitaplarındaki slogan düzeyinin çok ötesinde varolan **iktisat teorisi** ile Türkiye'nin somut gerçeğini birleştirerek, bugünkünden farklı ve uygulanabilirliği olan bir iktisat politikaları kümesini kamuoyuna sunmak. Pek de mütevazi olmayan 'Alternatif Büyüme Stratejisi' başlığı bu nedenle seçildi. Bence, bizzat başlıkta, projenin temel ayırdedici nitelikleri belirginleşiyor. Birincisi **'strateji'** sözcüğü. Büyüme, hele hızlı büyüme, ancak ve ancak bir strateji ile mümkün. Bugünkü politikaların ise herhangi bir orta-uzun dönem ufku, yani stratejisi olmadığı kanısındayım. Bugünden yarına, hepsi kısa dönemli bir dizi politikayı, ne ölçüde aralarında tutarlılık olduğuna bile bakmaksızın uygulamaya sokuyorlar: Stratejinin yerini 'idare-i maslahat' almış. Üstelik, bunalımın derinliği Türkiye'nin kısa dönemdeki manevra alanını çok daralttığından, kısa ve uzun dönem bağlantısının doğru kurulmasının ekonominin yarını için hayati olduğu bir dönemde. İkincisi, **'büyüme'** sözcüğü. Temel hedefi **istikrar** olan bugünkü politikalardan esas ayrıldığım nokta bu: Türkiye'de iktisat politikalarının bir numaralı hedefi **büyüme** olmalı; istikrar değil. İstikrar hedeflenerek bunalımdan hiçbir zaman çıkılamayacağına, dolayısı ile büyümeyen bir ekonomide hedef istikrar oldukça istikrarsızlığın yani bunalımın giderek artacağına inanıyorum. Üçüncüsü **'alternatif'** sözcüğü. Bir büyüme stratejisinin bugünkü politikaları tamamlayıcı olamayacağını, yani ancak onlarla köklü farklılıklar gösteren politikalarla büyümenin temin edileceğini vurguluyor. Söz konusu köklü farklılık önce hedeflerde: İstikrarın yerini hızlı büyüme, gelir bölüşümünün düzeltilmesi ve işsizlikle mücadele alıyor. Sonra da araçlarda: Tek-hedefli parasal ya da bütçe denetiminin yerine çok-hedefli kamu harcamaları, maliye politikası, yatırım planlaması, vs. gibi daha aktif (ve anlamlı) teknikler geliyor.

1. Neden Alternatif?

Uygulamaya konuldukları günden itibaren, 24 Ocak politikalarının mimarı ve onu destekleyenler, bu politikalara bir 'alternatif olmadığını' defalarca söylediler. Hatta ekonominin 'doğal' kanunları olduğu belirtildi ve kanunlarla uyumlu politikalar izlendiği anlatıldı. Bu şekilde, uygulanan politikaların 'doğal', yani **tek doğru** politikalar oldukları ima ediliyordu. Demek ki, doğrulukları doğallıkları ile tescil edilmiş politikalardan farklı politikaların uygulanmasını isteyenler aslında **'yapay'** yani **yanlış** taleplerde bulunuyorlardı. Hiç beklenmedik çevrelerden de bu görüşe destek geldi;

uluslararası kapitalizmin geçirdiği büyük bunalımda sermayenin mantığı zorunlu olarak belirli yeniden-yapılaşma süreçleri gerektirdiğinden, söz konusu politikaların bağımlı-kapitalizm içinde tek alternatif olduğu doğruydu; tersini söyleyenler büyük bir yanılgı (ihanet?) içindeydiler.[2] Bu şekilde, diğer konulardaki büyük zıtlıklarına rağmen iki düşman ekol 'alternatif vardır' diyenlerin kendileri için oluşturduğu müşterek tehlikeye karşı nihayet birleşiyorlardı: 24 Ocak kararlarının **alternatifi yoktur!** İlginçtir ki, Turgut Özal döneminde kaybettikleri iktidarı yeni Maliye Bakanı döneminde yeniden ele geçirmeye çalışan klasik maliye bürokrasisinin itirazı da politikalara değil, kimin onları daha iyi uygulayacağına imiş; her gün açılıp kapanan paketler arasında süregelen kargaşa, bugünkü ikinci sınıf kadrolara kıyasla Turgut Özal'ın gerçekten tek ciddi alternatif olduğuna neredeyse herkesi inandıracak.

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığım 'alternatif yoktur' safsatasına **şiddetle muhalif** olduğumu baştan söylemeliyim. Ekonominin, belirli dönemlerde belirli iktisat politikalarını **zorunlu kılacak** türden yasaları yoktur, olamaz; tersini söylemek metafiziktir, laf salatasıdır[3]. İktisat politikalarını **somut tarihi** konjonktürlerde **somut insanlar** yapar. Aynen bir anayasa, bir ceza kanunu, bir din ya da bir ideoloji için olduğu gibi. Nasıl ki bir anayasa o toplumun politik ve toplumsal güçleri arasındaki çatışma ve dengeleri yansıtır, onlar tarafından yapılır ve uygulanırsa, aynı süreç iktisat politikaları için de geçerlidir. Farklı toplumsal güçler farklı iktisadi tercihler yaparlar ve kendilerine farklı hedefler saptarlar. Bu da farklı iktisat politikaları demektir: Kullanılan araçlar ve elde edilen sonuçlar da farklı olur. O kadar. Her iktisat politikası yapaydır (doğal değildir); yani **toplumsaldır.**

'Alternatifsizlik ideolojisine' karşı çıkışım sadece kavramsal düzeyde bir teorik titizlikten kaynaklanmıyor. Bu ideolojinin ciddi politik-toplumsal mahzurları olduğu kanısındayım. Bunlardan ilki, Türkiye'nin mevcut iktisadi yapısını ve halen uygulanmakta olan politikaları sanki bir **kader** haline getirmesi: Türkiye'de yaşayan 45 milyon insana da kaderlerine rıza gösterip boyun eğmekten başka yapacak bir şey kalmıyor. Üstelik, bu kader, başka ülkelerden verilen örneklerde somutlaştırılıyor: Arjantin, Şili, Güney Kore, Tayvan ve benzerleri. Doğrusu, genelde her tür kaderciliğe, özelde ise Türkiye'nin kaderinin başka ülkelerde aranmasına karşıyım. Hele hele bu kaderin Pasifik Okyanusu'nun kıyılarında bulunmasına çok karşıyım Eğer Türk toplumunun bir kaderi varsa, o da bin yıldır içinde yaşadığı Akdeniz-Avrupa ülkeler camiasında olmalı. Bu özgül anlama, mevcut politikalara alternatifin varlığında ısrar etmek, Türkiye'nin geçmişte olduğu

(2) Bu konuda, Seyfettin Gürsel'in 'Bunalım ve Türkiye' (**İktisat Dergisi**, Şubat 1982) adlı makalesindeki görüşlere katılıyorum.

(3) 19'uncu yüzyıl **natüralizmi**, sağ yada sol varyantı ile, Türkiye'de çok yaygın; ben, ekonominin 'kurulmuş bir süreç' (instituted process) olduğunu düşünüyorum. Bu konuda çok yararlı bir eser K. Polanyi, **The Great Transformation** (Beacon Press, Boston 1957)dir.

gibi gelecekte de Avrupa Konseyi ile, AET'si ile, Helsinki Anlaşması ile, NATO'su ile, Avrupa camiasının bir üyesi kalması için çaba göstermek demek; Türk toplumu ve ekonomisi için dışarıda bir **model** aranacaksa önce Avusturya'ya, İtalya'ya, İspanya'ya, Yunanistan'a, Finlandiya'ya bakmak demek.

Ekonomide doğal kanunlar vehmetmenin ikinci mahzuru, iktisat politikasının niteliğinin çok yanlış algılanması. Ekonominin kanunları 'doğal' olunca, iktisatçı da bir mühendis vasfını kazanıyor; iktisat politikası ise bir mühendislik yani teknik sorununa dönüşüyor. Bu şekilde, politika, iktisat politikasından kovuluyor. Halbuki adı üstünde: Hiç kimse iktisat tekniği demiyor; **iktisat politikası** deniyor. Eğer ekonomide ille kanun bulmak istiyorsak, bence ekonominin bir tek gerçek kanunu var: **Politikasız ekonomi olmaz.** Her iktisat politikaları demeti, her iktisat stratejisi, bir **politik tercihler kümesini** yansıtır. İktisat teknikleri devreye bundan sonra, yani politik tercihler yapılıp hedefler politik olarak saptanınca girerler. Politik irade istikrarı hedef alırsa başka araçlar kullanılıyor; büyümeyi, gelir bölüşümünü düzeltmeyi ve işsizliği hedef alırsa başka araçlar kullanılıyor. Eğer bir ekonomide işsizlik artıyor, gelir bölüşümü bozuluyor, büyüme duruyorsa, bunun nedeni çok açık: Politik irade bunları ikincil hedefler kabul ediyor ve esas hedefine ulaşmak için onları feda ediyor. Yani, teknik olarak onların öyle olma zorunluluğu yok; bir dizi politik tercih onları öyle yapacak araçların kullanılmasını gerektiriyor. Şu halde, alternatif sözcüğü, başka hedeflere birincil ağırlık vermenin mümkün olduğunu ve bu hedeflerle tutarlı olarak farklı araçların kullanılabileceğini vurguluyor. Bir alternatife sahip olmak, bugünkünden farklı iktisadi hedeflere sahip olmak demek.

'Alternatifsizlik ideolojisinin' üçüncü mahzuru, iktisat politikası tartışmalarını bir **sistem sorunu** haline dönüştürmesi. Türkiye'ye özgü geleneklerden biri bu. Bir politikayı eleştirenler, çoğu kez somut çareler önermek yerine, sorunu kapitalizme bağlayıp açık ya da örtük biçimde soyut bir sosyalizme sahip çıkarlar; mevcudu koruyanlar ise, ne kadar haklı olursa olsun, her eleştiriye 'komünizm geliyor' yaftasını yapıştırmaya bayılırlar.[4] Bu şekilde, tartışma, işsizlik, pahalılık, ücret artışları, elektrik kesintileri gibi halkın güncel dertlerinden uzaklaşır; soyut ilkelerin zıtlaşması biçimini alır. Ne kadar güç, karmaşık, duygusal ve bilinmeyen boyutları yüksek bir konu da olsa, şüphesiz, sistemlerin her toplumda tartışılması gerekiyor. Ancak, özellikle bugün Türkiye'nin yaşadığı özgül politik konjonktürde sistem bahanesi arkasına sığınıp alternatif iktisat politikası

(4) Bu tebliği sunduğum oturumda, dönemin ekonomi ile sorumlu Devlet Bakanı Turgut Özal da dinleyici-konuşmacı olarak bulunuyordu. Benim sunuşumdan sonra yaptığı konuşmada, nedense, sürekli Türkiye ile Bulgaristan'ı karşılaştırmak ihtiyacını duydu. Bu şekilde, alternatifin esas amacının ne olduğunu anladığını kibarca ima ediyordu. TÜSİAD Başkanı Ali Koçman ve DPT Müsteşarı Yıldırım Aktürk kendisine aynı dalga boyunda (ama aynı kibarlıkta değil) katıldılar. Sonradan, kendi fakültemdeki 'hızlı' dostlarımın toplantının (ve benim) 'sermayenin çıkarlarına' hizmet ettiği kanısında olduklarını öğrendim.

arayışlarına konan **sansürlere** de nereden gelirse gelsin karşı çıkılmalı. İktisat politikası ciddiyet isteyen bir iş; sağduyu, mantık ve serinkanlılıkla tartışılması, ucuz şöhret yaygaracılığına düşülmemesi gerekiyor. Alternatif önerilerine 'komünist' ya da 'sermayenin uşağı' (sık sık her ikisi) denmesi, bizi Türk ekonomisinin önündeki gerçekçi seçenekleri ortaya çıkartmaktan alıkoymamalı[5]. Demek ki, alternatif, sistem değiştirmeden de çok daha düzgün işleyen bir ekonomiye ulaşmanın mümkün olduğu anlamını taşıyor.

2. Eskimiş alternatifler

Biraz dikkatle bakınca, bugün uygulanan iktisat politikalarının Türkiye'nin iktisadi (ve iktisat politikası) tarihi içinde köklü bir kopmaya tekabül etmedikleri, tam tersine, geçmiş 60 yılda düzenli bir şekilde birbirini izleyen iki alternatif politika kümesinden birinin bütün özelliklerine sahip oldukları kolayca görülecektir. Bugünkü tartışmalara ışık tutması açısından, Türkiye ekonomisinin birinden öbürüne gidip geldiği bu iki politika demetinin ana hatlarını kısaca belirtmekte yarar var.[6]

Yapısalcı-popülist politikalar: Bunlar, büyümeye ve yatırıma yönelik. Sık sık, büyüme için kaynakları nereden bulduklarına da bakmadan, **genişleyici** politikaları istikrar ve durgunluğa tercih ediyorlar. Türkiye tarihinde genişleme ve büyüme dönemleri, gelir bölüşümünün düzelmesi yönündeki hedeflerin de önem kazandığı dönemler. Kısmen bu, kısmen de başka nedenlerle, kontrollü fiyatları ve bir tür 'kumanda ekonomisini' piyasa mekanizmasına tercih ediyorlar. Bu durumda, planlı ya da plansız, bürokratik kaynak dağılımı mekanizmaları ağırlık kazanıyor. Hızlı büyümenin içerdiği genişleyici politikalar gelir bölüşümünü düzeltme hedefinin içerdiği bürokratik kaynak dağılımı mekanizmaları ile birleşince, politikayı uygulayanların amaçları öyle olmasa da, ihracat hızla düşüyor ve sonuçta ekonomiyi dış ticarete kapatıcı bir etki yapıyor. Yapısalcı-popülist politikalar, uluslararası konjonktür de müsait ise, kısa dönemde çok başarılı sonuçlar veriyor yani büyüme hızlanıyor ve gelir bölüşümü düzeliyor. Ancak, uzun dönemde, genellikle ödemeler bilançosundan kaynaklanan darboğazlar ciddi bir enflasyona ve gelir bölüşümünün hızla bozulmasına yol açıyor; süreç büyüme hızının sıfıra (negatife) düştüğü bir bunalımla noktalanıyor.

Muhafazakar-istikrarcı politikalar: Bunlar fiyat istikrarı ve bütçe disiplinine yönelik. Yatırımların düşük kalması, gelir bölüşümünün bozulması ve işsizliğin artması pahasına da olsa, bütçenin denkliği savunuluyor; fiyat istikrarını bozacak ve bütçenin açık vermesine yol açacak genişleyici politikalardan kesinlikle kaçınılıyor. Toplam talebin düşmesi piyasa/fiyat

(5) Yazıda, Friedman, monetarist, IMF gibi ifadeleri kullanmaktan mümkün olduğu ölçüde kaçındım; kimseyi IMF'cilik yada Friedman'cılıkla suçlamamaya çalıştım. Ancak, baştan, anti-Friedman, anti-IMF ve anti-monetarist olduğumu söylemeliyim. Üstelik, kökü dışarıda bir kavramsal çerçeveden de çok etkileniyorum: Cambridge'li ünlü iktisatçı Lord Kaldor'un öğrencisi olduğum profesyonel iktisatçıların gözünden kaçmayacaktır.

(6) Pek çok azgelişmiş ülkede, aynı ikili ayırımı bulmak mümkün: örneğin, Latin Amerikalı iktisatçılar, özellikle aşağıdaki kategorileri kullanıyorlar.

mekanizmalarının daha rahat kullanılmasına olanak veriyor. Dış ticarette ise, istikrarla beraber ödemeler bilançosu üstündeki baskılar kalkıyor, yani ekonomi daha az otarşik olma (dışa açılma) yönünde eğilimler gösteriyor. Muhafazakar-istikrarcı politikaların amacı fiyat istikrarını korumak, bütçede ve ödemeler dengesinde açığa meydan vermemek olduğundan, genellikle bu dönemlerde yatırımlar düşüyor ve ekonomi düşük bir büyüme hızını hiçbir darboğaz çıkmadan tutturuyor. Bu tür politikalar uygulayanların seçim şansını çok düşürdüğünden, bunlara seçimsiz dönemlerde daha çok raslanıyor.

Cumhuriyet dönemi iktisat politikaları tarihine, genellikle kullanılan devletçilik —özel teşebbüs ya da liberalizm— planlama gibi soyut ve nitel kriterlerle yaklaşacak yerde yukarıdaki ayırımını uygulayınca, dönemin sürekliliği daha belirginlik kazanıyor.[7] Yukarıdaki iki kategorinin de dışında kalan iki dönem var. Biri, ekonominin yeniden inşa edildiği ve bağımsız bir iktisat politikası uygulaması için gerekli araç ve kurumların daha mevcut olmadığı (gümrükler, Merkez Bankası, vs.) 1923-30 arası: Aşarın kaldırılması bu döneme **popülist** bir nitelik veriyor fakat bütçe disiplini mutlak olarak uygulandığından **istikrarcı** yanı da çok güçlü. İkincisi, 1950-53 arasında çok özgül bir iç ve dış konjonktürün sağladıkları olanaklar çerçevesinde Menderes'in **liberal-popülist** dönemi: Genişleyici politikalar, 'kumanda ekonomisi' tedbirlerine başvurmadan yürütülüyor. Bu iki dönem dışında, kabaca şöyle bir sınıflandırma yapmak mümkün: 1930-50 arası CHP tek parti dönemi muhafazakar-istikrarcı politikalar uygulanıyor; 1953-60 arası Menderes'in yapısalcı-popülist dönemi; 1960-64 arası 27 Mayıs ile birlikte muhafazakar-istikrarcı politikalara geri dönüş; 1965-71 arası Demirel'in yapısalcı-popülist büyüme dönemi[8]; 1971-73 arası 12 Mart hükümetlerinin tekrar muhafazakar-istikrarcı politikalara geri dönüş denemeleri; 1974-80 arası ise çeşitli koalisyon hükümetlerinin önce çok olumlu sonra da çok olumsuz bir dış konjonktüre rağmen yapısalcı-popülist politika olanaklarını sonuna kadar zorladıkları dönem. Bu bakıma, 1980 sonrasında uygulamaya sokulan ve halen süregelen politikaların Türkiye ekonomisinin geçmişi ile kopukluk taşımadığını, tam tersine, örneğin 1960'da Kemal Kurdaş'ın uygulamaya çalıştığı politikalardan nitel olarak çok az farklı olduğunu kolayca söyleyebiliyoruz. Değişen, 20 yıllık aradan sonra, ekonominin (ve toplumun) iç ve dış koşulları; 1960'da başarılı gibi duran politika anlayışının 1983'de çarptığı duvar bu.

İktisat politikalarına yukarıdaki çerçeve aracılığı ile yaklaşmanın çok önemli bir yararı var: Türkiye ekonomisinin **yapısını** 60 yıldır birbirini ta-

(7) Doğallıkla, Cumhuriyet iktisat tarihini dönemlemek için başka kriterler de kullanmak mümkün: Örneğin salt makro politika açısından bakmak, ya da öngörülen sanayileşme stratejisini temel almak, bizi farklı dönemlemelere götürürdü. İlginçtir ki, bu yönde çalışmalar çok az.

(8) 1965-71'in ayırdedici bir özelliği var: Enflasyon oranının çok düşük olması. Sanıyorum ki, büyümeden feda etmeden fiyat istikrarına tanınan bu özgül ağırlık, hükümetin o sıralarda çok yaygın olan cuntacılık eğilimlerine karşı aldığı bir tedbirden ibaret.

mamlayan bu iki alternatifin bugünkü haline getirdiği; yani, mevcut yapıyı bunların ikisinin de değiştirme gücüne sahip olmadıklarının kolayca görülmesi. Şu halde, 1980'ler bunalımından ekonominin kurtulabilmesi ve tekrar hızlı büyüme rayına oturabilmesi ancak her iki politika anlayışının **reddi** ile mümkün. Türkiye ekonomisinin 1980'lerde girdiği bunalımın kökeninde **yapısal sorunların** olduğu, bu sorunların ise ancak ve ancak onlara çözüm getirecek **köklü reformlar** aracılığı ile bertaraf edilebileceği anlaşılmadıkça, getirilecek politikalar ister yapısal-popülist ister muhafazakar-istikrarcı olsun, bizzat kendi yarattığı dinamiğe ayak uyduramayan Türk ekonomisi bir türlü gelmek bilmeyen ölümü bekleyen dinazorlardan farklı bir yaşama sahip olamayacaktır[9].

3. Ekonominin yapısı

Yapı ve yapısal gibi sözcükler Türk ekonomisi ile ilgili olarak kullanıldığında çoğu kez yarı-metafizik bir anlam kazanıyor: Tüm kötülüklerin sorumluluğunu soyut bir 'yapı' yüklenince, ekonomiyi eleştirenin işi iyice kolaylaşmış oluyor. Bu nedenle, sözcüğü hangi anlama kullandığımı baştan belirtmekte yarar görüyorum. Birincisi, 'yapı' kendiliğinden oluşan bir şey değil; uzun süredir uygulanan iktisat politikalarının bir sonucu. Bunlar, ekonomide kökleşmiş bir dizi trend yaratarak 'yapı' dediğimiz ilişkiler biçimini belirliyor. Bu haliyle, 'yapısal' sözcüğü, ancak iktisat politikalarında köklü dönüşümler yapıldığı takdirde ve zor değişecek trendlere işaret ediyor. İkincisi, 'yapı' sadece makinalar, tarlalar, yollar, eğitim düzeyi, vs. gibi nesnel koşulları kapsamıyor; belki de daha önemlisi, uzun yılların tecrübesi ile tüketici, tasarrufcu, bürokrat, sermayedar, işçi, köylü, vs. insanların ekonomi ile ilgili oluşturdukları davranış kalıplarını ve bunları besleyen-taşıyan hukuki-ahlaki-idari kurallar kümesini kapsıyor: 'yapı' kavramının hayati bir **nitel boyutu** var.

Biraz daha somutlaştırınca, Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarının, yukarıdaki yapısal-popülist ve muhafazakar-istikrarcı iktisat politikalarının ikisine de **müşterek** sorunlar olduğu söylenebilir. Demek ki, her iki politika kümesinin reddi ile oluşacak yeni bir alternatif, sözkonusu yapısal sorunları büyük bir özenle saptayarak işe başlamalı. Aşağıda, 1980'li yıllarda Türkiye ekonomisinin hızlı büyüme sürecine yeniden girebilmesi için çözmek zorunda olduğu yapısal sorunların en önemlilerini kısaca belirttik.

a) **Düşük iç tasarruf oranı:** Uzun dönemde hızlı büyümenin en önemli engeli, büyümenin finansmanı için kullanılacak kaynakların ekonomi içinde üretilememesidir. Türkiye, benzer ekonomiler içinde, en düşük iç tasarruf oranına sahip olan ülkedir. Japonya'da % 30'un üstünde, AET ülkelerinde % 25 civarında olan bu oran, Türkiye'de konjonktürün çok olumlu olduğu

(9) Türkiye ekonomisinin 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren girdiği ve her geçen gün derinleşen bunalımda dış konjonktürel etkenlerin katkısının çok az olduğunu, yani ekonominin kendi **iç yapısından** kaynaklanan bir bualım yaşadığını daha önceki yazılarımda kanıtlamaya çalıştım. Bak. örneğin, 'Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Gözlemler', **Toplum ve Bilim**, 12, Kış 1980. (bu kitap, s. 41).

1970 ortalarında kısa bir süre % 18'e çıkmışsa da, genellikle % 15 civarındadır. Türkiye'nin beşte birinden az gelir düzeyine sahip Hindistan'da iç tasarruf oranının % 20 olması, sorunun bir zenginlik ya da fakirlik sorunu olmadığını göstermektedir. İç tasarruf oranı, bir ülkenin sanayileşme-büyüme **çabasının** nihai göstergesidir; düşük tasarruf oranı, yetersiz bir çabaya tekabül eder. İç tasarruf oranını % 25-30 civarında bir yere oturtmadıkça, hızlı sermaye birikimi Türkiye için bir hayaldir. Ekonominin dışa bağımlılığının da temel nedeni budur: Tasarruf yapmaksızın hızlı büyüme mutlaka dış dünyadan tasarruf transferini, yani borçlanmayı gerektirir.

b) **Yetersiz vergi sistemi:** Düşük iç tasarruf oranının en önemli nedeni, sanayileşme için gerekli fonların tarım kesiminden elde edilmesini sağlayacak etkin bir vergi sisteminin yokluğudur. Cumhuriyet idaresi, aşarı kaldırıp yerine tarım kesiminden alınan başka bir doğrudan vergi koymayarak, ekonomiyi düşük bir büyüme hızına mahkum etmiştir[10]. Halen de, ücretliler dışındaki adeta tüm kesimler doğrudan vergilemenin dışında kalmayı becerebilmişlerdir. Ekonomide, tasarruf yaratmak amacıyla çok mahzurlu bir dizi çarpıklığın göze alınabilmesinin kökeninde, vergi sisteminin işlemeyişi yatmaktadır.

c) **Yetersiz mali sistem:** Cebri tasarrufların vergi sistemi nedeni ile düşük olmasına paralel, ihtiyari tasarrufları teşvik edecek ve etkin bir şekilde yatırımlara aktaracak mali kurumların yokluğu göze çarpıyor. 60 yıllık bir sanayileşme sürecinden sonra, bugün de, Türkiye'de tek mali kurum, yarattığı kaynaktan çok daha fazlasını israf eden mevduat bankalarıdır. Başta hisse senedi borsaları olmak üzere, tüm diğer sermaye piyasası kuruluşları ihmal edilmiş, hatta büyük holding bankaları tarafından kasden (ve başarı ile) engellenmiştir.

d) **Bozuk gelir bölüşümü:** Türkiye'nin kendisine benzer ülkelerle bile kıyaslanamayacak derecede bozuk bir gelir bölüşümüne sahip olduğu biliniyor. Bunda şaşıracak bir şey yoktur. Vergi ve mali sistem tasarrufların arttırılması için bir araç olarak kullanılamayınca, geriye kalan tek yol, gelir bölüşümünü bozarak daha yüksek tasarruf eğilimine sahip olduğu düşünülen sermayedar-müteşebbis kesimlerin gelirlerini arttırarak tasarrufların yükselmesini sağlamaktır. Türkiye'de, bilerek ya da bilmeyerek, bugün de dahil, sermaye birikiminin hızlanması için gerekli tasarrufların üretilmesi amacıyla bu yöntem kullanılmaktadır.

e) **Çarpık fiyat yapısı:** Gelir bölüşümünü bozmanın en rahat (ve emin) yollarından biri, fiyatların kaynakların dağılımına olan etkisini gözardı edip, onları tümüyle gelir dağıtıcı fonksiyonları ile kullanmaktır. Başta **döviz kuru** ve **faiz haddi,** önemli fiyatlar devlet tarafından ve bu amaçla tesbit edilirler. Giderek, ekonomi, karmaşık bir devlet müdahaleciliğinin oluşturduğu rantları paylaşmak üzere her çeşit suistimal, rüşvet, partizanlık, vs. ilişkilerinin işlediği bir **rant ekonomisine** dönüşür.

(10) Bu çok önemli konuda bak. İzzettin Önder, «Kamunun Fon Oluşturma Görevi», **İktisat Dergisi**, Aralık 1981 ve Nicolas Kaldor, «Türk Vergi Sistemi Üzerine Rapor» (Kaldor Raporu), **Toplum ve Bilim**, 15-16, Güz 1981-Kış 1982.

f) **Yanlış koruma politikası:** Gelir bölüşümünü bozmak için fiyat yapısı çarpıtılınca, akılcı bir korumacılık politikası uygulamaya da olanak yoktur. Türkiye ekonomisinin bugünkü halini almasında en büyük katkıyı yapma şerefi, bence, ithal yasaklarına dayanan korumacılık politikasına aittir. Aşırı-değerli bir döviz kuru ile ödemeler bilançosunu makul açıklar içinde tutabilmenin tek yolu, ithalatta çok kesin miktar kısıtlamalarına gitmektir; üstelik, bu şekilde, içerideki sanayiciye sınırsız koruma sağlanır yanı önemli miktarda rant aktarılır.

g) **Aşırı tekelleşme:** Bir yandan sermaye piyasasının etkin işlemeyişi, öte yandan tüm dış rekabetin ortadan kaldırılması, Türkiye sanayini ne benzer ülkelerde ne de daha gelişmiş olanlarda raslanmayan boyutta bir tekelleşmeye itmiştir. Hiç abartmadan, başlangıcından bu yana Türkiye ekonomisinin **resmi** ya da **yarı-resmi** tekellerle meskun olduğunu söyleyebiliriz. Bugün de, ekonomide rekabetsizlik kural, rekabet ise arzulanmayan bir istisnadır.

h) **İhracatın engellenmesi:** Çarpık fiyat yapısı, yanlış koruma politikası ve tekelleşme birleşince, bir hilkat garibesi ortaya çıkar: Türkiye, dünyada en az ihracat yapan, yani ihracata en kapalı ülkelerden biridir[11]. Sanayi yatırımları, inanılmaz rantlara el koyabilmek ümidi ile, sadece iç pazar hesaplanarak yapılmıştır; ne fiyat, ne de kalite yönünden diğer azgelişmiş ülkelerle bile dış pazarlarda rekabet etme olanağı yoktur. 24 Ocak sonrasında tek değişme, o da geçici bir süre için, ihracat konusunda olmuştur.

g) **Kaynak israfı:** İç pazar rantlarına yönelik bir sanayinin kaynakları optimal kullanmak yönünde bir çabası olması beklenemezdi. Çarpık fiyat yapısının kaçınılmaz sonucu olan darboğazların gerektirdiği **ad hoc** bürokratik kaynak dağılımı mekanizmaları tarafından güçlendirilen bu eğilim, yanlış teknoloji kullanan, optimal ölçeğin çok altında, katma değeri ya çok düşük ya da negatif ama kârlılığı (rantları) çok yüksek sanayiler yaratmıştır. Piyasa koşullarının dışında kalan ve ekonominin içinde önemli bir ağırlığa sahip kamu kesiminin politik nedenlerle israf ettikleri kaynaklar buna eklenince, Türkiye, **sanayileştikçe fakirleşen** bir ekonomi görünümünü kazanmıştır.

h) **İşsizlik:** Kaynak israfının en belirgin olduğu alan, toplum açısından yukarıda kısaca belirtilen yanlış sanayileşmenin maliyetinin iyice belirginlik kazandığı istihdam olanakları ya da işsizliktir. Türkiye'nin sanayileşme modelinin (?) belki de en ilginç özelliği, sanayi kesiminin adeta hiç istihdam yaratamamasıdır. Genişleyici politikaların uygulandığı dönemlerde, sanayi-dışı hizmet kesimlerinde canlı istihdam olanaklarının varolması, Almanya, Orta-Doğu, vs. dış işçi talepleri, bir süre bu inanılmaz gerçeğin kamuoyundan gizlenmesine ve iktisat politikası sorumlularının sorunla hiç ilgilenmemelerine imkan vermiştir. Ancak, 1980 istikrar tedbirleri ile beraber, sorun bütün dehşeti ile gündemdedir.

(11) Türkiye ekonomisinin uluslararası bir karşılaştırma sonucu dünyanın en az ihracat yapan ülkesi olduğunu kolayca göstermek mümkün; bak. A.S. Akat, **ibid.**

i) **Yetersiz altyapı ve kamu tüketimi:** Düşük tasarruf oranının zorunlu kıldığı sermaye birikimi biçimi, kısa dönemde ürün vereceği düşünülen üretken yatırımlara ağırlık verilmesine ve ancak uzun dönemde etkisini gösteren altyapı yatırımlarının büyük ölçüde ihmal edilmesine yol açmıştır. Yol, enerji, haberleşme, liman, vs. gibi ana altyapının mevcut üretim düzeyini kaldırmaktan dahi aciz olduğu bugün bilinmektedir. Ayrıca, kamuya gerekli finansman olanaklarını sağlayan düzgün bir vergi sisteminin yokluğu, yüksek olan tüketim harcamaları içinde kamu tüketiminin de çok düşük kalmasına yol açmıştır. Gelir bölüşümünün de fiili bozukluğunda önemli bir etkisi olan okul, hastane, geleneksel idare hizmetleri, kanalizasyon, vs. yetersizliği özellikle büyük kentlerde yaşam standartlarını çok olumsuz etkilemekte, önemli miktarda kaynağın israf olmasına yol açmaktadır. Düşük sermaye/hasıla katsayıları ile büyüme, gelecekten çalarak büyümedir; Türkiye için bu dönem kapanmıştır[12].

Yukarıdaki listeyi uzatmak mümkün. Dikkat edilirse, bütün sayılan özellikler, Türkiye ekonomisinde 24 Ocak'tan önce varolan, ancak 24 Ocak ve sonrası istikrar tedbirleri tarafından düzeltilmesi yolunda adeta hiçbir düzenleme getirilmeyen trendlere işaret etmektedirler.

4. Alternatifin hedefleri

Geliştirilen alternatif politikalar kümesinin anlamı sanıyorum ki şimdi daha belirgin hale geliyor: **Yukarıdaki yapısal sorunları, kısa dönem konjonktürü de ihmal etmeden çözmek.** Alternatifin basit bir makro politika değişikliği olamayacağı, mutlaka Türkiye ekonomisinin görüntüsünü değiştirecek bir dizi **köklü reformla** beraber makro politikadaki değişikliklerin ele alınmasının gerektiği konusunda hiç bir şüphemiz kalmamalı. İktisat politikası teknisyeninin hüneri bundan sonra ortaya çıkacak; acil çözüm bekleyen kısa dönemli sorunları, uzun dönemde ekonominin sıhhatli işleyişi için zorunlu yapısal dönüşümlerle birleştirerek çözecek araçları bulmak ve uygulamaya koymak. Ancak, reform programının ayrıntılarına inmeden, hedefler üstünde biraz durmak gerekiyor.

Soluklu bir stratejinin kendisine uzun dönemli hedefler koyması ve temel politika araçlarını bu hedeflerle uyumlu olacak şekilde seçmesi zorunlu. Doğallıkla, bu tür uzun dönemli hedefler, genel oldukları ölçüde, somut politikalarda farklı düşünenlerin de katılabilecekleri hedefler; hatta, dar anlamı ile iktisat politikası hedefi olmaktan çok, bir toplum projesi niteliğine de sahipler. Bence, biri nitel, diğeri nicel, iki uzun dönemli hedef alternatif büyüme stratejisinin üzerine oturduğu alanı belirliyor. Bunlardan ilki, Türkiye ekonomisine hızla, Batı Avrupa ülkelerinin **nitel özelliklerini** kazandırmaktır. Halen, bu ülkelerle Türkiye arasında gelir bölüşümü ve kaynakların etkin kullanımı açısından büyük bir **nitel uçurum** vardır. Vergiler, kamu harcamaları, sosyal güvenlik, rekabet koşulları, korumacılık, piyasa-planlama ilişkileri, özel mülkiyet-devlet mülkiyeti ilişkileri, vs.

(12) Bir süredir, Türkiye'de sermaye/hasıla katsayısının yükseleceğini ve bunun kaçınılmaz olduğunu söyleyenler var. Bak. Örneğin, Y. Küçük, **Seçme Teknik Çalışmalar**, A.İ.T.İ.A., Ankara 1981, s. 239-240.

gibi alanlarda somutlaşan bu uçurumun hızla kapatılması önerilen alternatifin temel hedefidir. İkincisi, gene bu ülkelerle ama özellikle Akdeniz ülkesi komşuları ile Türkiye arasındaki **nicel uçurumun** önce genişlemesinin durdurulması bilahare de daralmaya başlaması için gerekli olan **ekonomik seferberliğin** devreye sokulmasıdır. Hafife alınması olanaksız bir ekonomik potansiyele sahip olduğu halde, uygulanan yetersiz iktisat politikaları sayesinde Türkiye son 60 yılda dünya ve bölge ekonomisindeki nisbi yerini sürekli kaybederek nisbi bir gerileme yaşamıştır. Arada sırada tutturulan yüksek büyüme hadleri ve bizlerin düne kıyasla somut bir şekilde yaşadığımız zenginleşme, uluslararası karşılaştırmaların çizdiği hazin tabloyu saklayamaz. Geçmiş büyüme trendinin devam etmesi halinde, çok yakın bir gelecekte, örneğin eski Osmanlı İmparatorluğu toprakları üstünde kurulan çok sayıda devlet içinde en fakir ve geri olmak Türkiye'ye nasip olacaktır.[13] Türkiye'nin uzun dönem (seküler) büyüme hızında köklü bir artışı temin etmek, önerilen alternatifin ikinci temel hedefidir. 60 yıllık bir trendde köklü bir kopuşun kolay (ve sancısız) gerçekleşmeyeceği çok açıktır; ancak, Türkiye ekonomisinin potansiyeli açısından **mümkün**, toplumun geleceği açısından da **zorunlu** olduğu da unutulmamalıdır.

Bu iki uzun dönemli hedefin, kısa dönemi de kapsayacak şekilde iktisat politikası hedeflerine tercümesi, karşımıza birbiri ile güçlü tamamlayıcı ilişkiler içinde dört hedef çıkartır:

i) Büyümenin hızlandırılması ve yatırımların yükseltilmesi;
ii) Kaynak dağılımında etkinliğin artırılması;
iii) Gelir bölüşümünün düzeltilmesi;
iv) İstihdam olanaklarının arttırılması ve işsizliğin çözümlenmesi.

Dikkat edilirse, yukarıdaki hedeflerde bugünkü politikaların temelini oluşturan istikrar sözcüğüne yer verilmemiştir; aşağıda görüleceği gibi, kısa dönemde özellikle fiyat istikrarının bir hedef olarak alınması diğer hedeflerle çelişir.

İktisatçı için, bu dört hedeften ikincisi dışındakiler kolayca nicel büyüklüklere dönüştürülebilir. İlk hedef, iç tasarruf oranının % 30 civarına çıkartılması demektir; beraberinde sermaye/hasıla katsayısı yükselse bile, % 7.5-8 civarında büyüme hızlarının tutturulması imkan dahiline girer. Üçüncüsü, milli gelirde hem tarımın hem de ücretlerin payının yükseltilmesi anlamına gelir. Halen, elde çok kesin rakamlar olmamakla beraber, tarımın milli gelirdeki payı % 25, ücret gelirlerinin milli gelirdeki payı % 25, kâr-rantların milli gelirdeki payı ise % 50 civarında kabul edilebilir. Köklü bir gelir bölüşümü reformu, tarımın payını % 35'e, ücretlerin payını % 30'a çıkartmalı, kâr-rantların payını ise % 35'e düşürmelidir. Aynı şekilde, altyapı ve kamu tüketim harcamalarının yükseltilmesi, devlet gelirlerinin halen milli gelirin % 20'si civarında seyreden payını % 35'e çıkarmayı zorunlu kılmaktadır.

(13) Son yıllarda dolar bazında kişi başına GSMH'nın gerilemesi ile Ürdün, Suriye, Tunus Türkiye'ye yetişti; Yunanistan, Yugoslavya, Irak, Cezayir, Libya zaten yukarıda idi. Bu gidişle, Mısır ve Fas'ın da Türkiye'yi geçmesi bir zaman meselesi, o kadar.

İlk bakışta gelir bölüşümünün bu şekilde kırsal ve kentsel düşük gelirler lehine düzeltilmesi hızlı sermaye birikimi hedefi ile çelişkili gibi duracaktır. Neoklasik iktisadın buğulu gözlüklerini takmamış olanlar, her gelir düzeyinde marjinal ve ortalama tasarruf eğiliminde ciddi yükselmelere yol açacak bir dizi tedbirle bu çelişkinin ortadan kalkacağını kolayca göreceklerdir. Doğallıkla, tarım kesiminin milli gelirdeki payı, hızlı büyüme sürecinde hızla düşeceğinden, ilk bir yükselmeden sonra gerileyecektir; oradaki kaybın olduğu gibi ücret gelirlerine aktarılması gerekmektedir. Ancak, gelir bölüşümünde bu rakamların ifade ettiğinden de büyük bir düzelme, kamu tüketiminin bugünkü düzeyi olan % 12'den % 23-25 civarına çıkması sonucu, özellikle düşük gelirlilerin yararlandıkları okul, konut, hastane, toplu taşıma, işsizlik sigortası, yaşlılık sigortası, vs. gibi hizmetlerin arzındaki önemli artış aracılığı ile gerçekleşecektir. Dördüncü hedef, işsizlikle mücadele, hızlı büyümenin bir türevi olarak alınabilir. Ne var ki, Türkiye'nin daha önce yaşadığı deneyim, katma değer (yani milli gelir) artış hızının istihdam artış hızı ile ilişkisinin ille çok güçlü olmadığını göstermiştir. Şöyle ki, milli gelirin hızlı büyümesi istihdamın hızlı artışı için **gerekli** koşuldur, fakat **yeterli koşul değildir:** Büyümenin sermaye-yoğun kesimlerde ve sermaye-yoğun teknolojilerde temerküz etmesi halinde, beraberinde salt istihdama yönelik tedbirler getirilmemişse, hızlı büyümeye rağmen tarım-dışı kesim istihdamında çok cüzi artışlar sağlanması mümkündür. İstihdamın başlı başına bir hedef alınması bu bakıma hayatidir. Teknoloji seçimi, uluslararası ihtisaslaşma, proje değerlendirilmesi, vs. tüm ana tercihlerde, alternatif strateji istihdam kriterinin ağırlık kazanmasını önermektedir. Hatta, kamuoyunda da, iktisat politikasının başarı göstergesi olarak milli gelir artış hızının alınması yerine tarım-dışı kesim istihdam artış hızının alınması ciddi şekilde düşünülmelidir. İşsizlik sorununun Türkiye'de almış olduğu hacim ve sosyo-politik çıkarsamaları, bu konuda **olağanüstü** bir çabayı ve **olağan-dışı** tedbirleri zorunlu kılmaktadır. Rakamların diline dökersek, önümüzdeki on yılda Türkiye ekonomisinin sanayi kesiminde 3.5 milyon, toplam tarım-dışı kesimde ise 9 milyon yeni istihdam yaratması gerekmektedir. Üstelik, son üç yıldır uygulanan politikaların işsizliğe yaptığı büyük katkının kısa sürede bertaraf edilmesi zorunluluğu, konjonktür politikalarının da kısa dönemde büyük bir istihdam artışı sağlayacak şekilde özenle saptanmasını gündeme getirmiştir.

Yukarıdaki hedeflerin birbirleri ile tutarlılığının sınanması, bu çalışmanın boyutlarını çok aşan bir model denemesini gerektiriyor. Türkiye ekonomisinin önemli eksikliklerinden biri, profesyonel iktisatçıların farklı politika önerilerinin sonuçlarını önceden görmelerini sağlayacak formel ekonometrik ya da planlama modellerine sahip olmayışıdır. Türkiye hakkında, politika değişkenlerinde oynamalar yaparak gerçekçi simülasyonlara olanak veren esnek bir (tek) modelin Türkiye dışında (Dünya Bankası) fakat bir Türk iktisatçısı tarafından (Dr. Kemal Derviş) inşa edilmiş olması, ekonominin geçmişte ve bugün ne kadar kötü yönetildiğinin bence yeterli kanıtı. Alternatifin önemsiz gibi duran alt-hedeflerinden biri

de, bu tür nicel yönetim-planlama araçlarının hızla Türkiye ekonomisinin layık olduğu düzeye getirilmesidir[14].

5. Stratejik tercihler

Yukarıdaki hedeflere ulaşmakta kullanılacak araçları **yapısal** ve **konjonktürel** şeklinde ikiye ayırmak yararlıdır. Yapısal dönüşümlerin gerçekleşmesi, bir dizi stratejik diyebileceğimiz tercihle beraber mümkündür. Bunlar, iktisat politikasının ekonomi ile olan ilişkilerini genelde belirlemekle kalmaz, ekonominin esas gidişatını da etkilerler. Doğallıkla, sorun, ekonomiye devlet müdahalesinin yoğunluğu ve bu müdahalenin alacağı biçimler konusunda düğümlenir. Alternatif, yapısal-popülist ve muhafazakar-istikrarcı politikaların bu konudaki zıtlığını aşan, kamu-ekonomi ilişkilerini yeniden ve Türkiye toplumunun ihtiyaçlarına göre düzenleyen bir arayışı temsil etmektedir.

Çok-uluslu, merkeziyetçi ve militarist tarım imparatorluklarından sivil toplum ve sanayi temelinde örgütlenmiş milli devletlerin çıkması, son 100 küsür yıllık Türk tarihinin de gösterdiği gibi, zor ve sancılı bir geçiş dönemini içeriyor. Politik düzeyde, bu geçişin neredeyse ders kitaplarına girecek kadar başarılı bir örneğini oluşturan Türkiye Cumhuriyeti, bugün, bizzat kendisinin başlattığı dinamiklerin, bu geçiş dönemine özgü politik, iktisadi ve toplumsal iktidar-yönetim biçimlerini sorguya çeken güçler yarattığına tanık olmaktadır. Önümüzdeki dönemde, iktisat politikası tartışmalarının berrak ve gerçekçi bir içerik kazanması, söz konusu geçiş döneminin iktisadi düzeydeki hakim kurumu diyebileceğimiz **'devletçilik'** olgusunun tartışılarak aşılmasını gündeme getirmiştir. Sanayileşme ve kapitalistleşme yönünde **'aşağıdan'** bir dinamiğin geçiş dönemi başında mevcut olmayışı, politik iktidarı elinde tutanları **'yukarıdan'** sanayileşme modelleri aramaya itmiştir. 1930 bunalımının yıkıcı etkilerine karşı çaresizlik içinde devreye sokulan **devlet girişimciliği**, kısmen 20'nci yüzyıl Türk düşüncesini çok etkileyen korporatist ideolojiye yatkınlığı, kısmen de yeni cumhuriyetin yıkmaya çalıştığı Osmanlı devlet geleneği ile tutarlılığı sayesinde, hızla tüm kaynakların merkezi bir bürokrasi aracılığı ile dağıtıldığı bir **komuta ekonomisine** (command economy) dönüşmeye başlamıştır. Devletçilik sözcüğünün muğlaklığı buradan kaynaklanmaktadır: Ekonomide yaygın devlet girişimciliğini (devlet mülkiyetini) destekleyenlerin ille bürokratik kaynak dağılımı mekanizmalarını da desteklemelerini istemektedir. Giderek, hızlı büyüme ve düzgün gelir bölüşümü hedeflerine tek başına piyasa ekonomisi tarafından ulaşılamaya-

(14) Derviş-Robinson modelinin neoklasik varsayımları yerine Keynesci mekanizmalarla işleyen (à la Taylor) bir modeli öğrencim Bilge Okay doktora çalışması olarak kuruyor; Dr. Fahrettin Yağcı, kısa dönem dinamiğinin uzun dönemle birleşmesi yönünde büyük bir adımı kurduğu TEM (Türkiye için Ekonometrik Model) aracılığı ile attı: Prof. M. Celasun Ankara'ya (ODTÜ), Dr. F. Yağcı İstanbul'a (TSKB) Derviş Robinson modelini getirdiler. İlginç olan, bu oluşumların Türkiye ekonomisini yöneten DPT, Maliye Bakanlığı, Merkez Bankası gibi kuruluşlar dışında, onların yardımı (ve haberi) olmaksızın gerçekleşmeleri.

cağı, yani ekonomiye **mutlaka** devlet müdahalesinin gerektiği gerçeği, saptırılarak, 1950 sonlarında yeniden biçimlenmeye başlayan 'yukarıdan' politik hareketlerin bu müdahalelerin ancak sorumsuz (korporatist) bir bürokrasinin tek kaynak dağılımı mekanizması olması ile istenilen sonuçları vereceğini kamuoyunda yerleştirmelerine yol açtı. Söz konusu **yasakçı** ya da **narhçı** devlet uygulamasının en çok kimlerin işine yaradığı bugün çok daha kolay görülebiliyor.

Bu koşullarda, alternatif strateji, devlet girişimciliği ile bürokratik kaynak dağılımı mekanizmalarını ayırdetmeye büyük önem vermekte, ilkini desteklediği ölçüde ikincisine karşı çıkmaktadır. Piyasa diye nitelendirdiğimiz fiyat mekanizmasının, mülkiyet biçiminden bağımsız olarak tek etkin kaynak dağılımı mekanizması olduğu bugün en merkeziyetçi ekonomilerde bile kabul görmeye başlamıştır. Ayrıca, gelir bölüşümünde, kaynakların dağılımını ve etkin kullanımını da etkileyen fiyat sistemine yapılacak müdahalelerle düzelme sağlamanın olanaksız olduğu da bilinmektedir; müdahale, vergi, kamu harcamaları, sosyal güvenlik sistemleri, istihdam olanakları, vs. yolu ile, yani fiyat/piyasa ikilisinin etkin işleyişini bozmadan gerçekleştirildiği takdirde kalıcı olmakta ve istenilen sonuçlar elde edilmektedir. Demek ki, alternatif, kaynak dağılımının etkinliğini arttıracak bir dizi **anti-bürokratik reform** aracılığı ile hem kamu kesiminin hem de özel kesimin rekabetçi piyasa koşulları içinde çalışmalarını temin etmelidir.

Düzgün işleyen bir piyasa-fiyat mekanizmasının kurulması, çoğunlukla düşünüldüğünün tersine, etkin bir planlama uygulamasının da önkoşuludur. 1960-80 arası planlama deneyiminin de gösterdiği gibi, fiyat göstergelerinin yanlış ve yetersiz bilgiler taşıdığı bir ekonomide, planlama örgütü gereksiz ayrıntılar içinde kaybolarak bütünü gözden kaybedebilmekte ve sonunda piyasa mekanizmasının yapabileceğinden çok daha vahim hatalar yapılmaktadır. Bu bakıma, ciddi bir iktisat politikasının ancak ciddi bir planlama ile beraber yürüyeceğine inananların, her şeyden önce düzgün bir piyasa mekanizmasının kurulması için çaba göstermeleri gerekmektedir. Öte yandan, kaynak dağılımı açısından piyasa ile bürokrasi arasındaki tercihin, dar anlamı ile ekonominin boyutunu çok aşan sonuçları olduğu da unutulmamalıdır. Bürokratik kaynak dağılımı mekanizmaları, eninde sonunda emeğin fiyatını yani ücret haddini de belirlemek zorunda kalırlar; narhçı devlette işverenle işçilerin özgür pazarlıkları ile ücret haddinin belirlenmesine ve dolayısı ile **özgür sendikalara** yer yoktur. Bağımsız ve güçlü bir sendikal hareketin uzun dönemde ancak ve ancak piyasa mekanizması ile beraber varolacağının anlaşılması, pek çok gereksiz tartışmayı engelleyebilecektir.

Piyasa mekanizması aracılığı ile kaynak dağılımının rasyonelleştirilmesinin şu ya da bu şekilde devlet girişimciliği ile ve geçen bölümde belirlenen büyüme, gelir bölüşümünün düzeltilmesi ve istihdam hedefleri ile çelişmediğini tekrar hatırlatalım. Önerilen, geleneksel liberal-devletçi zıtlığının aşılması ve sanayileşme-kapitalistleşme yolunda büyük adımlar

atmış Türkiye'nin yeni ihtiyaçları ile tutarlı yeni devlet müdahaleciliği biçimlerinin geliştirilmesidir. Gelir bölüşümünde, özellikle düşük gelir sahiplerinin tüketim düzeylerinin belirlenmesi hiçbir şekilde piyasa mekanizmasına bırakılamaz; vergi politikası, işsizlik sigortası, kamu harcamaları, gerçekçi asgari ücret, büyük istihdam projeleri, vs. gibi tedbirlerle (ve doğallıkla sendikalaşmanın önüne konan engellerin kaldırılması ile) düşük gelirler lehine yoğun devlet müdahalesi önerilecektir. Aynı şekilde, hızlı büyüme de piyasa mekanizmasına bırakılamaz. Bir yandan, kaynak israf etmeyen bir kamu girişimciliği güçlendirilmeli, öte yandan yüksek bir yatırım düzeyinin tutturulmasına olanak verecek şekilde efektif talep denetlenmelidir. Alternatif, ancak monetarist maceralara kapalı makro müdahalecilik anlayışı ile gerçekleşebilir. Nihayet, istihdam, bir yandan efektif talep, öte yandan sosyal güvenlik (işsizlik sigortası) ve istihdama yönelik büyük kamu projeleri aracılığı ile kamunun sorumluluğunda kalmaktadır. Kısaca, alternatifin amacı devlet müdahalesini azaltmak değil, akılcı bir biçimde artırmaktır. Bu özgül anlama, bir **yeni devletçilik anlayışından** söz edebiliriz[15].

Kaynak dağılımı mekanizmaları ile ilgili olarak yapılan bu tercih, bizi bir diğer stratejik soruna, **sanayileşme stratejileri** adı altında ekonominin dış dünya ile ilişkilerinin tartışıldığı kavramsal çerçeveye götürüyor. Karşımızda, dış dünyanın devreye girdiği diğer konularda da olduğu gibi, duygusal boyutu yüksek bir tartışma var. Birincisi, ekonominin şimdiye kadar girdiği tüm bunalımların ödemeler bilançosundan kaynaklanmasının getirdiği psikoloji. İktisat politikası sorumlularının «şu ödemeler bilançosu derdi olmasa idi ben bu ekonomiyi ne güzel idare ederdim» şeklinde düşündüklerinden hiç şüphem yok. İkincisi, Osmanlı-Türk toplumunun, iktisaden güçlü bir Batı karşısında mücadele ederek koca bir imparatorluğu kaybetmiş olmasının kaçınılmaz izi. Kapıkulu geleneği içinde kendilerini devletle özdeşleştirmekten bir türlü vazgeçemeyen aydınların «hatt-ı müdafaa yoktur; sath-ı müdafaa vardır» ilkesi kapsamına ticaret akımlarını da almaları şaşırtıcı değil. Üçüncüsü, tarım toplumundan kalma (kapitalizm-öncesi) güçlü ideolojik kalıntıların iktisadi bağımsızlık ile otarşiyi ayırdedememeleri. İktisadi bağımsızlık kavramının somut kriterler yerine soyut (ve duygusal) bir düzeyde tanımlanmasının bunda çok büyük etkisi var[16]. Dördüncüsü, rekabetsiz bir iç pazarın yüksek kârlarına alışmış,

(15) 24 Ocak istikrar paketine ve Turgut Özal'a yönelttiğim eleştirilerde, büyümeden vazgeçmesi ve gelir bölüşümünü bilerek bozması önemli bir yer tutuyordu; ancak, hiçbir zaman piyasa mekanizmasına yöneldiği için kendisini eleştirmedim. **Tam tersine,** Özal'ın piyasa yöneliminin lafta kaldığını kanıtlamaya, yani, rekabetçi bir piyasa mekanizmasına razı olmadığını göstermeye çalıştım: Özal'ı piyasa mekanizmasını işletmeyi **reddettiği** için eleştirdim. Bak. 'Türkiye'nin Dışa Açılması: Bir Not', **İktisat Dergisi,** Eylül 1981 ve '1981 Sonbaharında Türkiye Ekonomisinin Dış İlişkilerine Bir Bakış', **1981 Sonbaharında Türkiye'nin İktisadi Durumu ve Özel Sorunları** içinde, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul 1981 (bu kitap, s. 80).

(16) Çetin Altan, büyük ustalara özgü bir uslupla, «Ölüler sömürülmez, hadi ölelim; işsizler sömürülmez, hadi işsiz kalalım» gibi özdeyişler üretip bir süredir bu duygusal ve akıl-dışı yaklaşımlarla inceden inceye alay ediyor. Bence, ekonomik →

ekonominin normal işleyişinin bozulması ile kendi kârlılığı arasında bir ters korelasyon olduğunu çeşitli denemelerle öğrenmiş bir sanayici-tüccar lobisi. 1980 öncesi Türkiye ekonomisinin belki de en ilginç yanı, özel sermaye birikim ve temerküzünün, ekonominin dış ticaretten koparak büyümesinin yavaşladığı dönemlerde hızlanmasıdır: Karaborsa, suistimal ve kaçakçılık, kısa sürede büyük servetler edinmenin en emin yoludur (1956-60 arası; 1977-80 arası). Nihayet, tartışmayı iyice arap saçına döndüren olgu, katılanların çok büyük bir bölümünün Türkiye'nin 1955-80 arasında 'ithal ikamesi stratejisi' izlediği yönündeki müşterek kanıya sahip olmaları. Değil strateji, taktik düzeyde bile rasyonel kararlar almak için gerekli bilgi, cesaret ve yetenekten yoksun iktisat politikası sorumlularının, günlük darboğazlarla mücadele etmek için aldıkları günlük kararların adeta raslantısal bir şekilde Türkiye'yi **'rasgele ithal ikamesi'**[17] platformuna oturttuğu şüphesiz doğru; ancak, bence buna **'ihracatı engelleme stratejisi'** demek çok daha gerçekçi olurdu[18].

Türkiye'nin doğal kaynak temeli, nüfusu, coğrafi yeri, vs. gözönüne alınınca, tek sanayileşme stratejisinin 'ithal ikamesi' olabileceği hemen görülür. Ne var ki, 'ithal ikamesi' ancak bir **strateji** olunca, yani rasyonel bir şekilde planlanıp ihracatın geliştirilmesine de gerekli ağırlık verilirse uzun dönemde arzulanan sonuçları sağlar. Bu bakıma, alternatif, **'ihracat ağırlıklı ithal ikamesi stratejisi'** (export-led growth with import-substitution industrialisation)[19] önermektedir. Bu stratejinin özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz: 1. Uluslararası ihtisaslaşma **reddedilmektedir**. Türkiye'nin örneğin tarımsal sanayilerde (agro-business) ihtisaslaşması ve bunun karşılığında başta ağır sanayi olmak üzere bir dizi sanayi kesimini içeride kurmaktan vazgeçmesi düşünülemez. Tam tersine, Türkiye ekonomisi kendisi ile benzer büyüklükteki (Fransa, İtalya, Almanya, İngiltere) Batı Avrupa ekonomileri ile aynı yapıyı hedef almak, yani dengeli ve içbağlantıları yüksek, çağdaş teknolojiyi kullanmakla yetinmeyip üreten bir sanayi kesimi planlamak zorundadır. Bu hedeften ne kısa ne de uzun

←

bağımsızlığın bir tek gerçekçi kriteri var: ödemeler bilançosunu politik taviz vererek borç almadan dengeye getiren her ülke bağımsız (özerk) bir ekonomi politikası uygular, yani iktisaden bağımsızdır.

(17) İslm babası değerli meslektaşım Taner Berksoy'dur; bak. 'Uluslararası Ticaret, İktisadi Kalkınma ve İthal İkamesi', **Toplum ve Bilim**, 12, Bahar 1981.

(18) Bence, dış ticareti mutlak olarak daraltıp ekonomiyi dışa kapatmak (otarşiye yönelmek) bir iktisat politikası başarısı ise, o zaman birinciliği tereddütsüz 1955-sonrası performansı ile Adnan Menderes alırdı: 1950-60 arasında milli gelir iki katı olurken, reel ihracat ve ithalat mutlak olarak düşmüştü. (bak. örneğin A.S. Akat, 'Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Gözlemler', **op. cit.**, tablo I). Türkiye'nin özgül tarihi çelişkilerinden biri, otarşiden yana olanların bu olguyu görmemezlikten gelmelerine yol açar.

(19) N. Kaldor, **Further Essays on Applied Economics**, Duckworth, Londra 1978: Kaldor, Japonya, Almanya, İtalya gibi başarılı büyüme sağlamış ekonomilerin bu stratejiyi uyguladıklarını söylüyor, bak. özellikle s. 154-177.

dönemde hiçbir şekilde taviz verilemez[20]. 2. Uluslararası piyasada **rekabet** esas alınmaktadır. İç-bağlantıları ne kadar yüksek olursa olsun, uluslararası piyasada (içeride ithalat, dışarıda diğer ülkelerin ihracatı ile) rekabet edemeyen bir sanayi kesimi kısa dönemde bile kendisini yeniden-üretemez; ekonomiye hiç katkı yapmadan önemli miktarda kaynağı israf eden bir tekeller oligarşisine dönüşür. Türkiye'nin hem kısa hem de uzun dönemde ödemeler bilançosunu sanayi ürünleri ihracatı ile dengeye getirmesi zorunludur. 3. Genişleyici makro politikaların **ihracattan** kaynaklanması hedef alınmaktadır. Salt iç piyasanın genişlemesi ile yürütülen ve ihracatı (yani sanayinin uluslararası rekabet gücünü) ihmal eden politikalar, kısa sürede ödemeler bilançosundaki açıklara çarpmakta ve enflasyon-darboğazlar-bunalım devresine girmektedir. Uluslararası ekonominin daralmaya başladığı ya da hiç olmazsa genişlemesinin durduğu bu dönemde, ihracat ağırlıklı bir genişleyici politika zor olduğu ölçüde zorunlu olmaktadır.

Söylenenleri gene rakamların diline dökmekte yarar var. 1950-80 arasında uygulanan 'ithal ikamesi' (?) ile ihracatın milli gelirdeki payı % 4 civarında kalmış ve aynı dönem reel ihracat artış hızı milli gelir artış hızının epey altında seyretmiştir. Buna karşılık, reel ithalat artış hızını milli gelir artış hızı altında tutmak mümkün olamamıştır. Sonuç, ortadadır. İhracata-yönelik sanayileşme stratejisi, Türkiye'nin milli gelirinin % 25-30'u civarında ihracat yapmasını öngörmektedir: 1982 yılı için, bunun anlamı 20 milyar dolarlık (?) ihracattır. Bu stratejide, reel ihracat artış hızının orta-uzun dönemde milli gelir artış hızının iki katı olması beklenir. Türkiye'nin bu boyutta bir ihracatı gerçekleştirmesine ne gerek vardır; ne de bugünkü uluslararası konjonktürde olanak. Alternatif ise, ihracat/milli gelir oranını % 15-20 civarında (1982 için 10-12 milyar dolar) tutmayı, buna karşılık seküler reel ihracat artış hızını milli gelir artış hızının üstüne çıkartmayı planlamaktadır. Yani, bir yandan yaygın sanayileşmeye gidilecek, diğer yandan da her sanayinin kuruluşundan itibaren birkaç yıl içinde uluslararası piyasada rekabete girişmesi ve hiç olmazsa katmadeğerinin % 15-20'sini ihraç etmesi beklenecektir. Doğallıkla, bazı sektörlerin üretiminde ihracatın payı çok daha yüksek olabilecektir: Türkiye'nin uluslararası piyasada rekabet gücü olan sektörleri geliştirmeyi reddetmesi akıl-dışı bir tutum olurdu. Korumacılık ve döviz kuru politikalarının oluşmasında bu stratejik tercih çok önemlidir.

6. Yapısal reformlar

Önerilen alternatif, şu ana kadar nisbeten genel ve soyut düzeyde tanıtıldı. Ancak, özellikle profesyonel iktisatçı olmayanların bu soyut önerileri somutlaştırabilmeleri için, içerdikleri politikaların daha ayrıntılı

(20) Bu noktada, dipnot 16'da verdiğim bağımsızlık tanımına bence çok önemli olan bir boyut daha eklemek istiyorum: Türkiye'nin coğrafi konumunda, silah sanayi kurmadan bağımsız politika izlemenin çok zor olduğu kanısındayım. Yani, silah sanayi için ağır sanayi gerektiğine göre, yaygın sanayileşme Türkiye bağlamında 'bağımsızlığın' ikinci somut kriteri oluyor.

bir şekilde açıklanması gerekiyor. Bu amaçla, önce Türkiye ekonomisinin çehresini değiştirecek bir dizi reform kısaca belirtilecek; bunlar, kısa dönem konjonktürüne değil, uzun dönem trendlerine yönelik olduklarından, **yapısal** sıfatına hak kazanıyorlar.

a) **Ücret reformu:** Kentsel kesimde gelir bölüşümünü belirleyen etkenlerin başında **asgari ücret** gelmektedir. Yapılan hesaplar, hakkaniyetli bir asgari ücretin bugünkü fiyatlarla (Aralık 1982) ayda 22.000 TL olması gerektiğini göstermektedir[21]. Ayrıca, bu düzeye çıkarıldıktan sonra asgari ücretin fiyat artışlarına **endekslenmesi** ve hiçbir şekilde enflasyonun asgari ücretle çalışan kesime yüklenmemesi zorunludur. Diğer ücretler, özgür sendikalar ile işverenler arasındaki pazarlıkla, yani toplu sözleşmeler ile belirlenir; toplu sözleşmelere endeksleme konulması mümkün olmalıdır. Memur maaşları da, asgari ücretin katları biçiminde yeniden düzenlenmelidir; bu yoldan onlar da **otomatik endekslenmeye** tabi olurlar.

b) **Sosyal güvenlik reformu:** Şu anda kentsel gelir bölüşümü açısından büyük sorunlar taşıyan bir alan sosyal güvenlik kurumlarının aldığı akıl-dışı yapıdır. Birincisi, işçi-memur-serbest çalışan-küçük üretici köylü arasındaki statü farkları derhal ortadan kaldırılmalıdır: Emekli Sandığı, SSK ve Bağ-Kur aynı çatı altında toplandıktan sonra sosyal güvenlik tüm nüfus için zorunlu hale getirilmelidir. İkincisi, **işsizlik sigortasının** derhal kurulmasıdır. Milyonlarca işsizin varlığını görmemezlikten gelen, onların hızla çözülmeye başlayan geleneksel kurumlar içinde (aile bağları, vs.) başlarının çaresine bakmalarını bekleyen bir anlayış artık sürdürülemez. Üçüncüsü, sosyal güvenlik kurumlarının topladığı fonları israf etmesi durdurulmalı, emeklilik maaşları ve emeklilik ikramiyesi de enflasyona karşı endekslenmelidir.

c) **Tarımsal destek reformu:** Tarım kesiminde gelir bölüşümü açısından şu ana kadar sadece tarımsal destek fiyatları kullanılmıştır. Ekonomi politikasının bu çok önemli aracının tümüyle bölüşümsel amaçlarla kullanılması çok yanlıştır ve Türkiye'de tarım kesiminin potansiyelini gerçekleştirmesinde önemli bir engel olmuştur. Bu nedenle, bir yandan destek fiyatlarının verimlilik ve kaynak dağılımı etkilerine büyük özen göstermek, diğer yandan da tarım ürünleri iç fiyatlarının hiçbir zaman uluslararası fiyatın cari döviz kurundaki iç değerinin altına düşmemesini sağlamak zorunlu gözükmektedir. Tarım destek fiyatlarının politikacıların ve bürokrasinin tasallutundan kurtarılarak nesnel koşullara bağlanması, hem gelir bölüşümü hem de verimlilik açısından tarım kesiminin çok lehinedir.

(21) Asgari ücret neden 22.000 TL.'de, 100.000 TL. ya da 8.000 TL. değil sorusu hemen akla gelecektir. Şüphesiz, her asgari ücret hesabı belirli ölçüde keyfidir, yani önerenin öznel tercihlerini de yansıtır. Ben, öznelle nesneli şu şekilde birleştirdim: Türkiye'de tarım dışı kesimde çalışan nüfus başına brüt katma-değer takriben 5.000 dolar civarındadır. Buna göre, yıllık 1.500 dolarlık (aylık 125 dolarlık) net ücret, ortalama brüt 3.500 dolarlık bir kâr marjı bırakmaktadır; bu ise benim hesaplarıma göre, diğer ücret farklılaşmaları dikkate alınınca, 2.500 dolara düşecektir. Katma-değerin sermaye-emek arasında bire bir oranında paylaşılması bence **normaldir.** Aylık 125 doları cari döviz kuru ile çarparak 22.000 TL.'ye ulaşmak o kadar zor değil.

d) **Gelir vergisi reformu:** Vergiyi gerektiği yerden değil, yakalayabildiğinden alan bir maliyecilik anlayışı ile Türkiye ekonomisi gelişme-sanayileşme sürecinde artık bir adım ileri atamaz. Gelir vergisi, tarım kesiminden ve yüksek gelirlerden doğrudan toplanmayan verginin bir tür **istihdam vergisi** haline dönüşerek toplanması biçimini almıştır. Bütün dünya ülkelerinde olduğu gibi, ortalama ücret gelir vergisi dışında kalacak şekilde vergi tarifelerinin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir: Örneğin, asgari geçim indiriminin asgari ücretin **iki katı** (yani 44.000 TL) olarak tesbit edilmesi, vergi dilimlerinin de orta gelirlerin normal bir vergi ödeyecek şekilde ve enflasyona karşı endekslenmiş biçimde saptanmaları önerilmektedir. Bu şekilde, bir yandan reel ücretler ile nominal (firmaya) maliyetler arasındaki uçurum ortadan kaldırılarak sanayinin dış pazarlarda rekabet gücü artacak, diğer yandan da gelir vergisi sosyal adaletin sağlanmasında bir araç olarak kullanılabilecektir.

e) **Arazi vergisi reformu:** Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye'nin sanayileşmesinin bu kadar çarpık olmasında tek başına en büyük katkıyı tarım kesiminin doğrudan vergiler kapsamı dışında kalması yapmıştır. Bilindiği (ve Türkiye deneyiminin de gösterdiği) gibi, milyonlarca küçük üreticinin yer aldığı bu kesimde etkin bir gelir vergisi uygulaması çok zordur. Onun yerine, tarımsal arazinin değeri üstünden ciddi bir **arazi vergisi** alınmalıdır. Tarımsal arazinin daha etkin kullanımına yol açtığı ölçüde ekonominin toplam kaynaklarını da arttıran bu tür bir vergiye karşı çıkmak için getirilen idari kaygılar gerçek dışıdır: 1983 yılında Türkiye Cumhuriyetinin böyle bir vergiyi düzenli bir şekilde toplayacak idari yapıya sahip olmadığını önermek komik olmaktadır.

f) **Emlak vergisi reformu:** Hem sosyal adalet hem de vergi etkinliği açısından, kentsel kesimde, gayrimenkullerin değeri üstünden alınan ciddi bir **emlak vergisine** ihtiyaç vardır. Türkiye'de yüksek gelirlerin gelir vergisinden kaçma eğilimlerinin güçlülüğü, konutlardan alınacak emlak vergisinin lüks konutlar aleyhine **müterakki** olmasını zorunlu hale getirmektedir. Aynı mantıkla, işyerlerinde, perakende ticaret ve lüks hizmetler aleyhine müterakkilik esasını getirmek yararlıdır; gene gelir vergisinden kaçma olanağı yüksek ticari ve hizmet gelirlerinin vergilendirilmesinin bir yolu da budur. Ülkenin tapusunu ellerinde tutanların kamu harcamalarına ellerindeki tapuların değeri ile orantılı şekilde katılmalarını beklemek son derece doğaldır.

g) **Vasıtalı vergiler reformu:** Türkiye'de vasıtalı vergiler hiçbir ekonomik ve sosyal mantığa sığmayan bir yapıya sahiptir: Aslında, bugünkü vasıtalı vergi sistemi, 1925'de aşarın kaldırılması ile kurulmuş ve değişmeden bugüne gelmiştir. Vasıtalı vergileri düşük gelirlilerin kullandıkları sigara, içki, tekstil, vs. gibi mallarda **sıfıra** indirmek, onun yerine, bir yandan katma-değer vergisine, diğer yandan da lüks tüketim mallarına konan satış ve kullanım vergilerine kaydırmak (otomobil, video, petrol ve enerji) zorunludur. Vasıtalı vergiler, kaynak dağılımı ve tüketim kalıplarını etkilemek için çok önemli bir araçtır. Türkiye ekonomisinin iki temel

darboğazının döviz ve enerji olduğu düşünülürse, gelir düzeyi ile beraber adeta geometrik olarak tüketimi artan bu iki 'malın' vasıtalı vergilerin ağırlığını taşıması kaçınılmazdır. Ücret gelirlerinin endekslenmiş olması söz konusu reformun gelir bölüşümünü bozma ihtimalini ortadan kaldıracaktır.

h) **Vergi idaresi reformu:** Türkiye, uzun süredir bir vergi kaçıranlar cennetidir. Sorun, dar anlamı ile vergi kaçırmanın kamu maliyesine maliyeti açısından ele alınamaz. Suistimal, rüşvet, karaborsa, kaçakçılık gibi faaliyetlerin engellenmesinde çekilen zorluklardan önemli bir bölümü de vergi idaresinin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye ekonomisinin ve toplumun yaşadığı **ahlak bunalımı** sanayileşmeyi (ve demokratikleşmeyi) durdurucu bir boyuta ulaşmıştır. Bu bakıma, başta gelir vergisi, vergi kaçakçılığına karşı çok etkin bir **seferberlik** zorunludur. Gereğinde, verginin denetimi için harcanacak fonların verginin veriminden fazla olmasına bile bakılmaksızın, çağdaş iletişim araçlarından (bilgisayarlar) da yararlanarak, vergi kaçakları Batı ülkeleri ile karşılaştırılacak düzeye indirilmelidir; bu ise, ancak vergi denetimine gerekli kaynakların ayrılması ile mümkün olabilir.

i) **Bankacılık reformu:** 30 yıllık 'narhçı' uygulamanın rehaveti, Türkiye ekonomisinin en zayıf halkasının bankacılık kesimi olmasına yol açmıştır. Son iki yıllık piyasa ortamına geçiş denemesi ise, başarısızdır: Çünkü, banka sisteminin mülkiyet yapısı, şu ya da bu şekilde sistemin piyasa şartları içinde işleyebilmesine müsait değildir. Bu nedenle, bu kesimde normal rekabet koşullarına geçişin ön-koşulu, bankaların **devletleştirilmesidir**. Türkiye ekonomisini bankaları aracılığı ile kendi aralarında paylaşmış bir kaç **aile** ile (Sabancı, Koç, Karamehmet, vs.) bir **'loncanın'** (İş Bankası) imtiyazlarına dokunmadan bankacılık kesiminde gerekli düzenlemelerin yapılabileceğini düşünmek hayaldir. Ancak devletleştirmeden sonradır ki, mevcut mevduat bankalarının bir bölümünü ihtisaslaşmış bankalara dönüştürmek, bir bölümünü birleştirerek güçlü milli bankalar haline getirmek, bir bölümünü de parçalayarak yerel ve bölgesel bankalar kurmak mümkün olabilir. Bu düzenlemeler gerçekleştirilip bankacılık kesimi sıhhat kazandıktan sonra tekrar özel kesime banka kurmak hakkı verilebilir; hatta bankalardan bir kısmı geri satılabilir.

j) **Sermaye piyasası reformu:** Başta büyük bankalar, yerleşik çıkarlar Türkiye ekonomisinde kaynakların etkin kullanılması ve tasarrufların artması açısından çok önemi bulunan bir kurumu, sermaye piyasasını engellemişlerdir. Artık, karmaşık bir sanayi yapısının mevduat bankaları ve devlet bütçesinden başka mali kurum kullanmadan yürütülmesinin olanaksız olduğu anlaşılmalıdır. Bu bakıma, **hisse senedi borsaları** hayatidir. Birincisi, özel ve kamu şirketlerinin aracı kullanmadan doğrudan tasarrufçuya başvurmalarına olanak verirler. İkincisi, aynı olanağa sahip olmayan aile şirketleri cezalandırıldığı için 'halka açılma' zorunlu hale gelir yani üretken mülkiyet yaygınlaşır. Üçüncüsü, iyi yönetilen ve başarılı firmaların borsada prim yaparak hızlı büyüme olanakları bulmaları,

sermayenin etkin kullanımını yükseltir. Dördüncüsü, firmaların borsa aracılığı ile **yatay denetimi**, ticari gizlilik perdesi ardında yürütülen suistimal, kaçakçılık, vs. sorunlarını azaltır. Doğallıkla, ticaret kanununda da gerekli değişiklikleri yaparak, **tahvil piyasasının** canlandırılması ve ekonominin gerçeklerine uydurulması gerekmektedir.

k) **Planlama reformu:** Planlama, ne ekonominin gerçeği ile uzaktan yakından ilgisi olmayan planlar yazıp bunları yayınlamak, ne de teşvik adı altında sorumsuz (bazen de karanlık) imtiyazlar dağıtmaktır. Kuruluşundaki bürokratik-korporatist özlemler bir yana, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Türkiye ekonomisinin 1980 bunalımına gelmesindeki en önemli amillerden biridir. Üstelik, bugün, ekonomideki tüm fonksiyonlarını yitirmiş, kemikleşmiş bir bürokratik parazite dönüşmüştür. DPT'nin derhal **lağvedilmesi** ve yerine Türkiye ekonomisinin yönetim ihtiyaçlarına cevap verecek yeni bir planlama örgütünün kurulması zorunludur. Devletin ekonomi açısından hayati olan faaliyetlerinin koordine edilmesi, ekonominin bir bütün olarak (ve kamu maliyesinden **başka** bir şey olduğu unutulmadan) izlenmesi, kısa ve uzun dönemli hedefler arasındaki tutarlılığın sağlanması, makro politikalardan mal bazında fizik planlamaya kadar giden çok-aşamalı bir plancılık uygulamasının geliştirilmesi, ancak, yetki-sorumluluk bağlantısının gerçekçi biçimde kurulduğu bir **merkezi otoritenin** bugünkü federatif nitelikteki **'örgütlenmiş sorumsuzluk'** yapısını kırması ile mümkündür.

l) **Bürokrasi-mevzuat reformu:** Tersini isbat edemedikçe vatandaşın suçlu olduğu anlayışı üstüne inşa edilmiş bugünkü bürokrasi ve mevzuat ve beraberinde gelen aşırı-merkeziyetçilik ile 50 milyonluk bir Türkiye'nin büyük girişim potansiyelini seferber etmeye olanak yoktur. Üstelik, herşeyi **önceden** denetlemeye kararlı bu 'yasakçı' yaklaşım, aslında kurallara uyanları cezalandırıp, kuralları çiğneyenleri mükafatlandırmayı gelenek haline getirmiştir. Örneğin, bir şirket, bir yerleşim birimi ya da turizm tesisi kurmak için Milli Savunma'dan Orman Bakanlığı'na, hiç olmazsa 10 defa Ankara'ya giderek yüzlerce imza gerekmektedir. Buna karşılık, ülkedeki binaların yarıdan fazlası kanunsuzdur; işyerlerinde sıhhat koşulları denetlenememektedir; rüşvet ve torpilin açmadığı kapı neredeyse kalmamıştır; vs., vs.. Ekonomik mevzuat derhal sadeleştirilmeli, sonradan denetimsiz ön-izin yerine, ciddi denetime tabi **beyan sistemi** getirilmelidir. Az ve basit fakat kesinlikle uygulanan bir kurallar kümesi, hızlı ve dengeli sanayileşmenin önkoşuludur. Bu şekilde, kendi koyduğu engellerin yarattığı rantları paylaşma kavgasına girerek toplumdan kopmuş, hiçbir üretken fonksiyonu kalmamış bürokrasinin de tekrar Türkiye'nin gelişmesine katkıda bulunması sağlanacaktır.

m) **Korumacılık reformu:** Gelişme düzeyi ne olursa olsun, her ekonomi için, içerideki sanayi üretiminin dış rekabetten korunup korunmayacağı ve eğer korunacaksa hangi araçlarla korunması gerektiği en önemli sorunlardan biridir. Sorunun, ülke sanayisini dış pazarlarda koruma biçiminde bir simetrik boyutu da vardır. Ülkeler, ithalat yasakları, gümrük

duvarları ve döviz kuru politikası arasında bu işlevi dağıtırlar; en etkin yolun üçüncüsü, en zararlısının ilki olduğu bilindiği halde, konjonktüre göre her üçünü de kullanırlar. Türkiye'nin ilginçliği, 1950'den bu yana, ilki dışındaki koruma araçlarını reddederek korumacılığı sanayileşmeye engel haline getirebilmiş olmasıdır. Başlangıçta haklı nedenlere dayansa bile, koşullardaki değişmeleri görmeyip bilahare yanlışta gereksiz yere (ve uzun süre) ısrar edilmesi, Türkiye ekonomisini bugün radikal çözümlere gitmek zorunda bırakmaktadır[22]. Bu durumda, **tüm** ithal yasakları derhal kaldırılmalı, yerine **gümrük vergisi ile korumaya** geçilmelidir. Başlangıçta, etkin sektörleri cezalandırıp etkin olmayan sektörleri mükafatlandıracak bir uygulamaya girmemek için, ithal edilen **bütün** mal ve hizmetlerden **tek oranlı** fakat yüksek bir gümrük vergisi alınabilir (örneğin % 40). Bilahare, ekonominin ihtiyaçlarına göre, ortalama efektif koruma oranı düşürülmeden mal bazında gümrük vergisi farklılaştırılabilir.

n) **Kambiyo reformu:** Aşırı-değerli döviz kurları, ithalat yasakları ve yüksek enflasyonda 'narhçı bankacılık' uygulaması ile birleşince, dış para akımlarını da bürokratik denetim altına almak zorunluluğu doğar. Ekonomi basit, döviz kazançları birkaç geleneksel malın ihracatı ile sınırlı ise, bu denetimin olumsuz etkileri pek görülmez; ekonomi karmaşıklaşıp dış dünya ile ekonomik ilişkiler yoğunlaşınca olayın boyutu değişir. Doğallıkla, **aşırı-değerli döviz kurunda** ısrar edildiği sürece, ithalat yasakları ile beraber sert bir kambiyo kontrolünü de sürdürmek gerekir. Demek ki, Türkiye'de ciddi bir kambiyo reformunun ön-koşulu, döviz kurunu belirleme yetkisinin, bu yetkiyi şimdiye kadar çok yanlış ve kötü kullandığı kesinlikle belirlenmiş olan Merkez Bankası-Maliye Bakanlığı ikilisinden alınmasıdır. Geçmiş hataların telafi edilmesi için, kısa dönemde Türk lirasının **dalgalanmaya** bırakılması en emin çözümdür; piyasa denge kurunu bulduktan sonra planlama örgütü gerekli gördüğü destek ve müdahaleleri piyasa mekanizması içinde kalarak gerçekleştirmeye başlar. Denge döviz kuru, Türk parasını koruma adı altında yürütülen komediye de son vermeyi mümkün kılacaktır. Önce, mali fon akımlarını libere eden kısmi bir **konvertibiliteye** gidilir; zaman içinde tam konvertibiliteye geçilir.

o) **Teşvik reformu:** Başlangıçta, özel sektörü ekonomi açısından faydası yüksek normal kârlılığı düşük kesim ve yörelere yatırım yapmaya teşvik etmek üzere getirilen kolaylıklar, aynen ithalat yasaklarında olduğu

(22) İç tasarruf tahdidi altında başlayan sanayileşme sürecinde sanayinin doğrudan bütçeden sübvansiyone edilmesi için gerekli fonlar mevcut olmadığından, ilkel sermaye birikimi ile ithalat yasaklarına dayanan koruma özdeşleşmektedir. Ancak, ekonomi karmaşıklaştıkça, korumacılıkta iç pazar ve cebir boyutu hâlâ önemli olduğundan, ağırlık gümrük duvarlarına geçer. Olgun sanayi ekonomileri ise, koruma politikalarında ağırlığı sanayilerini **dış pazarda** etkin korumaya olanak veren düşük-değerli döviz kuruna kaydırırlar. Türkiye, dış konjonktürün ve kendi döviz olanaklarının çok müsait olduğu 1971-74 arasında koruma politikasını rasyonelleştirmeyerek, belki de tarihinin en büyük fırsatını kaçırmıştır. Bu konuda, 12 Mart dönemi hükümetlerinin büyük sorumluluk taşıdığını düşünüyorum.

gibi, büyük bir hızla her yerde her şeyin teşvik edildiği garip bir sisteme dönüşmüştür. Giderek, tüm ekonomik rasyoneli kaybolan bu sistem, bir **imtiyaz** dağıtma müessesesi halini almıştır. Örneğin, gümrük indirimleri içeride yatırım malları sanayinin gelişmesi karşısında çok büyük bir engeldir: Fiilen, yatırım malları sanayinde sıfır koruma demektir. Aynı şekilde, faiz iadesi, sermaye-yoğun teknolojilerin ve kesimlerin tercih edilmesine yeşil ışık yakmaktadır: Türk ekonomisinin bu kadar büyük bir işsizlik sorunu ile karşı karşıya olmasına o zaman şaşmamak gerekir. Demek ki, gümrük indirimi ve faiz iadesi biçimindeki teşvikler derhal kaldırılmalıdır. Ayrıca, halka kapalı aile şirketlerinin (holdinglerinin) teşviklerden yararlanabilmesine çok ciddi kısıtlamalar getirilmelidir. Teşvikler, küçük ve orta sanayiye, özellikle **istihdam** yaratma ve **bölgesel gelişme** sağlama kriterlerine göre verilmelidir.

p) **KİT reformu:** Türkiye ekonomisinin önümüzdeki dönemde en büyük gücü, bütün kötü yönetimine ve yanlış yatırımlarına rağmen, devlet mülkiyetindeki işletmelerdir. Demir-çelik, petrol, enerji, madencilik, çimento, gıda ve içki, vs. gibi anahtar kesimlerdeki kesin hakimiyetleri, hızlı bir sanayileşme sürecinde bunların rolünün hayati olduğunu kanıtlamak için yeterlidir. Türkiye'de sanayileşmenin geleceğinin KİT'lerin geleceği ile özdeş olduğunu söylemek bir abartma sayılamaz: KİT'ler, bir dizi köklü reform aracılığı ile etkin işleyen çağdaş üretim birimleri haline dönüştürülmedikçe, sanayileşmede ciddi bir atılım yapma olanağı yoktur. Birincisi, piyasada satılan mal ve hizmet üreten kamu mülkiyetindeki işletmelerin bugünkü dağınık örgütlenme yapısı derhal **merkezileştirilmelidir:** Çok sayıda bakanlığa bağlı, çok farklı statülerdeki kuruluşların aynı çatı altında toplanması zorunludur (İtalyan İRİ örneği). İkincisi, tüm kamu kuruluşlarının elinden **resmi tekel** olanaklarının alınması ve bunların piyasa içinde çalışan firmalar haline dönüştürülmeleridir. Tekel, özel de olsa, devletin de olsa, ekonomik açıdan zararlı bir kurumdur. Üçüncüsü, düzgün bir yönetim için gerekli olan **müşevvik** ve **örgütlenme** sisteminin geliştirilmesidir. Kamu kesimi yöneticilerinin özel kesim yöneticileri kadar maaş almaları, onlara benzer yetkilerle donatılmaları ve işletmede sürekliliği sağlayacak güvenceleri olması kaçınılmazdır. Dördüncüsü, KİT ürünlerinin **fiyatlarına** müdahalenin kaldırılması ve KİT'lerle Merkez Bankası arasındaki organik bağın kopartılmasıdır. Hükümet, bir malı ya da kesimi çeşitli nedenlerle sübvansiyonlarla desteklemek istiyorsa, bunu bütçeden ayırdığı doğrudan ödeneklerle yapmalı, kamu teşebbüslerini kendi kendini finanse eden kuruluşlar olmaktan çıkartan ve bu yoldan örgütün disiplinini ve iç etkinliğini bozan yöntemlere başvuramamalıdır. Bütün bu reformların gerçekleşmesinde, İtalya, Fransa, Avusturya gibi Batı Avrupa ülkelerindeki uygulamalardan yararlanmak, oralarda yapılan hataları tekrarlamamak mümkündür.

r) **Piyasa reformu:** Türkiye ekonomisinin aşırı tekelleşmiş bir yapıya sahip olması, hem ekonomik etkinliği arttırmak hem de **tüketiciyi korumak** için, piyasada rekabet koşullarını sağlayacak şekilde devlet müda-

halesini gerektirmektedir. Bu amaçla, **tekelcilikle mücadele** mevzuatı derhal çağdaş bir düzeye getirilmeli, hiçbir resmi ya da fiili tekelin oluşmasına olanak vermeyecek şekilde kamu denetimi sağlanmalıdır. Türkiye'de, kamuoyu, büyük firma ile tekel ve oligopolü karıştırmaktadır. Sanayileşme sürecinde firmaların büyümeleri, özellikle ulaslararası piyasalarda rekabet edebilmeleri için zorunludur. Ancak, firmaların büyümesi, dikkatli bir düzenleme aracılığı ile, tekelciliğe imkan vermeden sağlanabilir. Aynı şekilde, tüketicinin haklarının korunması da, gerekli hukuki tedbirlerin alınması ile mümkündür. Türkiye deneyimi, iç piyasada tekel rantlarının rehavetine alışmış, tüketici karşısındaki gücünü kalitesiz mal üreterek kanıtlamış firmalarla ihracat yapmanın olanaksız olduğunu da göstermiştir.

Yukarıdaki reform programını uzatmak mümkün; daha önce de söylendiği gibi, amaç, alternatif büyüme stratejisinin içerdiği ekonomik yapıyı biraz somutlaştırmaktı. Sanıyorum ki, bunlar, okuyucuya yeterince örnek veriyorlar.

7. Enflasyon ve istikrar

Yapısal reformların önemli bir bölümü çok kısa bir zaman aralığı içinde devreye sokulabilir; bazılarının nihai biçimlerini alarak oturmaları ise (KİT, vergi idaresi, piyasa, mevzuat-bürokrasi gibi) uzunca bir süre gerektirebilir (6 ay ile 1 yıl arası). Ancak, reform programının uygulanmasında ne kadar hızlı davranılırsa davranılsın, bunlar etkilerini belirli bir gecikme ile ekonomide hissettirecek tedbirlerdir. Bu nedenle, reformların olumlu sonuçlarının alınmasına kadar geçen sürede, uygulanacak makro politikalar hayati bir önem kazanır. Alternatif, yukarıdaki yapısal çözümlerime paralel olarak, bir **konjonktür politikası** da önermek zorundadır. Daha önce, alternatifin hedefleri arasına fiyat istikrarını koymadığımızı belirtmiştik; şimdi bu ifadeyi açarak, bir yapısal dönüşüm sürecinde uygulanabilecek makro politikanın özellikleri üstünde durmak istiyoruz.

Sadece Türkiye'de değil, yapısalcı-popülist politikaların uzunca bir süre uygulandığı bütün azgelişmiş ülkelerde, bunalım, efektif talebin geometrik bir şekilde artması ile beraber ödemeler bilançosundan başlayan **arz darboğazlarının** ekonomiye yaygınlaşması ve talep enflasyonunun normal bir ekonominin işleyişini engelleyecek boyutlara ulaşması ile noktalanıyor. Yüksek yatırım düzeyi, kısa dönemde enflasyon aracılığı ile cebri tasarrufları artırsa bile, orta-dönemde enflasyonun iradi tasarrufları düşürmesi (ya da ekonomi açısından üretken olmayan alanlara —altın, dövlz, gayrimenkul, vs.— kaydırması) sonucunda toplam tasarrufta önemli bir düşüşe yol açarak ekonominin önce makro, hemen ardından da mikro dengelerini bozuyor[23]. Yatırım artı tüketimden oluşan toplam **reel** talebin

(23) Bu konjonktür, Malthus ve Marx'tan beri kapitalist ekonomi ile özdeşleştirilen çevrimsel bunalımların tam tersidir: kapitalist bunalım, tasarrufların çok yükselmesine karşılık yeterli yatırım talebi olmaması sonucu efektif talebin düşmesinden kaynak-

ekonominin döviz dahil toplam **reel** üretim kapasitesinin üstünde seyretmesi olanaksız olduğuna göre, karşımıza **istikrar programları** geliyor.

Geleneksel iktisat teorisi çerçevesinde, özellikle mali kuruluşların (Merkez Bankaları ve Uluslararası Merkez Bankası niteliğindeki IMF) bu duruma getirdikleri çözüm nisbeten basit: Yatırım ve/veya tüketim harcamalarının kısılması yolu ile toplam talebin toplam arz düzeyine indirilmesi dengeyi sağlayacak. Önerilen araçlar da bu amaca yönelecek şekilde: Toplam talep üstünde daraltıcı etkisi olduğu için devalüasyon ve kamu kesimi finansman açığının (= para arzı artışı) kapatılması isteniyor. Bu şekilde, nominal talep sabitken, reel talep yani reel yatırım ve tüketim harcamaları hızla düşüyor. Ekonominin daraltıcı politikalarla, yani büyümeden vazgeçerek (ve genellikle düşük gelirlilerin tüketimlerini kısarak) denge araması, geleneksel öğreti için tek sağlıklı yöntm. Teorinin arkasında yatan Keynes-öncesi tam istihdam kavramı (Say kanunu) zaten efektif talep düzeyine konjonktürel nedenlerle devlet müdahalesini reddediyor; devalüasyon sayesinde değişen nisbi fiyatların makro dengenin tutturulması için yeterli olduğu düşüncesi hakim. Talepteki ani daralmanın yarattığı işsizlik ve bunalım, istikrarlı bir ekonomiye geçmek için mutlaka ödenmesi gereken bir bedel olarak görülüyor.

Karşı uçta, makro dengesizliğe yol açan reel yatırım ve tüketim düzeyinin ekonominin büyüme ve gelir bölüşümü hedefleri açısından zorunlu olduğunu, bu nedenle çözümün talebi kısmakta değil, reel arzı artırmakta yattığını öne süren popülist (Sol Keynesci) yaklaşım var[24]. Bunlar, devalüasyon ve kamu kesimi finansman açığının kapatılması önerilerine, toplam talebi daraltacağı gözleminden hareketle karşı çıkıyorlar ve dengesizliğin yüksek yatırım düzeyinin reel üretimi arttırması ile kaybolacağını hatırlatarak, istikrar için, reel üretim artışı gerçekleşinceye kadar geçecek sürede **dış kaynakların** seferber edilmesi gerektiğini (dış yardım ve dış borç) vurguluyorlar. Bu şekilde, toplam taleple toplam arz arasındaki dengesizlik toplam talep kısılmadan toplam arzda sağlanan artışlarla gideriliyor. Profesyonel iktisatçılardan çok politikacılar nezdinde popüler olan bu görüşün iki önemli sorunu var. Birincisi, nisbi fiyatların

lanır. İlginçtir ki, Doğu Bloku iktisatçılarının yaptıkları araştırmalar, Türkiye ile aynı nitelikte bir çevrimin bu ekonomilerde de varolduğunu göstermektedir. Polonya örneği için bak. A. Jezierski, 'The stages of economic development in post-war Poland', **Studia Historiae Oeconomicae**, vol. 18, 1980, s. 49-54; Macaristan için bak. J. Kornai, **The Economics of Shortage**, North-Holland, Amsterdam 1980; Çekoslovakya için de benzer bir analiz olduğunu **London School of Economics**'de yapılan bir seminere katılan (ama adını hatırlamadığım) bir Çek iktisatçısından duymuştum. Türkiye ekonomisinin konjonktürünün piyasa ekonomilerinden çok merkezi planlama ekonomilerine uyması bence hiç şaşırtıcı değil.

(24) Azgelişmiş ülkelerde popülist politikacıların 'alaylı' sol Keynesciliği (?) eski bir olgu; gelişmiş ülke iktisatçılarının son dönemlerde keşfettikleri 'mektepli' sol Keynescilik ile karıştırılmaması gerekiyor. Bu sonuncuların fevkalade aklı başında bir eleştirisi için bak. S-C Kolm, **La Transition Socialiste**, Cerf, Paris 1977; Nicolas Kaldor'un ve eski Cambridge Keynescilerinin (öz-Keynesciler) bu akımla hiçbir ilgileri olmadığını hemen belirteyim: N. Kaldor'un bu konudaki görüşleri için bak. 'Monetarism and UK monetary policy', **Cambridge Journal of Economics**, December 1980, s. 293-318.

önemini tümüyle yadsıması; buna daha önce değindik. İkincisi ise, talep edilen dış kaynakların **gelmemesi** halinde ekonomide neler olacağını, yani neler yapılması gerektiğini söylememesi; hem nisbi fiyat değişmeleri hem de daraltıcı politikalar reddedilirken arz da artmayınca, dengesizlik (ve bunalım) sadece daha ciddileşiyor.

Dikkat edilirse, farklılık döviz kuru ve kamu kesimi finansman açığının kullanım biçimlerinde yoğunlaşmakta; dış açık ve enflasyon hızında noktalanmaktadır. Geleneksel (monetarist) teori, her iki aracın toplam talebi daraltmak için kullanılmasını öneriyor; sonuçta hem dış açık azalıyor hem de enflasyon hızı (hem de büyüme). Popülist düşünce her iki aracı toplam talebi daraltacağı kaygusuyla reddediyor; sonuçta ya dış açık artıyor ya da enflasyon. İşte, alternatif, gerek araçlar gerek sonuçlar itibariyle yukarıdakilerden farklı bir çözüm önermektedir. İlk bakışta tutarsız gibi gelebilecek bu öneriyi özenle açıklamak zorundayız.

Bence, alternatifle yukarıdaki iki istikrar politikası arasındaki en önemli fark, **enflasyon** olgusuna yaklaşım biçimi. İlki, fiyat istikrarını, yani enflasyonla mücadeleyi, bir numaralı hedef olarak alıyor ve büyümeden tamamen vazgeçmek pahasına da olsa enflasyonu kısa **sürede** talebi kısarak donduruyor. İkincisi de enflasyona çok karşı; fakat, dış kaynak bulamadığı zaman talep baskısı ile fiyat artış hızının patlaması karşısında ya çaresiz ya da ekonomi-dışı çareler (Milli Korunma Kanunu gibi polisiye tedbirler) aramak zorunda kalıyor. Alternatif, açıkça kısa dönemde **enflasyondan yana**. Yılların çarpık gelişmesi sonucunda ekonomide nisbi fiyatların alt üst olduğunu, bu nedenle nisbi fiyat çarpıklıklarını gidercek bir **maliyet enflasyonu** olmaksızın ekonominin dengeye gelemeyeceğini öneriyor. Enflasyonun gelir bölüşümünü bozucu etkileri, başta ücret ve maaşlar olmak üzere, yaygın endeksleme ile giderildikten sonra, kaynak dağılımının rasyonelleşmesi için enflasyona ihtiyaç var. Önemli olan, enflasyonun niteliği: Arz darboğazlarından kaynaklanan (planlanmamış) bir talep enflasyonu yerine, fiyat yapısının rasyonelleşmesinden kaynaklanan (planlanmış) bir maliyet enflasyonu. Bunun anlamı ise, alternatifin enflasyonla mücadeleyi uzun döneme alması: Devamlılığı olan bir fiyat istikrarının bir tek emin yolu var; hızlı büyüme. Bu özgül anlama, alternatif, popülist düşünce ile aynı zemini paylaşıyor: Enflasyonu önlemek için toplam arzın hızlı artışı gerekli, talebin kısılması değil.

Nitekim, Türkiye'nin yaşadığı enflasyonist baskının kökeninde konjonktürel nedenler bulamıyoruz; Türkiye'de enflasyon **yapısal** bir olgu. Ekonominin olağan koşullarda ürettiği tasarruf, politik ve sosyal olarak gerekli olan büyüme hızı için yetersiz kalınca, politik iktidarlar kamu kesimi finansman açığını büyüterek yüksek bir yatırım düzeyini tutturmaya çalışıyorlar. Mevcut yapıda, dış kaynak veri iken, fiyat istikrarı ile düşük büyüme hızı eşanlamlı. Alternatif strateji, bizzat bu kaynak yetersizliğine bir dizi yapısal reform aracılığı ile saldırdığına göre, zaten uzun dönemde yapısal enflasyon baskısını ortadan kaldıracak mekanizmaları devreye sokuyor. Bu koşullarda, kısa dönemde fiyat istikrarının bir hedef olarak alınması, söz konusu yapısal dönüşümleri de tehlikeye atabilir.

Enflasyonun, gelir bölüşümü ile ilgili tedbirler alındıktan sonra bir yapısal dönüşüm aracı şeklinde planlanıp kullanılması, döviz kuru üstüne her iki istikrar programının koyduğu gereksiz tahdidi ortadan kaldırıyor. Yani, devalüasyonlara, ne karşı çıkmak, ne de toplam talebi daraltıcı etkiler beklemek gerekiyor. Devalüasyonla gelir bölüşümü ve reel efektif talep arasındaki bağ kopartılınca, döviz kurunu salt nisbi fiyat etkileri açısından devreye sokmak, toplam talebi kısacak yerde yapısını (bileşimini) değiştirmek için hayati bir araç haline getirmek mümkün oluyor. Alternatifin, hiç çekinmeden döviz kurunun dalgalanmaya bırakılmasını talep edebilmesinin kökeninde bu olgu var. Bu noktada, Türkiye'nin özgül bir durumunu da belirtmeliyiz: Düşük gelirlilerin tüketim kalıplarında 'döviz-yoğun' mal ve hizmetlerin çok düşük bir yer tutması, toplam talebin bileşimindeki değişmenin büyük ölçüde yüksek gelir sahipleri tarafından ödenmesi, yani gerekli tedbirler alındığı takdirde Türkiye'de devalüasyonun gelir bölüşümünü **düzeltici** bir etki yapmasını mümkün kılıyor[25].

Bu koşullarda, 30 yıldır Türkiye'de iktisat politikası sorumlularının en büyük açmazı diyebileceğimiz bir sorun da ortadan kalkıyor. Şöyle ki, hem belirli bir yatırım düzeyinin (büyüme hızının) hem de belirli bir döviz kurunun eşanlı olarak hedef alınması, bütün makro denge yükünün ödemeler bilançosu açığında (dış kaynak) yoğunlaşması demektir. Bugün de, ödemeler bilançosu, döviz kuru yerine yatırımların kısılması ile dengelenmeye çalışılıyor. Yani, kamu kesimi finansman açığı, döviz kuru sabit olunca, olduğu gibi dış ticaret dengesine yansıyor. Halbuki, alternatif, ödemeler dengesinin sağlanmasını görevini dalgalanmaya bırakılmış bir döviz kuruna verince, kamu kesimi finansman açığını da tümüyle **iç ekonominin** konjonktür ihtiyaçlarına göre kullanmak olanağına kavuşuyor. Alternatif stratejide, kısa dönemde **genişleyici** politikalar uygulanmasının (**yüksek yatırım** düzeyinin tutturulmasının) hiç bir mahzuru yok. Tam tersine, genişleyici politikaların içerdiği yüksek yatırım düzeyi, amaçlanan yapısal dönüşümün gerçekleşmesini kolaylaştırıyor: Ekonomi, ilk günden itibaren istikrarı hızlı büyümede arayan yeni bir dengeye kavuşuyor. Geçtiğimiz yılların deneyimleri, ekonomide büyümeyi durduran bir istikrar arayışının çok kısa sürede kendi yarattığı sorunlar içinde boğularak uzun dönemde önemli bir istikrarsızlık nedeni haline dönüştüğünü yeterince kanıtladı sanıyorum.

8. Konjonktür politikaları

Yapısal reformların genişleyici makro politikalarla desteklendiği bir **geçiş dönemi** için olağan-dışı araçlar kullanılması kaçınılmazdır. Doğallıkla, bunlar, ekonomiye alışılanın çok üstünde (ve alışılandan çok farklı

(25) Batı Avrupa ekonomileri ile Türkiye arasındaki çok önemli farklardan biri burada: Bu ülkelerde, ücret mallarının çok büyük bir bölümü, başta gıda maddeleri, ucuz giyim, vs. dışarıdan ithal ediliyor; buna karşılık yüksek gelir tüketimi ve yatırımcıların 'yerli mal' oranı çok yüksek. Bu durumda, devalüasyon, reel ücretler kısılmadığı taktirde aynı oranda nominal ücret artışına yol açıyor ve nisbi fiyatları değiştirme etkisi çok sınırlı kalıyor. Türkiye'deki durum, bilindiği gibi bunun tam tersi.

biçimde) **devlet müdahalesini** gerektirirler. Ancak, yapısal dönüşümler gerçekleşerek ekonomi yüksek bir tasarruf-yatırım düzeyinde yeni dengesini buldukça, söz konusu araçların kullanımı da tedricen terkedilir. İktisat yazınında **'bunalım yönetimi'** (crisis management) şeklinde nitelenen bu istisnai tedbirlere başvurmadan kısa sürede bunalımdan çıkmak mümkün değildir. Aşağıda, yapısal reformlarla eşanlı olarak devreye sokulması zorunlu görülen bir dizi tedbir, alternatifin içerdiği kısa dönem konjonktür politikalarının somuta tercümesine örnek olarak açıklanmaktadır.

a) **Zorunlu tasarruf hesabı:** Yapısal reformlar sonucunda gelir bölüşümünde düzelmenin iradi tasarruflarda bir düşüşe yol açması olasılığı çok yüksektir. Buna karşı, ortalama tasarruf eğiliminin yükselmesi gereği belirtilmişti. Ancak, geçiş döneminde, tasarruf eğiliminde **kendiliğinden** bir yükseliş beklemek aşırı iyimserliktir. Bu nedenle, devletin, **özel** tasarrufları artıracak **zorunluluk** unsurunu sağlaması gerekir. Türkiye'de, tasarrufları arttıracak benzer bir yöntem 1960'da Kemal Kurdaş tarafından 'tasarruf bonoları' biçiminde denenmiş, fakat fiilen bu tasarrufları doğrudan kamuya aktaran (cebri tasarruf) yöntem tercih edildiği için başarısızlıkla sonuçlanmıştır[26]. Burada önerilen, tüm gelirlerden aynı oranda kesilerek (örneğin % 10; stopajı da % 5) tasarruf sahibinin göstereceği bir bankaya yatırılacak **zorunlu tasarruf hesabıdır**. Bu hesaplar, enflasyona göre tam endekslenerek, tasarruf sahiplerinin mutlak biçimde korunması sağlanır; ayrıca, Türk ekonomisi için normal kabul edilecek bir faiz (örneğin % 10) ödenir. Geçiş döneminin iyice kapsanması açısından, zorunlu tasarruf hesaplarının 4-5 yıllık vadeli olmaları yararlıdır. 'Nama muharrer' bu hesapların devredilmesi olanaksız olduğuna göre, tasarruf bonoları gibi 'Kastelliler' yaratmazlar; fonların doğrudan kamuya aktarılmaması, Maliye'nin bunları bir vergi gibi görüp israf etmesini engeller; hem tasarrufun mülkiyetinin hem de faizin tasarrufçuya ait olması ve enflasyona karşı korunması, ödeyenlerin tepkisini azaltır. Aslında bu tedbir, ekonominin normal işleyişine dokunmadan sadece vatandaşların zaman tercihlerini değiştirerek tasarrufları artırması bakımından, akılcı devlet müdahalesinden ne kasdedildiğine de çok iyi bir örnektir. Söz konusu fonlar, hızlı mevduat artışı sayesinde bankacılık sisteminin maliyetlerinin düşmesine de katkıda bulunurlar. Açıktır ki, bu fonların bir bölümünü devlet banka sisteminden borçlanarak kullanabilir. Bu şekilde, ücret ve tarım kesimi gelirlerinin yükselmesine rağmen, ekonomide hızlı büyümeyi kısa sürede sihhatli bir yapıda finanse edecek kaynakların bir bölümü oluşacaktır.

b) **Endekslenmiş devlet tahvilleri:** Hem özel tasarruf eğiliminin yük-

(26) K. Kurdaş'ın bu cesur denemesini başarısızlığa uğratan, geleneksel maliyecilik tarafının ağır basması; sorunu, her zaman olduğu gibi bir devlet bütçesi sorunu olarak görecek yerde ekonominin sorunu olarak ele alsa idi eminim sonuç çok farklı olurdu. Örnek, K. Kurdaş gibi kaliteli bir iktisatçının bile, ekonomiye kaynak yaratmakla devlete kaynak yaratmanın aynı şey olmadığını görmesini engelleyen Maliye (Mülkiye) ideolojisinin gücü (ve zararları) açısından çok ilginçtir.

seltilmesi ve tasarrufların altın, gayrimenkul ve döviz yerine üretken alanlara kaydırılması, hem de konvertibiliteye geçişte sermaye kaçışının önlenmesi açısından, devletin dövize, altına ve enflasyona endekslenmiş tahviller çıkartması gerekmektedir. Bu şekilde, bir yandan Türk vatandaşları döviz ve altın talep etmeden bu iki mal üstünde spekülasyon yapabilirler; öte yandan da devlet, geçiş döneminde vergi gelirleri yeni yapısal düzeyini buluncaya kadar önemli bir finansman kaynağı bulmuş olur. Doğallıkla, banka sistemine de aynı koşullarla mevduat kabul etme, özel şirketlere benzer tahviller çıkartma yetkisi verilmelidir. Bu yoldan, mevcut altın stoğunun büyükçe bir bölümünün üretken tasarruf haline dönüştürülmesi sağlandığı gibi, yurt dışındaki tasarrufların da (işçiler, daha önce kaçmış sermaye, vs.) iç ekonomide kullanılması mümkün olur. Dikkat edilirse, altın ve dövizin bu yoldan ekonomiye sokulması, geçiş döneminde korumacılık ve kambiyo reformlarının sebep olabileceği dış kaynak ihtiyacının da uluslararası kuruluşlara **başvurmadan** (kapı kapı dolanıp dilenmeden) temin edilmesi anlamına gelir. Bu ise, IMF'nin para arzı denetiminden kurtularak, ekonominin ihtiyacı olan genişleyici politikaları rahatça uygulayabilmek yolunda atılmış çok önemli bir adımdır. Ayrıca, Türk Maliyesinin tasarrufçuyu cezalandıran borçlanma anlayışından vazgeçmesi, devletin halktan borçlanarak elde ettiği fonları daha dikkatli, yani daha üretken biçimde kullanmasına yol açacaktır. Altına endeksli tahvillerde düşük (% 3-4), döviz endeksli tahvillerde her dövizin kendi ülkesinde elde ettiğinden biraz daha yüksek (% 1 ya da % 1.5), enflasyona endeksli tahvillerde ise zorunlu tasarruf hesabına ödenen (% 10) faizin verilmesi önerilebilir.

c) **Yatırım hamlesi:** Geçiş döneminin başında, özel kesimin yatırımlarında ani bir artış beklemek yanlıştır. Hatalı istikrar politikalarının bunalttığı özel firmalar, ancak ekonomide genişleyici politikaların etkilerini göstermesinden sonra yatırım taleplerini yükseltecekleridir. Bu koşullarda, genişletici politikalara geçmek için **devletin** büyük bir yatırım hamlesini başlatması zorunludur. Türkiye'de, 1970'li yıllarda başlatılmış fakat daha sonraki bunalım nedeniyle yarım kalmış çok sayıda kamu projesinin varlığı, önemli bir avantajdır. Bu projelerin hızla devreye sokulması, sadece ekonomiyi canlandırmak için gerekli talep enjeksiyonunu sağlamakla kalmayacak, daha önce harcanmış ve yatırım yarıda kaldığı için atıl duran kaynakların da kullanılmasına olanak verecektir. Ayrıca, Türk sanayinin az çok yarısını oluşturan devlet kesiminin reorganize edilmesi ve rasyonelleştirilmesi ancak büyük miktarda yatırım yaparak mümkündür. Bu şekilde, bir taşla birkaç kuş vurmak, yani bir yandan ekonomi canlanırken, diğer yandan da kamu kesiminde gerekli reformların önkoşulu olan yatırımlar sağlanmış olur. Kabaca, başta enerji kesimi, kamunun üretken yatırımlarını derhal bugünkü düzeyin iki katına çıkartılması mümkün gözükmektedir. Buna ek olarak, başta ulaşım ve haberleşme, temel iktisadi altyapı yatırımları da % 50'ye varan oranda yükseltilebilir. Bunun bir anlamı da, kamu kesimi finansman açığının geçiş dönemi başlarında % 5

civarına yükseltilmesi, yani önemli miktarda açık finansmana (para basmaya) gidilmesidir. Ancak, bütün bu fonların kamu kuruluşlarına hakiki maliyetleri üstünde (yani endekslenerek) verilmesine çok dikkat edilmelidir: Aksi halde, önemli miktarda kaynak israfı eskiden olduğu gibi süregelir.

d) **İstihdam projeleri:** Ekonominin istihdam üretmeyen yapısı son dönemin daraltıcı konjonktürü ile birleşince, Türkiye ekonomisinin müzmin hastalığı olan yapısal işsizliğe bir de önemli boyutlara varan konjonktürel işsizlik eklenmiştir. İşsizliğin, sadece yatırımların canlanması ile **kendiliğinden** ortadan kaybolacağını beklemek mümkün değildir. İstihdamı arttırıcı etkisi olan yapısal reformlar ise, ancak belirli bir gecikme ile emek piyasasına yansırlar. Bu koşullarda, devletin, esas amacı işsizlik sorununu çözmek olan bir dizi olağan-üstü tedbiri devreye sokması kaçınılmazdır. Türkiye ekonomisinin özellikleri, döviz muhtevası düşük fakat istihdam etkisi yüksek bir tek sektörün varolduğunu göstermektedir: **İnşaat.** Bu ise, kamu yatırımlarını ülkeyi bir büyük inşaat şantiyesi haline getirecek şekilde yeniden düzenlemeyi gerektirmektedir. Kanalizasyon, su, hastane, okul, mahkeme, vs. altyapı inşaatları derhal iki katına çıkartılmalıdır. Bunlar, kısa dönemde sağladıkları yüksek istihdam olanaklarına ek olarak, düşük gelirli vatandaşlara hizmet götüren yani onların reel tüketim düzeylerini yükselten harcamalardır. Ancak, daha da önemlisi, düşük gelirlilere kiraya verilmek üzere, büyük bir **kentsel konut programının** devreye sokulmasıdır. Bugün büyük kentlerde konut sorunu ancak **acil** çözümlerle başedilecek düzeye varmıştır. Devletin, belediyeler aracılığı ile, hiç olmazsa 500 bin konutun inşaatına çok kısa sürede başlayacak şekilde arsa üretimine gitmesi mümkün ve zorunlu gözükmektedir. Bu şekilde olanakları zorlayan bir inşaat programı ile bir yıl içinde takriben 1 milyon kişiye yeni iş sahası açılabilecektir. Doğallıkla, ekonomi yeni dengelerine oturup reformlar etkilerini göstermeye başladıkça, konut programı da konjonktürle bağlantısını kopartır ve sosyal adalet gereklerine uygun bir düzeye iner.

Şüphesiz, yukarıdaki öneriler konjonktürel araçları bitirmez. Örneğin ihracata olağan-dışı teşvikler verilmesi geçiş dönemi için gerekebilir; aynı şekilde, döviz kaynaklarının kullanılmasında kısa bir süre için 'döviz planlamasına' gidilebilir; lüks kabul edilebilecek tüketim harcamalarına geçici 'bunalım vergileri' konulabilir, vs.. Daha önce de belirtildiği gibi, yukarıdaki öneriler, sadece 'bunalım yönetiminde' nasıl bir yaklaşımın gerektiğini somutlaştırmak için sunuldu.

9. Sonuç olarak

Yazıma 'Alternatif Büyüme Stratejisinin' Türkiye'de daha önce (ve bugün) uygulanan iktisat politikaları ile köklü bir kopuşu temsil ettiğini söyleyerek başladım. Türkiye ekonomisinin 60 yıllık **liberal-devletçi zıtlığını** aşması, hepimizin ekonomiye bakış açımızda büyük değişmeleri göze almamız demek. Biliyorum, yılların birikimi ile yer etmiş düşünce kalıplarını terketmek o kadar kolay değil; gereğinde yakın bir geçmişe

kadar doğru diye savunduklarımızın şimdi tersini söyleyebilmek önemli bir kişisel fedakarlık. Gene de, bunu denemek zorundayız. Türkiye'nin kökleşmiş (ve köhneleşmiş) bu yapıyı kırıp çağdaş bir Batı Avrupa ekonomisi olma yolunda hayati bir adım atabilmesi, her şeyden önce, ister profesyonel olalım ister amatör, iktisatla ilgilenen bizlerin kafalarımızın içini büyük bir reforma tabi tutmasını gerektiriyor. Bu özgül anlama, alternatifin bu şekilde sunuluşunun esas amacı ekonominin kendinden çok ekonomik **kamuoyunu** oluşturan (ve **fiili** iktisat politikası sorumluluğunu taşımayan) çevreler. Çünkü, iktisat politikasını yönetenlerin yaptıkları inanılmaz hatalara rağmen kolayca aklanabilmesinin sorumluluğunu bu kamuoyu taşıyor. Artık, hepimizin kendisine göre uydurduğu bir efsanevi geçmişin (bir **sahte altın çağın**) özlemi ile avunmaktan vazgeçelim: İster 1930'ların tek parti devletçiliği, ister 1950'lerin popülist liberalizmi, ister 1960'ların zoraki plancılığı, iç ve dış ekonomik-politik konjonktürlerin ve Türkiye ekonomi ve toplumunun yapısının tümüyle göz ardı edilmesi ile üretilen bu efsanelerin 1980'ler Türkiye'sinin ihtiyaçları ile uzaktan yakından hiçbir ilişkisi yok. Olsa olsa, 1980'ler Türkiye ekonomisi için **gerçekçi tercihleri kapsayan bir platformun** yeşermesini engelliyorlar, o kadar.

Nihayet, Türkiye ekonomisinin ihtiyaç duyduğu köklü reformların gerçekleşmesi için akılcı bir program ve sağduyulu bir kamuoyunun sadece **gerekli koşulları** oluşturduğunu, **yeterli koşulların** ise başka yerde aranması gerektiğini hatırlatmak istiyorum. Köklü ekonomik reformları ancak **güçlü** iktidarlar yapar. İktidarlar ise, ancak demokrasi içinde toplumun **özgür iradesini** temsil ettikleri ölçüde güçlüdürler. Reformlar, demokrasi ve milli irade arasında geçmişte kurulan hatalı denklemlerin maliyetlerini bugün daha iyi görebilmemiz gerekir. Bir köklü reform programı için gerekli politik iktidarın **tek** kaynağının ancak ve ancak özgür seçimlerle belirlenen milli irade olabileceği hepimizin nezdinde berraklık kazanırsa, toplumun önyargılarına esir olmanın sağladığı ucuz (ve kolay) şöhretin tuzağına düşmeden **soluklu alternatifler** üretebiliriz. Her zamanki sağduyusu ile, sokaktaki adamın, bu soluğu değerlendireceği konusunda benim en ufak bir tereddüdüm yok. Temennim ise, bu çalışmanın, bazen (bazılarını) kızdırıp bazen (bazılarını) tahrik ederek söz konusu sürecin başlamasına bir küçük katkı yapmasıdır.